Ventspils Augstskola
Tulkošanas studiju fakultāte

Liepājas Universitāte
Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte

Starptautiskās jauno lingvistu konferences

VIA SCIENTIARUM

RAKSTU KRĀJUMS

3

Ventspils • Liepāja
2016

Via scientiarum : starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums. 3. laidiens. Sastādītājas I. Laizāne, I. Znotiņa. Ventspils, Liepāja : Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, 2016. 168 lpp.

SASTĀDĪTĀJAS: Inga Laizāne, Inga Znotiņa

REDAKCIJAS KOLĒĢIJA: Dr. philol. Juris Baldunčiks, Dr. philol. Ineta Balode, Dr. philol. Guntars Dreijers, Dr. philol. Dzintra Lele-Rozentāle, Dr. philol. Ieva Ozola, Dr.sc.comp. Inguna Skadiņa, Dr. philol. Tatjana Stoikova, Dr. habil. philol. Pēteris Vanags, Dr. philol. Jeļena Vladimirska, Dr. philol. Anna Vulāne

LITERĀRIE REDAKTORI: Inga Laizāne, Inga Znotiņa (latviešu valoda); Vita Balama, Astrīda Vucāne (angļu valoda), Ieva Elsberga (vācu valoda)

TEHNISKĀ REDAKTORE: Inga Znotiņa

Redakcijas kolēģijas adrese:
Ventspils Augstskola
Tulkošanas studiju fakultāte
Inženieru iela 101a
Ventspils, LV-3601
e-pasts doktorantu.konference@gmail.com

Tipogrāfija:
SIA „IBC Print Baltic”
Vienotais reģ. Nr. 40103766505
Kleistu iela 11/1-36
Rīga LV-1067

© Ventspils Augstskola
© Liepājas Universitāte

ISBN 978-9984-648-65-1

SATURS

Priekšvārds 5

Vita BALAMA
Semantics of culture environment: translation of cultural references 8

Normunds DZINTARS
Atsevišķu latviešu valodas mācību satura jautājumu izklāsts
20. gs. 50.–70. gados 17

Ieva ELSBERGA
Svešvalodu mācīšanas metodika Latvijā starpkaru periodā.
Vācu valodas mācību grāmatas 35

Sigita IGNATJEVA
Dublinas 20. gadsimta sākuma slenga atveidojums
Dž. Džoisa romāna „Uliss" tulkojumā 47

Inga LAIZĀNE
Lietišķās valodniecības nozīme latviešu valodas kā svešvalodas apguves
teorētiskās bāzes attīstīšanā 56

Jeļena LOKASTOVA
Generic structure of maritime e-mails..... 66

Solvita POŠEIKO
Daugavpils lingvistiskā ainava diahroniskā skatījumā 77

Laura RITENBERGA-KINDERE
Rakstisku un mutisku aptauju izvērtēšanas problēmas
pētījumā par bērnu un jauniešu valodu Vācijas latviešu diasporā 103

Ineta STADGALE
Speciālā leksika patvēruma un migrācijas jautājumiem veltītajos tekstos
mūsdienu informācijas telpā 111

Zane ŠAMŠURO
Alūzijas kā kultūrspecifiska vienība 124

Inese TREIMANE
Latviešu juridisko tekstu pirmsākumi 130

Daira VĒVERE
Sociolingvistiskie novērojumi dažās tāmnieku izloksnēs 140

Inga ZNOTIŅA
Otrās baltu valodas apguvēju korpusa morfoloģiska anotēšana 148

***

Tiesību zinātņu speciālistu valodas iezīmes.
Recenzija **(Solvita Štekerhofa)** 161

Brīvības un prieka klimatā.
Intervija ar Akselu Holvūtu **(Inga Znotiņa)** 164

PRIEKŠVĀRDS

Trīs lietas – labas lietas: pēc veiksmīga starta 2011. un 2013. gadā jauno lingvistu konference VIA SCIENTIARUM jeb „Zinību ceļš” 2015. gadā Ventspilī notika jau trešo reizi. Konferenci organizēja Ventspils Augstskolas un Liepājas Universitātes starpaugstskolu doktora studiju programmas „Valodniecība” doktoranti, un tajā piedalījās 18 referentu: Liepājas Universitātes, Ventspils Augstskolas, Latvijas Universitātes, Daugavpils Universitātes un Tartu Universitātes doktoranti, kā arī nesen Ventspils un Liepājas kopējā studiju programmā zinātnisko grādu ieguvušie kolēģi. Zinātnisko rakstu krājuma VIA SCIENTIARUM 3. laidienā publicējam 13 rakstus par konferences referātu tematiem, sniedzot ieskatu jauno valodnieku pētījumu problemātikā.

Plenārsēdē uzstājās divi jaunie valodniecības doktori. Guntars Dreijers aplūkoja lingvistiskā kapitāla jēdzienu, ilustrējot to ar piemēriem no Rīgā novērotiem valodas lietojuma piemēriem. Normunds Dzintars savukārt pievērsās jautājumam, cik cieši saistīta ir lingvistika kā zinātne un tās atziņu mācīšana skolās, raisot diskusiju par teorētisko jautājumu atspoguļošanu mācību saturā skolās. Par šo tematu viņš runā arī šajā krājumā iekļautajā rakstā.

Trešajā VIA SCIENTIARUM krājumā iekļauto rakstu tematikas loks ir plašs: tajā ir apspriesti sociolingvistikas, dialektoloģijas, lingvodidaktikas, tulkojumzinātnes un citu valodniecības apakšnozaru jautājumi. Turpinot iepriekšējā gadā aizsākto tradīciju, krājumā ir iekļauti ne vien raksti, bet arī viena recenzija – Solvita Štekerhofa (Ventspils Augstskola) analizē Ilzes Cīrules rakstu „Tiesību zinātņu speciālista valoda profesionālajā komunikācijā” zinātnisko rakstu krājuma „Vārds un tā pētīšanas aspekti” 19. laidienā. Tāpat pievienojam arī ko jaunu – Ingas Znotiņas (Liepājas Universitāte) interviju ar Viļņas Universitātes profesoru Akselu Holvūtu par jaunajiem valodniekiem īpaši aktuālu tēmu – ikgadējo valodniecības vasaras skolu Salās, Lietuvā.

Vita Balama (Ventspils Augstskola) rakstā „Semantics of culture environment: translation of cultural references” pievēršas kultūrvidei, analizējot, kā tulkotas kultūrvidi raksturojošās leksiskās vienības Džona Grišama romānā „Pelikānu lieta”. Viņa piedāvā tulkošanas paņēmienu klasifikāciju, uzsverot arī tulkotāja radošās pieejas nozīmi veiksmīga tulkojuma tapšanā.

Normunds Dzintars (Liepājas Valsts 1. ģimnāzija) aplūko, kā 20. gs. 50.–70. gados skolas latviešu valodas mācību saturā skaidroti tādi jautājumi kā

pozicionālās un vēsturiskās skaņu pārmaiņas, vārdu savienojumu sintakse, partikulas un teikuma priekšmeta jēdziens. Rakstā akcentēta lingvistikas kā zinātnes un skolas lingvistikas sadure, rosinot diskusiju par to, cik cieši tām jābūt saistītām.

Ieva Elsberga (Ventspils Augstskola) raksturo vācu valodas mācību līdzekļus Latvijas skolās starpkaru periodā, norādot, ka vācu valoda tolaik bija viena no nozīmīgākajām svešvalodām Latvijā. To atspoguļo arī mācību materiālu daudzums, lai arī nav konstatēta sevišķa to dažādība. Autore tāpat sniedz ieskatu arī attiecīgā laikmeta polemikā par svešvalodas mācību metodiku.

Sigitas Ignatjevas (Liepājas Universitāte) rakstā „Dublinas 20. gadsimta sākuma slenga atveidojums Dž. Džoisa romāna „Uliss" tulkojumā" risinātas tulkojumzinātnes problēmas. Džeimsa Džoisa romānā „Uliss" atrodamas gan leksikas, gan sintakses īpatnības, gan arī dažādu valodas paveidu sajaukums, kas to padara par lielu izaicinājumu tulkotājam latviešu valodā. Raksta autore aplūko konkrētus izteikumus dažādās to tulkojuma versijās, salīdzinot tos arī ar tulkojumiem citās valodās.

Inga Laizāne (Liepājas Universitāte) rakstā „Lietišķās valodniecības nozīme latviešu valodas kā svešvalodas apguves teorētiskās bāzes attīstīšanā" skaidro lietišķās valodniecības jēdzienu saistībā ar latviešu valodas kā dzimtās valodas, otrās valodas un svešvalodas jautājumiem. Autore ieskicē sarežģīto jautājumu loku, kas ir risināmi, organizējot latviešu valodas kā svešvalodas mācīšanu, mācīšanos un izpēti.

Jeļenas Lokastovas (Latvijas Universitāte) pētījums „Generic structure of maritime e-mails" sniedz ieskatu vispārējā jūrniecības e-pasta sarakstes struktūrā angļu valodā. Rakstā sniegti galvenie elektroniskās saziņas strukturālie elementi un to raksturojums, iedalot posmos un soļos.

Solvita Pošeiko (Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija) pievēršas lingvistiskajai ainavai, raksturojot tās īpatnības Latvijas pilsētā Daugavpilī. Rakstā „Daugavpils lingvistiskā ainava diahroniskā skatījumā" analizētas izkārtnes, afišas u. c. lingvistiskās ainavas elementi no 20. gs. sākuma līdz mūsdienām, atklājot ne vien valodu daudzveidību, bet arī dažādās valodas zīmju funkcijas pilsētas publiskajā vidē.

Lauras Ritenbergas-Kinderes (Ventspils Augstskola) interešu lokā ir nonākusi latviešu valoda Vācijā, un rakstā „Rakstisku un mutisku aptauju izvērtēšanas problēmas pētījumā par bērnu un jauniešu valodu Vācijas latviešu diasporā" autore meklē piemērotāko metodiku tās izpētei. Kā viens no galvenajiem izaicinājumiem norādīta dažādā valodas situācija katrā konkrētā ģimenē un nepieciešamība to fiksēt pētījumā.

Ineta Stadgale (Liepājas Universitāte) pievēršas aktuālajai bēgļu un patvēruma meklētāju problemātikai, analizējot šīs tēmas atspoguļojumu ar lingvistiskiem līdzekļiem Latvijas plašsaziņas līdzekļos. Rakstā sniegts bagātīgs piemēru materiāls un atklātas dažādas leksikas grupas un to lietojuma tendences, runājot par migrācijas jautājumiem.

Zane Šamšuro (Ventspils Augstskola) rakstā „Alūzijas kā kultūrspecifiska vienība" raksturo alūzijas jēdzienu. Norādot uz alūziju kultūrspecifisko dabu, autore apskata arī dažādus iespējamos alūziju tulkošanas paņēmienus.

Inese Treimane (Latvijas Universitāte) pētījumā „Latviešu juridisko tekstu pirmsākumi" sniedz ieskatu pirmajos latviešu valodā publicētajos juridiskajos tekstos. Autore norāda arī uz lielo tulkojumu ietekmi šādu tekstu valodā, ņemot vērā, ka pirmie juridiskas nozīmes teksti latviešu valodā ir bijuši tieši tulkojumi.

Daira Vēvere (Latvijas Universitāte) piedāvā vērtīgu materiālu par lībiskā dialekta situāciju mūsdienās. Rakstā „Sociolingvistiskie novērojumi dažās tāmnieku izloksnēs" autore raksturo dažu tāmnieku izlokšņu runātāju attieksmi pret savu valodu un izloksni, kā arī tās lietojumu. Aptaujāti dažādu vecuma grupu pārstāvji.

Inga Znotiņa (Liepājas Universitāte) raksturo morfoloģiskas anotēšanas pamatprincipus topošajā otrās baltu valodas apguvēju korpusā. Rakstā minēti dažādi morfoloģiskās anotēšanas paveidi un skaidrota jaunajam korpusam izvēlētā sistēma.

Tāpat kā iepriekš, arī šī VIA SCIENTIARUM konferences rakstu krājuma sagatavošanā, recenzējot rakstus, sadarbojās ne vien jaunie valodnieki, bet arī pieredzējuši zinātnieki, un raksti pirms publicēšanas tikuši vismaz divkārt pārskatīti un vajadzības gadījumā laboti. Pateicamies redakcijas kolēģijai un recenzentiem par iedziļināšanos un vērtīgajiem ieteikumiem, kas rakstu autoriem noderēs turpmākajā zinātniskajā darbībā.

Līdz ar trešā rakstu krājuma iznākšanu tika arī nolemts tajā iekļautos rakstus ar autoru atļauju publicēt internetā Ventspils Augstskolas un Liepājas Universitātes mājaslapā. Ceram, ka šis solis veicinās publicēto pētījumu pieejamību ne vien Latvijā, bet arī ārvalstīs.

Ar prieku gaidām jau ceturto VIA SCIENTIARUM konferenci, kura notiks 2017. gada aprīlī Liepājā. Priecājamies par šo tradīciju un ticam, ka tai ir izredzes ieņemt stabilu vietu Latvijas zinātnes attīstībā.

Inga Znotiņa, Inga Laizāne

Balama, Vita. Semantics of culture environment: translation of cultural references. *Via scientiarum* : starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums. 3. laidiens. Sastādītājas I. Laizāne, I. Znotiņa. Ventspils, Liepāja : Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, 2016, 8.–16. lpp.

Vita Balama (Ventspils University College)

SEMANTICS OF CULTURE ENVIRONMENT: TRANSLATION OF CULTURAL REFERENCES

The **aim** of this article is to discuss the procedure of identification of the culture-specific units and to investigate the ways of their transference from source culture into target culture.

The attitudes between cultures demand better understanding of languages as the representative object of cultures through the behaviour of individuals and communities in general. Current literature supports the notion that "..our world is experiencing an increasingly complex interconnectedness both locally and globally in relation to economic, political, technological, linguistic and cultural" (O'Neill 2013). Linguistics helps to "trust the text" (Sinclair 1992) or to interpret the text, rather than "impose interpretations" upon it (Gerbig, Müller-Wood 2006). Robert Lado talked about comparing sound systems, grammatical systems and lexical systems, but mostly about "comparing two cultures" (Lado 1957).

John Grisham (b. 1955) is one of the most favourite modern American novelists who has colourfully described the American society and the American culture environment in his novels. He has written more than 30 novels, not all have been translated into Latvian yet. In order to reach the aim of the given paper, any of his novels that have been translated into Latvian would do. This time the author of the paper has randomly chosen John Grisham's novel "The Pelican Brief" as the source text and its translation into Latvian "Pelikānu lieta". The choice of the novel "The Pelican Brief" has proved to be both interesting and useful because there were many culture references found in the source text and the contrastive analysis of the translation showed the main stumble stones for the translators of such texts which contain culture references. During the semantic and contrastive analysis of the texts 329 culture-specific lexical units were identified in the source text and 273 culture-specific lexical units were found in the corresponding target text. The difference in the number between the culture-specific lexical units in both compared languages appears due to the great number of omission used by the translator.

To identify the culture-specific lexical units or cultural references, the author of the paper has used the operational definition of cultural reference given by Harald M. Olk in his article "Cultural references in translation: a framework for quantitative translation analysis":

> **Cultural references** are those lexical items in **a source text** which, at a given point in time, refer to objects or concepts **which do not exist** in a specific **target culture** or **which deviate** in their textual function significantly in denotation or connotation **from lexical equivalents** available in the target culture. (Olk 2001, 30)

The very procedure of identifying the cultural references is very individual and therefore very subjective. However, the whole process of identification could be generalized in order to assume what is counted as a cultural reference. In most cases it is relatively easy to recognize cultural references, especially when they are similar in both cultures, i.e., in source text and target text. The cases when certain cultural references do not exist in one of the cultures are more difficult, most often they exist in the source culture only and do not exist in the target culture or exist there in a somewhat similar or completely different way.

Some cultural references which represent certain activities characteristic to any culture are translated differently because they are described in different ways in different cultures at the same time meaning the same item, thing or activity.

The translator's approach is inevitably significant in this process of transference of cultural references from source language into target language. Besides the subjective factor of identifying the cultural references, the process of translation is subjective itself. The difference of perception of the cultural references makes the basic subjectivity of the translation issue. The main problem is to define what is understood by cultural reference and then find the most proper way of translation. That is "precise investigation of meanings, changes in meaning, and differences in meaning" (Wierzbicka 2013).

The goal of the paper was to identify culture-specific lexical items which could pose problems in a translation of the text into target language, at the same time retaining the source-culture context as precisely as possible.

While analysing the language, namely, the culture-specific lexical units, the research was split in several stages: (1) identification of culture-specific lexical units in the source language, (2) finding similar culture-specific lexical units in the target language (if possible), (3) establishing the system of translation procedures, (4) and finally translate the culture-specific lexical units into target language using the most appropriate translation method.

For the analysis of translation of cultural references, the following system classifying seven translation procedures was established: (1) direct transference of a cultural item; (2) transference of a cultural item with explicitation; (3) transference of a cultural item with explanation; (4) target-language expression referring to the source culture; (5) neutrally common explanation of a cultural item; (6) omission of a cultural item; and (7) substitution of a cultural reference with a cultural equivalent of the target language (Olk, 2012).

Direct transference of a cultural item occurs in instances where a culture-specific item from the source text is transferred into the target text. This process is usually categorized as 'transference'. In the case of transference the distance between source text expression and target text is basically zero and the source culture identity is fully retained. The target reader is treated like the source text reader and no additional information is added.

The source text mentions '*Indians*', '*war paint*', and '*full battle dress*' which are culture-specific lexical units characterising the American cultural environment. These culture-specific lexical units are transferred into target text using the direct transference, namely, these lexical units are translated into Latvian and mean exactly the same as in the source culture text: '*indiāņi*', '*kaujas krāsās*' un '*pilnā kaujas apģērbā*'. The given examples prove that the culture-specific lexical units are perceived equally in both the source culture and the target culture. Certain beneficial role is played by the cultural background knowledge acquired by people historically.

Transference of a cultural item with explicitation takes place in the case of explicitation when translators expand the target text, building into it a semantic redundancy absent in the original. By that the translators provide information that would normally be redundant to a source-culture reader but is in most cases very essential for the target culture reader. The translator's solution is not to explain the meaning of the item itself but to provide a minimum amount of information that enables the readers to work out the function of the lexical item even without a clear understanding of its semantic meaning. The source text provides rather long culture-specific lexical unit '*But think <u>(X)</u> of the violence and the radicals*...' whereas the transference of this lexical unit into the target language is done by using different syntactical structure that adds a semantic redundancy in the target text: '*Un padomā <u>par tiem, kas atbalsta</u> vardarbību, – par radikāļiem*...' And this redundancy in this particular case changes the meaning of the whole lexical

unit. What in the source text is meant as enumeration of facts, in the target text is turned into subordinate clause which changes the meaning of the whole lexical unit (in this case the whole sentence).

Transference of a cultural item with explanation usually takes place when a cultural item is transferred and has its denotative meaning explained in the target text. The explanation explicitly acknowledges and underlines the conceptual 'foreignness' of the item. The explanations may range from a simple generic term to long and detailed glosses, which are integrated to different degrees into the target language text. As to glosses and explanations, they may be literal translation, generic definition or comparison with a cultural equivalent. As the exemplification is carried out based on literary work and its translation, the glosses did not appear in the sample, but some explanation could be found in the target text. The source text runs as follows: '*He signed off with his patented grandfather's smile of complete trust and wisdom and reassurance.*' To compare there is the target text: '*...un pabeidza pārraidi ar savu patentēto vectētiņa smaidu, kas izstaroja absolūtu uzticību, gudrību un pārliecību.*' The syntactically longer target language variant gives more clear idea about the image, and adds to better understanding of the American lifestyle and the American cultural environment.

When **target-language expression is referring to the source culture,** a cultural reference is not transferred in the translation, but replaced by a word or phrase in the target language which is still based on the source culture. In this case the translator dispenses with the original reference to the source culture and replaces it with a term or phrase which is more familiar to the target reader. The author of the original source text has used the expression '*lightweights*' but the corresponding transference to the target language is '*nekas nopietns*'. The same feature is seen in the next transference example: '*smelled blood*' – '*sajuta asinis*'.

Neutrally common explanation is usually regarded to be a cultural reference which is expressed in the target language in a way that is considered culturally neutral. The similarities of source and target culture are emphasized. This ensures easy readability for target language readers, because no culture-specific knowledge is required. Sometimes the transference is very successful as, for example, '*word wizard*' – '*vārda mākslas meistars*', but sometimes by slightly semantically transforming the meaning of the lexical unit the general transference remains undisturbed: '*..said slowly in a perfect generic American tongue*' - '*..teica lēnā, nevainojamā angļu valodā*'.

Deliberately omitted reference is counted as '**omission**'. It is often associated with a translator admitting that a word or phrase (a lexical unit) has appeared to be untranslatable. Omission can be regarded as another way that neutralizes the cultural identity of the text. It is, however, unforgivable negligence to the source language text authorship and it usually results in a weaker sample of culture-specific items in target language. The translated version of the source text does not reveal the real culture-specific lexical and semantic meaning of it. If only one word is omitted in a neutral part of the text, it usually does not cause any disturbance to perceive the whole transferred message in general. Whereas that happens with some specific or characteristic culture-specific or certain culture-related feature expressed by certain lexical unit, and this characteristic or sometimes very essential part is missing, the whole transference of culture-specific lexical unit is disturbed. Four types of omission have been observed:

(1) an omission of a word:
'*yellow nylon* ***ski*** *rope*' – '*(X) dzeltena neilona aukla*';
'***draft*** *beer*' – '*(X) alus*';
'*bound into the* ***fetal*** *position*' – '*pašu sasēja (X)*';

(2) an omission of a phrase:
'*..chicken bouillon, boiled potatoes, and stewed onions –* ***stroke food****..*' – '*vakariņas, kas sastāvēja no cāļa buljona, vārītiem kartupeļiem un sautētiem sīpoliem (X).*'

(3) an omission of the sentence:
'*No, it would be a glorious occasion.*' – '*(X)*' There is no sentence in the Latvian text.

(4) an omission of several sentences:
'*The farmer was not from anywhere, and performed none of the thievery. He was a pro, and someone else did the dirty deeds.*' – '*(XX)*' There are no sentences in the Latvian text.

As it was already mentioned earlier, the omission was only discussed, provided it was related to culture-specific lexical units. The omission of a word is the most typical way of omission displayed.

Some researchers regard **cultural substitution** as a way out of this rather ambiguous situation referring to translation of the cultural references. Whenever a cultural element is replaced in the source text by a target language word or phrase which is considered specific to the target culture and has similar functions or connotations as the source text element, this rendering is categorized as a 'cultural substitution' (Wierzbicka 2013). In many cases

target text readers may be unaware that an item is specific to their own culture and does not exist as such in the text's source culture. The main idea is to transfer the cultural items of the source culture text to the perception of the end reader of the target culture, so that the general cultural context loses as little as possible, if any. This substitution of culture-specific lexical units is often closely connected with the use of stylistic devices of literary works (Gerbig, Müller-Wood 2006). The examples which prove acceptable and appropriate transference from the source language to target language: '*a towering legend*' – '*unikāla leģenda*'; '*No downside.*' – '*Tas nav uz sliktu.*'; '*reelection*' – '*vēlēšanas*'. The last example shows the difference in the cultures, although the semantic meaning of the given lexical unit is the same.

Two cultural systems involved in the translation and indicate in what cultural space a culture reference translation or text procedure can be located: source culture – common ground – target culture (Kramsch 1998).

Translation of cultural references is used to identify 'foreignization' or 'domestication' tendencies in the translator's approach to handling the cultural load of a text. The source culture lexical units are basically translated by means of 'direct transference' or 'transference with explicitation'. In the target language these translations will make the impact as 'foreignization' of source culture lexical units over the target language lexical units. The dual nature of some translation modes, such as 'transference + explanation', 'target language expression referring to the source culture', and 'neutral explanation', form the common ground of two culture systems involved in the translation process, making the space for a translator to feel more free due to common semantic or other language values involved in translation of culturally-specific lexical units (Mailhac 1996). Out of the previously mentioned ways of translation, 'transference with explanation' is more likely to belong to the sourceculture than to the common ground category. However, 'neutral explanation' is more suitable for target-culture. The other tendency of translations from the source language into the target language is called 'domestication' of cultural transplantation. Making the final version of the text to be as close and understandable as possible to the target culture user, the translators very often use 'omission' or 'cultural substitution'.

Conclusions

- One of the main issues in the analysis of cultural reference translations lies in the reliable identification of cultural references which is to some extent an intuitive and therefore a subjective process.

- The translator's approach is inevitably significant in this process of transference of cultural references from source language into target language.
- The stages of workout of culture-specific lexical units: (1) identification of culture-specific lexical units in the source language, (2) finding similar culture-specific lexical units in the target language (if possible), (3) establishing the system of translation procedures, (4) and finally translation of the culture-specific lexical units into target-language.
- The system of seven translation procedures was established: (1) direct transference of a cultural item; (2) transference of a cultural item with explicitation; (3) transference of a cultural item with explanation; (4) target language expression referring to the source culture; (5) neutral explanation of a cultural item; (6) omission of a cultural item; and (7) substitution of a cultural reference with a cultural equivalent of the target language.
- The difference in the number between the culture-specific lexical units in both compared languages appears due to the great number of omission used by the translator.
- When analysing the translations of culture-specific lexical units, four types of omission were distinguished: (1) an omission of a word, (2) an omission of a phrase, (3) an omission of the sentence, and (4) an omission of several sentences.
- Translation of cultural references is used to identify 'foreignization' or 'domestication' tendencies in the translator's approach to handling the cultural load of a text.

Sources

Grisham, John. *The Pelican Brief.* New York : Doubleday. 1992.

Grišams, Džons. *Pelikānu lieta*. Rīga : Zvaigzne ABC. 2012.

References

Gerbig, Müller-Wood 2006 – **Gerbig, Andrea; Müller-Wood, Anja.** Introduction: Conjoining Linguistics and Literature [skatīts 2010. gada 9.februārī]. *College Literature*, Vol. 33, No. 2 (Spring, 2006), pp. 85–90. Pieejams: *http://www.jstor.org/stable/25115348*

Kramsch 1998 – Kramsch, Claire. *Language and culture.* Oxford : Oxford University Press, 1998.

Lado 1957 – **Lado, Robert.** *Linguistics across Cultures*. Ann Arbor : Michigan UP, 1957.

Mailhac 1996 – Mailhac, Jean-Pierre. The formulation of translation strategies for cultural references. *Language, culture and communication in contemporary Europe.* Charlotte Hoffmann (Ed.). Clevedon : Multilingual Matters, 1996, pp. 132–151.

Olk 2001 – Olk, Harald Martin. *The translation of cultural references: An empirical investigation into the translation of culture-specific lexis be degree-level language students* (PhD thesis). Canterbury : University of Kent, 2001.

Olk 2012 – **Olk, Harald Martin.** Cultural references in translation: a framework for quantitative translation analysis. *Perspectives: Studies in Translatology*, 21:3. London : Routledge, 2012.

O'Neill 2013 – **O'Neill, Fiona.** Making sense of being between languages and cultures: a performance narrative inquiry approach. *Language and Intercultural Communication*, 13:4. London : Routledge, 2013.

Sinclair 1992 – **Sinclair, John.** Trust the Text. *Advances in Systemic Linguistics*, ed. M.Davies and L.Ravelli. London : Pinter, 1992.

Wierzbicka 2013 – **Wierzbicka, Anna.** English as a Cultural Universe [skatīts 2013. gada 20.aprīlī]. *English: Meaning and Culture.* OUP : Oxford Scholarship Online. Pieejams: *www.oxfordscholarship.com*

Kopsavilkums

KULTŪRVIDES SEMANTIKA: KULTŪRVIDI RAKSTUROJOŠO LEKSISKO VIENĪBU TULKOJUMI

Raksta mērķis ir noskaidrot kultūrspecifisku leksisko vienību identifikācijas procedūru un izpētīt to pārnešanas veidus no avotkultūras mērķkultūrā. Kā avotteksts tika izvēlēts materiāls no Džona Grišama romāna „Pelikānu lieta" angļu valodā un tā tulkojums latviešu valodā kā mērķteksts. Teksta materiālā tika identificētas 329 kultūrvidi raksturojošas leksiskās vienības avottekstā un attiecīgi 273 kultūrvidi raksturojošas leksiskās vienības mērķtekstā. Atšķirība kultūrvidi raksturojošo leksisko vienību skaitā abās valodās rodas tulkojuma daudzo izlaidumu dēļ, tieši tulkojot kultūrvidi raksturojošās leksiskās vienības. Pētījuma norise tika sadalīta vairākos posmos: pirmkārt, kultūrvidi raksturojošo leksisko vienību identifikācija avotvalodas tekstā, otrkārt, attiecīgo kultūrvidi raksturojošo leksisko vienību konstatēšana mērķvalodas tekstā (ja tas iespējams), treškārt, tulkošanas iespējamo procedūru noteikšana, un visbeidzot, kultūrvidi raksturojošās leksiskās vienības tulkošana mērķvalodā, izmantojot vispieņemamāko tulkojuma veidu.

Analizējot kultūrvidi raksturojošo leksisko vienību tulkojumus, tika izstrādāta klasifikācijas sistēma tulkošanas paņēmieniem, proti, (1) tieša kultūrvidi raksturojošas leksiskās vienības pārnešana mērķvalodā, (2) kultūrvidi raksturojošas leksiskās vienības pārnese ar skaidru piebildi, (3) kultūrvidi raksturojošas leksiskās vienības pārnese ar (plašāku) paskaidrojumu, (4) mērķvalodas izteiciena, kas attiecas uz avotvalodu, lietošana, (5) kultūrvidi raksturojošas leksiskās vienības neitrāls skaidrojums/ tulkojums, (6) kultūrvidi raksturojošas leksiskās vienības izlaidums, (7) kultūrvidi raksturojošas leksiskās vienības aizstāšana ar mērķvalodas kultūras ekvivalentu.

Raksta autore secina, ka viena no galvenajām problēmām kultūrvidi raksturojošo leksisko vienību analīzē ir ticama kultūrvidi raksturojošo leksisko vienību identifikācija, kas ir zināmā mērā intuitīvs un tādēļ arī subjektīvs process. Tulkotāja radošajai pieejai ir noteicošā loma, pārnesot kultūrvidi raksturojošas leksiskās vienības no avotvalodas mērķvalodā. Tā kā izlaidumi, tulkojot kultūrvidi raksturojošas leksiskās vienības, ir radījuši vislielākās atšķirības tekstos avotvalodā un mērķvalodā, īpaša uzmanība tika pievērsta izlaidumu veidiem tulkojumos. Visbeidzot autore konstatē, ka kultūrvidi raksturojošo leksisko vienību tulkojumus var izmantot, nosakot *ārējās* (*citas*) vai *vietējās* (*pašmāju*) kultūras tendences tulkotāja pieejā, apstrādājot teksta kultūras mantojumu.

Dzintars, Normunds. Atsevišķu latviešu valodas mācību satura jautājumu izklāsts 20. gs. 50.–70. gados. *Via scientiarum* : starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums. 3. laidiens. Sastādītājas I. Laizāne, I. Znotiņa. Ventspils, Liepāja : Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, 2016, 17.–34. lpp.

Normunds DZINTARS (Liepājas Valsts 1. ģimnāzija)

ATSEVIŠĶU LATVIEŠU VALODAS MĀCĪBU SATURA JAUTĀJUMU IZKLĀSTS 20. GS. 50.–70. GADOS

Ievads

Ilgu laiku skolu mācību programmās ar latviešu valodu kā dzimto valodu tika definēts, ka latviešu valoda apgūstama kā zinātne, gan dodot atsauci, ka visu zinātnisko sistēmu iemācīt nevar. Jāpiekrīt Artūram Ozolam, kurš ir ieteicis dzimto valodu skolā mācīt tā, lai padziļinātu skolēnos valodas izpratni un attīstītu literārās runas un rakstu prasmi, izvairoties no definīciju un likumu iekalšanas (Ozols 1967b). Skolas lingvistika (skolā apgūstamais dzimtās valodas mācību saturs) traktējama kā valodniecisko atziņu kopums, kas apgūstams skolas kursā. Mācību saturs, to atlasot un pielāgojot skolēnu vajadzībām, tiek iekļauts mācību grāmatās, kas tiek rakstītas, ievērojot mācību programmas prasības. Reizumis mācību grāmatās iekļautais mācību saturs pārsniedzis mācību programmas apjomu, piemēram, valodnieks Rūdolfs Grabis atzinis, ka mācību grāmata 5.–7. klasei 1952. gadā gan bija veidota tā, lai to varētu izmantot arī vidusskolas klasēs (Grabis 1997, 52). Raksta **mērķis** ir noskaidrot, kā saskaras lingvistikas kā zinātnes un skolas lingvistikas traktējumi atsevišķu mācību satura jautājumu izklāstā. Raksta pirmajā daļā *Valodniecības pētījumu ietekme uz latviešu valodas mācību saturu* aplūkots plašāks zinātnisko pētījumu loks, kas varēja ietekmēt skolas mācību satura izstrādi (20. gs. 50.–70. g.). Mācību satura jautājumu apskatā nav iekļautas visas pamatskolas mācību grāmatas un visas mācību satura daļas: uzmanība pievērsta atsevišķiem mācību satura jautājumiem, kurus raksta autors vēlējies īpaši izcelt. Fonētikas mācību saturā uzmanība pievērsta skaņu mijām, morfoloģijas mācību saturā – partikulām (dažādu traktējumu dēļ), sintakses mācību saturā – teikuma priekšmeta interpretācijai, kā arī vienai no grūtāk apgūstamajām mācību satura daļām 20. gs. 70. gados – vārdu savienojumu sintaksei. Publikācijā iekļautas atziņas, kas gūtas, rakstot promocijas darbu (Dzintars 2013).

Valodniecības pētījumu ietekme uz latviešu valodas mācību saturu

Latviešu valodas mācību saturs ir cieši saistīts ar pētījumiem valodniecībā, īpaši – ar latviešu valodniecības attīstību pēc Otrā pasaules kara.

Līdz pat 20. gs. 40. gadiem dominē diahronisks skatījums uz valodas parādībām, atsevišķus vēsturisko valodas pētījumu rezultātus iekļaujot arī mācību saturā. 20. gadsimta 50. gados tiek ieviests jēdziens „mūsdienu latviešu literārā valoda", līdz tam latviešu valodas apguvē, kā arī pētniecībā netiek konsekventi šķirti valodas vēstures fakti, izlokšņu formas un literārā valoda. A. Ozols rakstā „Latviešu rakstu valodas un literārās valodas vēstures pētīšanas metodes un sistēma"[1] piemin, ka universitātē vispārīgā latviešu valodas zinātniskā kursa vietā izveidotas 4 disciplīnas: mūsdienu latviešu literārā valoda, dialektoloģija, vēsturiskā gramatika un literārās valodas vēsture (Ozols 1967a, 453). Šāds valodniecības disciplīnu šķīrums ietekmē arī skolas mācību satura izveidi, kas tiek pakārtots strukturālisma principiem. Sinhroniskā pieeja latviešu valodniecībā saistāma arī ar tendencēm pasaulē, kur valodas vēstures pētījumi šķirti no mūsdienu valodas apraksta. Mācību saturā līdz 40. gadu beigām sastopams gan diahroniskais, gan sinhroniskais valodas parādību apraksts, bet, ievērojot jaunās tendences valodniecībā, skolas mācību saturu 50. gados arvien vairāk ietekmē sinhroniskā valodniecība un tās attīstība, tādējādi valodas vēstures fakti pakāpeniski kļūst neaktuāli un no latviešu valodas mācību satura daļēji izzūd, mācību saturā atstājot vien vēsturiskās skaņu pārmaiņas. Protams, aplūkojot valodas sistēmu, nav iespējams pavisam norobežoties no valodas vēstures, taču tās fakti kļūst tikai par konteksta informāciju, piemēram, skaidrojot pareizrakstības, vārda uzbūves jautājumus. Skolas mācību saturu ietekmē gan „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas" abu sējumu iznākšana (Mllvg I 1959; Mllvg II 1962), gan citi latviešu valodniecības pētījumi: monogrāfijas, disertācijas un Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta raksti (rakstus izdod no 1952. gada līdz 1964. gadam). Laikā no 1945. gada līdz 1991. gadam ir aizstāvēta 21 disertācija[2], kur aplūkoti tie valodniecības jautājumi, kas, iespējams, ietekmējuši mācību saturu pamatskolā. Ne visos gadījumos droši var spriest par konkrētā valodniecībā izpētītā jautājuma iekļāvumu skolas kursā, jo daudzi autori ir bijuši arī mācību grāmatu autori, kā arī to kolēģi, tāpēc, iespējams, ka kaut kas mācību saturā ticis jau iestrādāts pirms attiecīgās disertācijas aizstāvēšanas vai monogrāfijas iznākšanas. Skolas mācību saturs, protams, ir vairāk praktiski orientēts, kas to nošķir no teorētiskās valodniecības, tāpēc skolas mācību saturu nosaka ne tik daudz

[1] Raksts pirmoreiz publicēts „Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstu" 2. numurā 1964. gadā.

[2] Ziņas par disertācijām skatītas grāmatā „Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijas". Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 267.−278. lpp.

pētījuma zinātniskā novitāte, kā galvenokārt praktiskā nozīmība, izmantojamība un reālā nepieciešamība.

Tā kā mācību grāmatu autori bieži vien ir zinātnieki, tad atsevišķos gadījumos pētījumu rezultāti mācību saturā ienāk visai ātri. Īpaši jāpiemin R. Grabja vadītā autoru kolektīva sarakstītā mācību grāmata pamatskolai (Grabis, Ārensone, Niedra 1952), kurā iekļauti pētījumu rezultāti – atteikšanās no lietvārdu dalījuma celmos, vārdu savienojumu apskats, savrupināti teikuma locekļi u. c. –, kas 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā publicēti „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā" (Mllvg I 1959; Mllvg II 1962). Mācību saturā, protams, netiek iekļauti visi valodniecības pētījumu rezultāti, jo ir pamatots viedoklis, ka skolā valodu kā zinātni iemācīt nevar. Pētījumi valodniecībā nenoris vienlīdz intensīvi, tādēļ atsevišķas mācību satura daļas tiek paplašinātas straujāk, bet citas − lēnāk. Pamatskolas mācību saturā par intonācijām teorētiskais apjoms sašaurināts, vien minēts, ka latviešu literārajā valodā lieto galvenokārt divas zilbes intonācijas: stiepto un nestiepto intonāciju (Freidenfelde, Jansone, Laure 1974b, 100), saistot to ar praktisku mērķi − skolēniem tiek mācīts, ka intonācija atsevišķos gadījumos nosaka vārda nozīmes atšķirību. Jāpiekrīt mācību satura veidotājiem 70. gados, ka pamatskolas gramatikas kursā skolēniem apgūstamas tādas zināšanas, kas izmantojamas praktiski. Protams, teorētiskās zināšanas nepieciešamas, lai skolēns spētu zināšanas izmantot praktiski, tomēr būtu ļoti rūpīgi atlasāma tā teorētiskā informācija, kas nepieciešama, apgūstot dzimto valodu.

Morfoloģijas mācību saturu pētāmajā laika posmā veidojuši un ietekmējuši lingvistiskie pētījumi gan vārddarināšanā, gan atsevišķu vārdšķiru raksturojumā. Jūlijs Kārkliņš 70. gadu beigās (Kārkliņš 1979) konstatējis, ka latviešu valodas morfoloģiskās uzbūves pētījumu ir mazāk nekā sintaksē. Valodnieks saskaitījis, ka par morfoloģijas jautājumiem ir aizstāvētas sešas disertācijas, kurās risināti jauni vai mazpētīti morfoloģijas jautājumi (Kārkliņš 1979, 27). Vārdšķiru gramatiskās kategorijas, piemēram, pētījusi Aina Blinkena (Blinkena 1955), Brigita Ceplīte (Ceplīte 1967; Ceplīte 1969; Ceplīte 1970a; Ceplīte 1970b; Ceplīte 1985a, Ceplīte 1985b), Jānis Endzelīns (Endzelīns 1951), Velta Staltmane (Staltmane 1958) u. c. Pētījumos gūtās atziņas vēlāk iekļautas arī latviešu valodas mācību programmu un attiecīgi – mācību grāmatu saturā: vārddarināšanas jautājumi, vārdšķiru un to gramatisko kategoriju traktējums.

Sintakses mācību satura attīstību rakstā „Latviešu valodas gramatikas izpēte" skatījis J. Kārkliņš (Kārkliņš 1979). Sintakses mācību satura raksturojumā turpmākajā tekstā izmantoti viņa uzskati, precizējot atsevišķus faktus (disertāciju nosaukumus un to aizstāvēšanas laiku), jo vietumis tie

nesakrīt ar enciklopēdiskajā izdevumā „Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijas" publicēto informāciju (Bankavs, Jansone 2010).

Sintakses mācību saturu skolu gramatikās ilgu laiku ietekmē J. Endzelīna un Kārļa Mīlenbaha uzskati par sintaksi un viņu pētījumi. K. Mīlenbahs sintaksi sapratis ne tikai kā teikuma locekļu, vienkāršo un salikto teikuma veidu apskatu, bet arī kā vārdšķiru mācību, t. i., vārdšķiru lietošanu teikumā, tāpēc teikuma mācībā iekļauta locījumu mācība. Šo sintaktisko pieeju locījumu mācībai vēlāk atbalstījis arī A. Ozols (Ozols 1949). J. Endzelīns savukārt teikuma mācībā izvirzījis jautājumu par vārdu grupām teikumā, liekot pamatus vārdu savienojumu sintaksei. J. Endzelīna sintakses izpratne lielā mērā noteikusi to, ka skolu gramatikās sintakses daļā tiek aplūkots tikai teikums un teikuma locekļi. A. Ozols latviešu valodniecībā attīsta mācību par vārdkopām; izvirzīti un plaši raksturoti sakārtoti vārdu savienojumi – vārdrindas (Ozols 1961, 137−252); vārdkopas pētījusi arī Emīlija Soida disertācijā „Vārdkopas jaunlatviešu publicistiskajos darbos" (Soida 1954). Mācību saturu par vārdu savienojumiem ietekmē arī Ilmāra Freidenfelda pētījumi. Tā kā I. Freidenfelds ir līdzautors 1974. gadā izdotajai mācību grāmatai (Blinkena u. c. 1974), tad valodnieka pētījumi iekļauti šajā mācību līdzeklī. 80. gadu vidū mācību saturs par vārdu savienojumiem iekļauts atsevišķā izdevumā (Freidenfelds 1987).

J. Kārkliņš disertācijā „Vienkopas teikumi mūsdienu latviešu literārajā valodā" (Kārkliņš 1953) pētījis vienkopas teikuma tipus; to papildina Laimdota Ceplīša pētījums par bezkopas teikumiem disertācijā „Bezkopas konstrukcijas mūsdienu latviešu literārajā valodā" (Ceplītis 1963). Par bezkopas teikumiem rakstīts 50. gados izdotajā mācību grāmatā pamatskolai (Grabis, Ārensone, Niedra 1952, 262). Ir sarakstītas disertācijas, kas saistītas ar teikuma locekļu izpēti: Milda Lepika aizstāvējusi disertāciju „Noliegto pārejošo verbu objekta locījums latviešu literārajā valodā" (Lepika 1955), Jānis Rozenbergs 1957. gadā – disertāciju „Ģenitīvs bez prievārda apzīmētāja funkcijā mūsdienu latviešu literārajā valodā (salīdzinājumā ar krievu valodas konstrukcijām)" (Rozenbergs 1957). Latviešu sintaksē 50. gadu vidū tiek ieviests savrupēju (savrupinātu) teikuma locekļu jēdziens (Klements Gailums 1956. gadā aizstāvējis disertāciju „Savrupējais apzīmētājs mūsdienu latviešu literārajā valodā" (Gailums 1956)) un vēlāk – arī teikuma locekļu grupu savrupinājuma jēdziens (I. Freidenfelds 1960. gadā aizstāv disertāciju „Divdabju formas un savrupējas konstrukcijas ar nelokāmo divdabi vai daļēji lokāmo divdabi centrā jaunlatviešu publicistikā (pēc rakstu krājuma „Sēta. Daba. Pasaule" materiāliem)" (Freidenfelds 1960)). Latviešu valodas mācību saturā savrupināti teikuma locekļi minēti jau 50. gadu sākumā kā pamatskolas,

tā vidusskolas gramatikas kursā (Grabis, Ārensone, Niedra 1952; Jankevics 1954, 52).

Vairāku valodnieku disertācijās pētīta arī salikta teikuma uzbūve: Dzidra Barbare 1962. gadā aizstāvējusi disertāciju „Jaukts salikts teikums mūsdienu latviešu literārajā valodā" (Barbare 1962); saliktu pakārtotu teikumu tipus analizējusi Mirdza Briģe un 1965. gadā aizstāvējusi disertāciju „Palīgteikumu tipoloģija mūsdienu latviešu literārajā valodā" (Briģe 1965). Palīgteikumus pētījusi arī Marta Moze 1978. gadā aizstāvētajā disertācijā „Palīgteikumu struktūra mūsdienu latviešu literārajā valodā" (Moze 1978). M. Mozes pētījums latviešu valodas mācību saturu ietekmē tiešā mērā, jo, būdama mācību grāmatas (Blinkena u. c. 1974) līdzautore, viņa savos pētījumos gūtās atziņas iekļāvusi sintakses mācību līdzeklī, kas skolā lietots teju 15 gadus. Mācību grāmatā skolēniem sniegts plašs pārskats par palīgteikumu veidiem, skaidrots to lietojums, atdalīšana ar pieturzīmēm (Blinkena u. c. 1974).

Sintakses mācību skolu gramatikās ietekmē arī 1962. gadā izdotā „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas" II daļa, kurā dots latviešu valodas sintakses struktūras raksturojums. Tāpat skolu mācību grāmatās iekļauti A. Blinkenas pētījumi interpunkcijā (1970. gadā aizstāvēta doktora disertācija „Latviešu valodas interpunkcija" (Blinkena 1970), bet monogrāfija izdota gadu ātrāk (Blinkena 1969)). 60. gadu beigās uzmanība pievērsta teksta sintakses jautājumiem, un skolu gramatikās pamatskolai gūtās atziņas iekļautas domraksta mācībā, bet ne pamatskolas sintakses kursā (Kārkliņš 1979).

Atsevišķu fonētikas mācību satura jautājumu apskats

Pozicionālās un vēsturiskās skaņu pārmaiņas

Temats par līdzskaņu mijām latviešu valodas mācību grāmatās pamatskolām aplūkots gan neatkarīgās Latvijas Republikas laikā, gan Latvijas PSR periodā. Atšķirības vērojamas gan lietotajā terminoloģijā, gan mācību satura izklāsta apjomā. Termins *līdzskaņu pārmaiņas* neatkarīgās Latvijas Republikas laika mācību grāmatās attiecināts uz skaņu pārmaiņām balsīguma ziņā, bet termins *līdzskaņu mīkstināšana* – uz vēsturiskajām skaņu pārmaiņām (Ramāns 1937, 10–11). 50. gadu 2. pusē, kad notiek jaunās gramatikas izstrāde, daži termini, kas ienāk arī skolu mācību programmā un mācību saturā, tiek mainīti – tā termina *līdzskaņu mīkstināšana* vietā tiek sāk lietot terminu *skaņu mija* (Grabis 1956, 4).

Pēc Otrā pasaules kara mācību saturā par līdzskaņu pārmaiņām nosacīti var nošķirt divus posmus: pirmo posmu var dēvēt par mācību satura vienkāršotu izklāstu (līdz 1970. gadam), otro posmu – par mācību satura teorētisku izklāstu, kura pamatā ir Alises Lauas pētījumi (Laua 1961). Līdz 1970. gadam mācību

saturā aplūkotas pārmaiņas balsīguma ziņā, kā arī ar piemēriem parādītas līdzskaņu pārmaiņas vārda saknē, minot mijas locekļus (Grabis, Ārensone, Niedra 1952 u. c. šī autoru kolektīva mācību grāmatas; Grabis, Niedra, Zirne 1963 u. c. šī autoru kolektīva mācību grāmatas): *ēka – ēciņa*; *lasis – laši*; *kurmis – kurmji* u. c. 1970. gadā teorētiskais materiāls kļūst plašāks (sk. 1. tabulu), iekļaujot tajā gan patskaņu un divskaņu miju, gan arī diferencējot līdzskaņu pārmaiņas sīkāk.

1. tabula

Skaņu pārmaiņu mācību satura apjoma pieaugums 20. gadsimta 60.–70. gados

Mācību programmas izdošanas gads	**Mācību saturs**
1960.	Balsīgo līdzskaņu un nebalsīgo līdzskaņu pārmaiņas vārdu izrunā. Līdzskaņu mija.
1970.	Patskaņu un divskaņu mija. Līdzskaņu pozicionālā mija un citas pozicionālās pārmaiņas. Līdzskaņu un līdzskaņu grupu vēsturiskā mija: a) līdzskaņa j noteiktā mija; b) patskaņu i, e, ī, ē un divskaņa ie noteiktā mija; c) līdzskaņu t, d noteiktā mija. Vēsturiskais līdzskaņu zudums.

Mācību satura attīstības tendences liecina, ka jaunāko pētījumu iekļaušana pamatskolas mācību programmā palīdz veidot zinātniski pamatotu miju klasifikāciju, bet palielina arī teorētiskā materiāla apjomu. Salīdzinot ar vidusskolai paredzēto mācību saturu par skaņu pārmaiņām, jāsecina, ka pamatskolas mācību saturā iekļauta tā pati klasifikācija, kas vidusskolas mācību saturā formulēta jau 60. gadu sākumā (Freidenfelds u. c. 1963, 34–46) (vidusskolas kursā gan ir detalizētāks skaņu miju apraksts). Skaņu miju zinātniskais izklāsts saglabāts visos pamatskolas mācību grāmatu izdevumos 70.–90. gados, kursu par skaņu pārmaiņām iekļaujot 6. vai 7. klasē (Freidenfelde, Jansone, Laure 1973; Apinis u. c. 1991).

Atsevišķu morfoloģijas mācību satura jautājumu apskats

Partikulas

Partikulas pamatskolas mācību saturā ir jaunākā vārdšķira, kas skolu mācību grāmatās iekļauta 20. gs. 50. gadu sākumā, tādēļ mācību satura izklāstā vērojams teorētiskā materiāla pieaugums. Tiek izstrādāta partikulu klasifikācijas sistēma, kas tiek laika gaitā mainīta, dažas partikulas uzskatot

par saikļiem. 70. gadu vidū mācību saturā 6. klasē tiek iekļauts temats par salīdzinātājvārdiem, kas saukti par vārdiem, kuri pēc nozīmes ir tuvi partikulām, – *kā, nekā, it kā, tā kā* (Freidenfelde, Jansone, Laure 1976, 77). Šāds iedalījums jauc skolēniem vārdšķiras jēdzienisko izpratni, jo salīdzināšana ir funkcija, ko veic partikula, tādējādi korekti būtu runāt par salīdzinājuma partikulām. 1984. gada mācību grāmatas izdevumā salīdzinātājvārdu jēdziens netiek lietots 5. klases mācību kursā (Freidenfelde, Jansone, Laure 1984b), bet tie aplūkoti saistībā ar vārdu savienojumu sintaksi 6. klasē (Freidenfelds 1987, 14). Iekļaujot salīdzinājuma konstrukcijas jēdzienu, mācību grāmatas autori morfoloģijas kursā iepludina sintakses kursam piederīgu jautājumu (Mllvg II 1962, 377). Protams, skolas mācību kursam nav jāatkārto akadēmiskās gramatikas sistēma, tomēr šāds iekļāvums nav vērtējams kā pamatots. Salīdzinājuma partikulu lietošanu savulaik raksturojis Alfrēds Jankevics (Jankevics 1967, 140–147), arī Aina Miķelsone (Miķelsone 1982, 141–146). 90. gadu sākumā mācību saturā salīdzinātājvārdi *kā, nekā* netiek uzlūkoti par partikulām, bet gan par saikļiem (Apinis u. c. 1991, 92–93).

Skolas mācību saturā ieteicama ir stabilitāte, tādēļ nepieciešama izšķiršanās par vārdu *kā, nekā* piederību vienai vārdšķirai, kas šajā gadījumā ir partikulas.

Atsevišķu sintakses mācību satura jautājumu apskats

Teikuma priekšmets

40. gadu pamatskolas mācību grāmatās (Tirzmala, Deglava 1945, 134–135; 1947, 112–113; 1950, 132–133) tiek mācīts par vienkāršo teikuma priekšmetu, norādot, ka parasti tas atbild uz jautājumu *kas?*, bet dažreiz iespējams arī cits teikuma priekšmeta jautājums (loģiskais teikuma priekšmets). Mācību saturā dots skaidrojums, kuru vārdšķiru vārdi var būt par teikuma priekšmetu. Lai gan nav atsevišķa skaidrojuma par saliktiem teikuma locekļiem, piemērā minēts, ka par teikuma priekšmetu var būt vesels teikums: „„Miers baro, nemiers posta” ir sakāmvārds.” (Tirzmala, Deglava 1945, 134).

50. gadu sākumā mācību saturā par teikuma priekšmetu notikušas izmaiņas: autori atteikušies no termina *loģiskais teikuma priekšmets*, atstājot tikai skaidrojumu, ka teikuma priekšmets parasti ir nominatīvā un atbild uz jautājumu *kas?*; teikuma priekšmets saukts par neatkarīgu teikuma locekli; jauns mācību saturā ir skaidrojums par teikuma priekšmeta izteikšanas iespējām ar vārdu kopām, kas mūsdienu gramatikā apzīmēti, izmantojot terminu *nedalāmi vārdu savienojumi* (Grabis, Ārensone, Niedra 1952, 225–227; 1953, 219–222). 50. gadu otrajā pusē tiek precizētas salikta teikuma priekšmeta izteikšanas iespējas, veidojot iedalījumu pēc tā, kuri vārdu

savienojumi ir salikta teikuma priekšmeta pamatā: salikti nosaukumi un dažādi vārdu savienojumi, kas atbild uz jautājumu *kas?* (Grabis, Ārensone, Niedra 1958, 257; 1959, 257). Mācību saturā par teikuma priekšmetu izmaiņu nav arī R. Grabja, Veras Niedras un Elfas Zirnes mācību grāmatās 5.–8. klasei, kas iznāk 20. gs. 60.–70. gados.

1970. gada mācību programmā tiek iekļauts jēdziens par teikuma priekšmetu kā vienu no divkopu teikuma virslocekļiem. Vidusskolām paredzētajās mācību grāmatās par vienkopu un divkopu teikumiem runāts jau 60. gadu sākumā (Gailums, Vilāns 1961, 14), tādējādi secināms, ka 70. gadu sākumā notiek pamatskolas un vidusskolas mācību satura vienādošana. Mācību grāmatās pamatskolai mācību saturs par teikuma priekšmetu izklāstīts gan 4. klasē (Freidenfelde, Jansone, Laure 1971; 1974a; 1984a), gan 7. klasē (Blinkena u. c. 1974). 4. klases kursā teikuma priekšmeta raksturojums ir lakonisks, akcentējot tikai būtisko. 7. klasē mācību saturā izmantota sarežģītāka teikuma priekšmeta definīcija: „Teikuma priekšmets ir tas divkopu teikuma virsloceklis, kurš nosauc runas priekšmetu un uz kuru attiecas ar izteicēju izsacītais apgalvojums vai noliegums. Teikuma priekšmets parasti atbild uz jautājumu *kas?*" (Blinkena u. c. 1974, 49)

80. gadu beigās 5. klases mācību grāmatā (Apinis, Ceplīte, Strautiņa 1989, 23) teikuma priekšmets raksturots tāpat kā Zaigas Freidenfeldes, Laimas Jansones un Annas Laures mācību grāmatā, bet skolēniem tiek piedāvāti analītiski uzdevumi, kuros jāizskaidro teikuma priekšmeta izveides īpatnības. Izpratne par teikuma priekšmetu tiek padziļināta 8. klases mācību grāmatā (Koluža, Lāce, Megi 1989, 42–44). Atšķirībā no iepriekšējā mācību grāmatas izdevuma (Blinkena u. c. 1974) teikuma priekšmets vairs netiek raksturots kā divkopu teikuma virsloceklis. Mācību saturā par teikuma priekšmetu iekļauts skaidrojums, ka teikuma priekšmets aiz noliegtā darbības vārda var atbildēt uz jautājumu *kā*? vai arī uz citu jautājumu (Koluža, Lāce, Megi 1989, 43). 1989. gada mācību grāmatas izdevumā vairs netiek aplūkots teikuma priekšmeta novietojums, kam ir stilistiska nozīme.

Vārdu savienojumu sintakse

Vārdu savienojumu sintakse ir tā sintakses daļa, kas pamatskolas mācību saturā tiek te iekļauta, te izņemta no tā. Vērojams dažāda apjoma vārdu savienojumu sintakses jautājumu iekļāvums mācību saturā. Mācību satura plašumu lielā mērā nosaka valodniecisko darbu un pētījumu daudzums par vārdu savienojumu sintaksi. Vārdu savienojumi aplūkoti arī J. Endzelīna „Latviešu valodas gramatikā", kur runāts par jau pieminētajām grupām teikumā (grupas ar verbu centrā, grupas ar substantīvu centrā u. c.) (Endzelīns 1951, 1021–1025).

A. Ozola disertācijā „Latviešu klasisko tautasdziesmu sintakses jautājumi” tāpat ir pētītas vārdkopas, vārdrindas, teikuma locekļi, teikuma gramatiskais centrs; šie jautājumi popularizēti līdz ar grāmatas „Latviešu tautasdziesmu valoda” (Ozols 1961) izdošanu. Protams, vārdu savienojumu sintakse ir nepieciešams mācību saturs, lai skolēni prastu veidot pareizus vārdu savienojumus, pareizus teikumus, kā arī apgūt un lietot interpunkciju. Vārdu savienojumu sintakse latviešu valodas mācību programmās pamatskolai iekļauta 1952. gadā, kad skolēniem 6. klasē paredzēts apgūt tādus tematus kā sakārtojuma, pakārtojuma saistījums; pakārtojuma veidi: saskaņojums, pārvaldījums, piekļāvums (Programa 1952, 10). Laika posms, kad pamatskolas skolēni apgūst vārdu savienojumu sintakses kursu, ir ļoti īss, jo jau 1955. gada mācību programmā šie jēdzieni vairs nav iekļauti (mācību grāmatās tie ir sastopami līdz 1956. gadam). 1960. gadā mācību programmā (Programa 1960, 14) atkal tiek iekļauts temats par vārdu saistījumu teikumā un vārdu saistījuma veidiem (sakārtojumu un pakārtojumu), saglabājot šādu mācību satura apjomu līdz 1969. gada pamatskolas mācību programmai. Sākot ar 1970. gada mācību programmu (Programmu krājums 1970, 226–227), mācību saturā pamatskolai iekļauts pilns vārdu savienojumu sintakses kurss, ko līdz 80. gadu pirmajai pusei apgūst 7. klasē, bet 1987. gada mācību programmā vārdu savienojumu sintakses jautājumi apgūstami jau 6. klasē (Programma 1987, 38–39). Vārdu savienojumu sintakse pamatskolas mācību programmā vēl iekļauta 1990. gadā (Programma 1990, 39–40).

Pirmā latviešu valodas mācību grāmata pamatskolai, kurā aplūkots vārdu saistījums teikumā, izdota 1952. gadā (Grabis, Ārensone, Niedra 1952, 219–223). Mācību saturā runāts par diviem galvenajiem vārdu saistījuma veidiem – sakārtojumu un pakārtojumu. Pakārtojuma apskatā skaidrota atkarīgā un neatkarīgā vārda noteikšana, tādējādi iesākot runāt par pakārtojuma veidiem vārdkopā. Mācību grāmatā pakārtojuma veidi iekļauti fakultatīvi, t. i., iespiesti petitā, toties skaidrojumos atklāta saskaņojuma, pārvaldījuma un piekļāvuma nozīme un izveide. Tā kā vēlāk tiek mācīts par teikuma locekļu saistījumu, aplūkots saskaņotais un nesaskaņotais apzīmētājs, tad šīs pamatzināšanas vārdu savienojumu sintaksē ir nepieciešamas.

Mācību grāmatas atkārtotajos izdevumos 1958. un 1959. gadā mācību saturs par pakārtojumu nav izvērsts plašāk, tādējādi saskaņojums, pārvaldījums un piekļāvums netiek pieminēts (Grabis, Ārensone, Niedra 1958; 1959). Mācību satura sašaurinājumu varētu ietekmēt prasība vienkāršot mācību programmas, atslogojot mācību saturu no skolēnu vecumposmam nepiemērotu zināšanu apguves. Iespējams, ka šī nostādne arī likusi mācību grāmatas autoru kolektīvam atteikties no detalizētas pakārtojuma veidu analīzes.

Likumsakarīgi, ka mācību grāmatā palīglocekļu apskatā apzīmētājs vairs netiek iedalīts saskaņotā un nesaskaņotā apzīmētājā.

Mācību saturā izmaiņas notiek 1963. gadā izdotajā mācību grāmatā (Grabis, Niedra, Zirne 1963, 270), kur minēti trīs vārdu savienojumu veidi (sakārtojums, savstarpēji atkarīgais saistījums un pakārtojums). Iepriekšējos mācību grāmatas izdevumos bija minēts tikai sakārtojums un pakārtojums, par savstarpēji atkarīgu vārdu saistījumu norādot, ka šie vārdi var būt arī pakārtojumā (Grabis, Ārensone, Niedra 1959, 252). Jaunajā mācību grāmatā šie vārdu savienojumi likumsakarīgi tiek šķirti, jo tiem ir dažāds saistījums un nozīme. Mācību grāmatās pamatskolai vārdu savienojumu sintakses kursā nenotiek izmaiņas līdz 70. gadu sākumam, kad, kā jau minēts programmu apskatā, 1970. gada mācību programmā iekļauts apjomīgs vārdu savienojumu sintakses kurss.

Mācību grāmatā ievietotās definīcijas formulētas visai sarežģītā valodā, kas rosina uz pārdomām, vai skolēni var viegli uztvert tik abstrakti formulētus likumus. Salīdzinājumam: 1969. gada mācību grāmatas izdevumā par vārdu savienojumiem teikts, ka „teikumā savstarpēji saistītie vārdi izveido vārdu savienojumus" (Grabis, Niedra, Zirne 1969, 269), bet 1974. gada mācību grāmatas izdevumā par vārdu savienojumiem teikts šādi: „Nozīmes un formas ziņā saistīti patstāvīgi vārdi veido vārdu savienojumus. Patstāvīgie vārdi ir vārdu savienojumu locekļi." (Blinkena u. c. 1974, 7) Liels teorētiskā materiāla apjoms veltīts vārdu savienojumu veidu apguvei, nav gan īsti skaidrs, kāda nozīme pamatskolas skolēna valodas izjūtas attīstībā ir dažādu pakārtojuma veidu analīzei vārdkopās. Piemēram, pārvaldījuma definīcija: „Pārvaldījums ir tāds pakārtojums, kur vārdkopas atkarīgais loceklis visos gadījumos nostājas vienā un tai pašā neatkarīgā locekļa un prievārda (pusprievārda) noteiktā formā. Atšķirībā no saskaņojuma pārvaldījumā atkarīgā locekļa forma nemainās, ja maina neatkarīgā locekļa formu." (Blinkena u. c. 1974, 20) Ja salīdzina šo definējumu ar 1952. gadā formulēto pārvaldījuma definīciju, redzama liela atšķirība: „Pārvaldījums ir pakārtojuma veids, kurā neatkarīgais vārds nosaka atkarīgā vārda locījumu." (Grabis, Ārensone, Niedra 1952, 222) Ja skolēni iepazīstināmi ar vārdkopām, tad pamatskolas posmā tas darāms, izmantojot pēc iespējas vienkāršākus skaidrojumus, jo citādi nekļūst skaidrs, kāds ir mācību mērķis.

Mācību saturā pamatskolai iekļauts vārdrindas jēdziens, kur aplūkoti tie vārdu savienojuma locekļi, kas saistīti sakārtojumā. To var uzskatīt arī par mācību satura attīstību, jo iepriekšējās mācību grāmatās ir minēts, ka vārdi var būt saistīti sakārtojumā – vai nu ar saikļiem, vai bez tiem (Grabis, Niedra, Zirne 1969, 270), bet termins *vārdrinda* netiek minēts. Vārdrindu apskatā mācību grāmatas autori aplūko dažādus formu saistīšanas paņēmienus,

noskaidro vienlīdzīgu un atkārtotu teikuma locekļu izveides teorētisko pamatojumu (Blinkena u. c. 1974, 29).

1987. gadā vārdu savienojumu sintakses mācību saturs tiek izņemts no mācību grāmatas un iekļauts atsevišķā brošūrā (Freidenfelds 1987), kas paredzēta 6. klases skolēniem. Tas darīts, lai atslogotu mācību saturu 7. un 8. klasē, tādējādi atvēlot vairāk laika teikuma sintaksei un interpunkcijai. Salīdzinot I. Freidenfelda sarakstīto mācību līdzekli vārdu savienojumu sintaksē ar autoru kolektīva mācību grāmatas pārstrādāto izdevumu (Blinkena u. c. 1986), konstatējamas atšķirības mācību satura izklāstā. I. Freidenfelds norāda, ka sintaksei ir trīs sastāvdaļas: vārdu savienojumu sintakse, teikuma sintakse un teksta sintakse (Freidenfelds 1987, 9). Iepriekšējā mācību grāmatā akcentēts, ka sintaksei ir tikai divas galvenās sastāvdaļas: vārdu savienojumu sintakse un teikuma sintakse (Blinkena u. c. 1986, 5). Tādējādi I. Freidenfelda mācību līdzekli var uzskatīt par pirmo, kurā pamatskolas kursā minēta teksta sintakse kā līdzvērtīga sintakses daļa, kas skolas kursā pētītajā laika periodā nav aplūkota. Tiek izveidota arī pabeigta sintakses struktūra: vārdu savienojums → teikums → teksts.

Vārdu savienojuma jēdziena skaidrojums abās mācību grāmatās veikts līdzīgi, tikai I. Freidenfelds definīcijā vairs neakcentē, ka patstāvīgie vārdi ir vārdu savienojuma locekļi, kā tas minēts A. Blinkenas un autoru kolektīva mācību grāmatā (Blinkena u. c. 1986, 7). Bez šāda papildu skaidrojuma vārdu savienojuma jēdziens ir pietiekami saprotams, jo pateikts, ka patstāvīgi vārdi veido vārdu savienojumus. Atzinīgi vērtējama I. Freidenfelda veidotā uzdevumu kopa vārdu savienojuma jēdziena noskaidrošanai un izpratnes nostiprināšanai. Skolēniem jādomā, jāizvērtē vārdu savienojuma stilistiskā nozīme; norādīts, kuri vārdu savienojumi runā būtu skaužami; aplūkotas vārdu savienojumu semantiskās atšķirības dažādu vārddarināšanas paņēmienu dēļ. Mācību līdzeklī piedāvātā problēmsituācija rosina attīstīt ne vien skolēnu loģisko domāšanu, bet arī valodas izjūtu (Freidenfelds 1987, 10–13).

Vārdu saistīšanas līdzekļu aprakstā minēti galvenie paņēmieni vārdu saistīšanai vārdu savienojumos, bet I. Freidenfelda mācību grāmatā nav raksturota vārdu novietojuma nozīme vārdu saistīšanā (Blinkena u. c. 1986, 12–14). Viņš raksta par vārdu apvienojumu runas plūsmā, bet ne tik detalizēti apskata vārdšķiru lomu vārdu savienojumos.

6. klases mācību grāmatā vienkāršoti ir pakārtojuma un vārdkopas jēdziena skaidrojumi, salīdzinot ar identisku jēdzienu skaidrojumiem 1986. gada mācību grāmatas izdevumā. I. Freidenfelds dod aprakstošu pakārtojuma jēdziena skaidrojumu: „Ja viens vārds ir atkarīgs no otra, tad tie ir pakārtojuma attieksmē.” (Freidenfelds 1987, 21) Iepriekš pakārtojums raksturots šādi: „Tāda attieksme starp valodas vienībām (vārdu savienojuma

locekļiem, teikuma locekļiem, salikta teikuma daļām), kur viena vienība atkarīga no citas vienības, ir pakārtojums." (Blinkena u. c. 1986, 19) Protams, ka aprakstošs jēdziena skaidrojums 6. klases skolēnam vieglāk uztverams, tāpēc saprotami mācību grāmatas autora centieni mācību saturu izklāstīt pēc iespējas vienkāršāk, tajā pašā laikā nezaudējot zinātniskumu.

Vārdkopas jēdziena noskaidrošanā un zināšanu nostiprināšanā I. Freidenfelds izmanto modeļu veidošanas paņēmienu – skolēniem jāveido vārdkopas pēc noteiktiem modeļiem: ir minētas vārdšķiras, skolēniem jāizdomā piemēri (Freidenfelds 1987, 24). Tā nav tikai abstraktu modeļu darināšana, jo izveidotās vārdkopas ir jāiesaista teikumā, tādējādi rādot skolēniem vārdu savienojumu (šajā gadījumā – vārdkopu) praktisko izmantojamību teikuma izveidē.

Algoritmiem līdzīgi modeļi izmantoti, mācot arī pakārtojuma veidus vārdkopās; to var uzskatīt par novitāti vārdu savienojumu apguvē pamatskolā, jo līdz tam šāda pieeja netiek praktizēta (Freidenfelds 1987, 27–33). Par algoritmiskām shēmām fonētikas mācīšanā rakstījusi Vaira Strautiņa, norādot, kādas prasības tām izvirzāmas: domāšanas operācijām jābūt elementārām, viennozīmīgām un saprotamām; operāciju skaitam jābūt minimālam; starp operācijām jābūt loģiskai sakarībai; loģiskajai shēmai jābūt tādai, kas piemērota zināmam uzdevuma tipam (Strautiņa 1977, 91–94). Iespējams, ka vārdkopu apguvē šādu algoritmisku modeļu izmantošana var skolēniem palīdzēt labāk uztvert un saprast vārdu savienojumu veidošanās mehānismu. Abos mācību līdzekļos vienlīdz liela uzmanība atvēlēta pakārtojuma veidu analīzei, kas izkārtota gan tabulā (Blinkena u. c. 1986, 26–27), gan kā instrukcija ar veicamo darbību aprakstu (Freidenfelds 1987, 39).

Savstarpēji atkarīgu vārdu savienojumu aprakstā I. Freidenfelds īpaši akcentē šī vārdu savienojuma nozīmi teikuma veidošanā (Freidenfelds 1987, 43), aktualizējot skolēnu zināšanas par gramatisko centru kā teikuma veidotāju. Vairāk izvērsti nekā 1986. gada mācību grāmatā I. Freidenfelds skaidro saitiņas jēdzienu un paņēmienus tās noteikšanai (Freidenfelds 1987, 44–47). A. Blinkenas un citu autoru mācību grāmatā ir saitiņas nozīmes skaidrojums, bet nav praktisku padomu, kā saitiņa nosakāma vārdu savienojumā (Blinkena u. c. 1986, 28). 6. klases skolēni ir apguvuši darbības vārda salikto laiku veidošanu, tāpēc vārdu savienojumu sintakses kursā saitiņas nozīmei būtu jābūt uztveramai. Šaubas gan rada tas, vai skolēni 6. klasē tiešām apzināti spēj nošķirt atsevišķu darbības vārda izmantojumu dažādās gramatiskās nozīmes.

Vārdrindas jēdziena definīcijā I. Freidenfelds iekļauj arī norādi uz atkārtotajiem teikuma locekļiem. 1986. gada mācību grāmatas izdevumā vārdrindas definīcijā nav norādes par atkārtotajiem teikuma locekļiem

(Blinkena u. c. 1986, 30), lai gan mācību grāmatas tekstā ir rodams skaidrojums, ka „vārdrindas rodas arī tad, ja vienu un to pašu vārdu atkārto" (Blinkena u. c. 1986, 31). Jauns I. Freidenfelda mācību līdzeklī ir precizējums vārdrindas locekļu nozīmes sakaru raksturojumā: tiek norādīti vienojuma, pretstata un šķīruma saikļi (Freidenfelds 1987, 52), kas maina vārdu savienojuma nozīmi, tāpēc tie svarīgi arī stilistikas jautājumu apguvē.

Secināms, ka I. Freidenfelda mācību līdzeklis vārdu savienojumu sintaksē 6. klasei ir atslogots teorētiskajā ziņā, lai gan, protams, nezaudē zinātnisko precizitāti. Mācību saturs tajā izklāstīts tā, lai skolēns varētu pētīt, meklēt, secināt, analizēt, tātad attīstīt loģisko domāšanu un valodas izjūtu. Protams, vārdu savienojumu sintakse ir sintakses sastāvdaļa, kas pamatskolā apgūstama, izmantojot vecumposmam piemērotu metodisko pieeju, pamatojot, kāpēc nepieciešams apgūt vārdu savienojumu sintaksi. Atteikšanās no vārdu savienojumu sintakses mācīšanas pamatskolā, pēc raksta autora domām, saistīta ar 2 iemesliem: 1) mācību satura atslogošana; 2) vārdu savienojumi atklājas teikumā, un skolas mācību saturā joprojām iekļauti teikuma locekļi.

Bibliogrāfija

Avoti

1. Mācību grāmatas

1. **Apinis u. c. 1991 – Apinis, Margonis, Freidenfelde, Zaiga, Freidenfelds, Ilmārs, Paegle, Dzintra, Strautiņa, Vaira.** *Latviešu valoda 7. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1991.
2. **Apinis, Ceplīte, Strautiņa 1989 – Apinis, Margonis, Ceplīte, Brigita, Strautiņa, Vaira.** *Latviešu valoda 5. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1989.
3. **Blinkena u. c. 1974 – Blinkena, Aina, Cīrule, Dzidra, Cīrulis, Kārlis, Freidenfelds, Ilmārs, Moze, Marta.** *Latviešu valoda 7. – 9. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1974.
4. **Blinkena u. c. 1986 – Blinkena, Aina, Cīrule, Dzidra, Cīrulis, Kārlis, Freidenfelds, Ilmārs, Moze, Marta.** *Latviešu valoda 7. un 8. klasei.* 9. izdevums. Rīga : Zvaigzne, 1986.
5. **Freidenfelde, Jansone, Laure 1971 – Freidenfelde, Zaiga, Jansone, Laima, Laure, Anna.** *Latviešu valodas mācība 4. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1971.
6. **Freidenfelde, Jansone, Laure 1973 – Freidenfelde, Zaiga, Jansone, Laima, Laure, Anna.** *Latviešu valodas mācība 6. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1973.
7. **Freidenfelde, Jansone, Laure 1974a – Freidenfelde, Zaiga, Jansone, Laima, Laure, Anna.** *Latviešu valodas mācība 4. klasei*. II izdevums. Rīga : Zvaigzne, 1974.
8. **Freidenfelde, Jansone, Laure 1974b– Freidenfelde, Zaiga, Jansone, Laima, Laure, Anna.** *Latviešu valodas mācība 6. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1974.
9. **Freidenfelde, Jansone, Laure 1976 – Freidenfelde, Zaiga, Jansone, Laima, Laure, Anna.** *Latviešu valodas mācība 6. klasei*. II izdevums. Rīga : Zvaigzne, 1976.

10. **Freidenfelde, Jansone, Laure 1984a – Freidenfelde, Zaiga, Jansone, Laima, Laure, Anna.** *Latviešu valodas mācība 4. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1984.
11. **Freidenfelde, Jansone, Laure 1984b – Freidenfelde, Zaiga, Jansone, Laima, Laure, Anna.** *Latviešu valodas mācība 5. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1984.
12. **Freidenfelds 1987 – Freidenfelds, Ilmārs.** *Latviešu valodas mācība 6. klasei. Sintakse.* Rīga : Zvaigzne, 1987.
13. **Freidenfelds u. c. 1963 – Freidenfelds, Ilmārs, Jankevics, Alfrēds, Kārkliņš, Jūlijs, Laua, Alise, Martinsone, Irma, Soida, Emīlija.** *Latviešu valoda 9.–11. klasei*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1963.
14. **Grabis, Ārensone, Niedra 1952 – Grabis, Rūdolfs, Ārensone, Grieta, Niedra, Vera.** *Latviešu valodas gramatika V–VII klasei*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1952.
15. **Grabis, Ārensone, Niedra 1953 – Grabis, Rūdolfs, Ārensone, Grieta, Niedra, Vera.** *Latviešu valodas gramatika V–VII klasei*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1953.
16. **Grabis, Ārensone, Niedra 1958 – Grabis, Rūdolfs, Ārensone, Grieta, Niedra, Vera.** *Latviešu valodas mācība V–VII klasei*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1958.
17. **Grabis, Ārensone, Niedra 1959 – Grabis, Rūdolfs, Ārensone, Grieta, Niedra, Vera.** *Latviešu valodas gramatika V–VII klasei*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1959.
18. **Grabis, Niedra, Zirne 1963 – Grabis, Rūdolfs, Niedra, Vera, Zirne, Elfa.** *Latviešu valodas mācība 5.–8. klasei*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1963.
19. **Grabis, Niedra, Zirne 1969 – Grabis, Rūdolfs, Niedra, Vera, Zirne, Elfa.** *Latviešu valodas mācība 5.–8. klasei*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1969.
20. **Jankevics 1954 – Jankevics, Alfrēds.** *Latviešu valodas gramatika VIII–XI klasei*. II daļa. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1954.
21. **Koluža, Lāce, Megi 1989 – Koluža, Rūta, Lāce, Rita, Megi, Dzidra.** *Latviešu valoda 8.–9. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1989.
22. **Ramāns 1937 – Ramāns, Viktors.** *Latviešu gramatika pamatskolām* : sistēmatisks kurss. Devītais izdevums. Rīga : A. Gulbja izdevniecība, 1937.
23. **Tirzmala, Deglava 1945 – Tirzmala, Anna, Deglava, Zigrīda.** *Latviešu valodas mācība (V–VII klasei)*. Rīga : VAPP grāmatu apgāds, 1945.
24. **Tirzmala, Deglava 1947 – Tirzmala, Anna, Deglava, Zigrīda.** *Latviešu valodas gramatika (V–VII klasei)*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1947.
25. **Tirzmala, Deglava 1950 – Tirzmala, Anna., Deglava, Zigrīda.** *Latviešu valodas gramatika (V–VII klasei)*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1950.

2. Mācību programmas

1. **Programa 1952 –** *Latviešu valodas un literatūras lasīšanas programa skolām ar latviešu mācību valodu V–VII klasei*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1952.
2. **Programa 1960 –** *Latviešu valodas programma. Literatūras lasīšanas programa. V – VII klasei*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1960.

3. **Programmu krājums 1970** – *Jauno mācību programmu krājums vispārizglītojošām skolām*. Rīga : Zvaigzne, 1970.
4. **Programma 1987** – *Latviešu valodas programma 4.–11. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1987.
5. **Programma 1990** – *Latviešu valodas eksperimentālā programma 5.–12. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1990.

Izmantotā literatūra

1. **Bankavs, Jansone 2010 – Bankavs, Andrejs, Jansone, Ilga.** *Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijas*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2010.
2. **Barbare 1962 – Barbare, Dzidra.** *Jaukts salikts teikums mūsdienu latviešu literārajā valodā*. [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]; zin. vad. Pauls Ariste. Rīga : Valodas un literatūras institūts, 1962.
3. **Blinkena 1955 – Blinkena, Aina.** Izsauksmes vārdi un to lietošana mūsdienu latviešu valodā. *LPSR ZA Valodas un literatūras institūta Raksti*, 5. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1955, 5.–22. lpp.
4. **Blinkena 1969 – Blinkena, Aina.** *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zinātne, 1969.
5. **Blinkena 1970 – Blinkena, Aina.** *Latviešu valodas interpunkcija*. [Disertācija filoloģijas zinātņu doktora grāda ieguvei]. Rīga : LPSR ZA, 1970.
6. **Briģe 1965 – Briģe, Mirdza.** *Palīgteikumu tipoloģija mūsdienu latviešu literārajā valodā*. [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]. Rīga : LVU, 1965.
7. **Ceplīte 1967 – Ceplīte, Brigita.** Par noteikto un nenoteikto adjektīvu lietojumu. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 3. laid. Rīga : Liesma, 1967, 133.–140. lpp.
8. **Ceplīte 1969 – Ceplīte, Brigita.** Dažas atkāpes no normas noteiktās galotnes lietošanā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 5. laid. Rīga : Liesma, 1969, 128.–153. lpp.
9. **Ceplīte 1970a – Ceplīte, Brigita.** Vēlreiz par noteiktajām un nenoteiktajām galotnēm. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 6. laid. Rīga : Liesma, 1970, 145.–151. lpp.
10. **Ceplīte 1970b – Ceplīte, Brigita.** *Noteiktības un nenoteiktības kategorija latviešu valodā*. [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]; zin. vad. Antonija Ahero. Rīga : Valodas un literatūras institūts, 1970.
11. **Ceplīte 1985a – Ceplīte, Brigita.** *Mēs,* nevis *mēs ar tevi*. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 21. laid. Rīga : Avots, 1985, 88.–91. lpp.
12. **Ceplīte 1985b – Ceplīte, Brigita.** Attieksmes vietniekvārdu *kas* un *kurš* lietošana. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 21. laid. Rīga : Avots, 1985, 136.–139. lpp.
13. **Ceplītis 1963 – Ceplītis, Laimdots.** *Bezkopas konstrukcijas mūsdienu latviešu literārajā valodā*. [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]. Rīga : Valodas un literatūras institūts, 1963.
14. **Dzintars 2013 – Dzintars, Normunds.** *Latviešu valodas mācību satura attīstība pamatskolā no 1940. gada līdz 1991. gadam: lingvodidaktiskais aspekts*. [Disertācija

filoloģijas doktora grāda ieguvei]; zin. vad. Diāna Laiveniece. Liepāja: Liepājas Universitāte, 2013.

15. **Endzelīns 1951 – Endzelīns, Jānis.** Latviešu valodas gramatika. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.
16. **Freidenfelds 1960 – Freidenfelds, Ilmārs.** *Divdabju formas un savrupējas konstrukcijas ar nelokāmo divdabi vai daļēji lokāmo divdabi centrā jaunlatviešu publicistikā (pēc rakstu krājuma „Sēta. Daba. Pasaule" materiāliem)*. [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]; zin. vad. Jūlijs Kārkliņš. Rīga : LVU, 1960.
17. **Gailums 1956 – Gailums, Klements.** *Savrupējais apzīmētājs mūsdienu latviešu literārajā valodā*. [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]. Rīga : LVU, 1956.
18. **Gailums, Vilāns 1961 – Gailums, Klements, Vilāns, Otomārs.** *Latviešu valodas gramatika VIII–XI klasei*. 2. daļa. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1961.
19. **Grabis 1956 – Grabis, Rūdolfs.** Apspriede par mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas jautājumiem. *Skolotāju Avīze*, 1956, 16. okt., 4. lpp.
20. **Grabis 1997 − Grabis, Rūdolfs.** *Atmiņu druskas*. Savai valodai. Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums. Rīga : Latviešu valodas institūts, 1997, 8.–67. lpp.
21. **Jankevics 1967 – Jankevics, Alfrēds.** Piezīmes par salīdzinājuma partikulas *kā* lietošanu. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 3. laid. Rīga : Liesma, 1967, 140.–147. lpp.
22. **Kārkliņš 1953 – Kārkliņš, Jūlijs.** *Vienkopas teikumi mūsdienu latviešu literārajā valodā*. [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]; zin. vad. Pauls Ariste. Rīga : LVU, 1953.
23. **Kārkliņš 1979 – Kārkliņš, Jūlijs.** Latviešu valodas gramatikas izpēte. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 15. laid. Rīga : Liesma, 1979, 18.–31. lpp.
24. **Laua 1961 – Laua, Alise.** *Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētikas jautājumi*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1961.
25. **Lepika 1955 – Lepika, Milda.** *Noliegto pārejošo verbu objekta locījums latviešu literārajā valodā*. [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]; zin. vad. Jānis Endzelīns. Rīga : LVU, 1955.
26. **Miķelsone 1982 – Miķelsone, Aina.** Daži *kā, nekā* lietojumi. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 17. laid. Rīga : Avots, 1982, 141.–146. lpp.
27. **Mllvg I 1959** – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. 1. sēj. Rīga : LPSR ZA, 1959.
28. **Mllvg II 1962** – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. 2. sēj. Rīga : LPSR ZA, 1962.
29. **Moze 1978 – Moze, Marta.** *Palīgteikumu struktūra mūsdienu latviešu literārajā valodā*. [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]; zin. vad. Aina Blinkena. Rīga : Valodas un literatūras institūts, 1978.

30. **Ozols 1949 – Ozols, Arturs.** Sintaktiskā pieeja locījumu mācībai. *Padomju Latvijas Skola*, Nr. 2, 1949, 83.–87. lpp.
31. **Ozols 1961 – Ozols, Arturs.** *Latviešu tautasdziesmu valoda*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1961.
32. **Ozols 1967a – Ozols, Arturs.** Latviešu rakstu valodas un literārās valodas vēstures pētīšanas metodes un sistēma. *Raksti valodniecībā*. Rīga : Zinātne, 1967, 452.–460. lpp.
33. **Ozols 1967b – Ozols, Arturs.** Sintaktiskā pieeja locījumu mācībai. Arturs Ozols. *Raksti valodniecībā*. Rīga : Zinātne, 517–523. lpp.
34. **Rozenbergs 1957 – Rozenbergs, Jānis.** *Ģenitīvs bez prievārda apzīmētāja funkcijā mūsdienu latviešu literārajā valodā (salīdzinājumā ar krievu valodas konstrukcijām)*. [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]; zin. vad. S. Gruzdeva. Ļeņingrada : Ļeņingradas Valsts universitāte, 1957.
35. **Soida 1954 – Soida, Emīlija.** *Vārdkopas jaunlatviešu publicistiskajos darbos*. [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]; zin. vad. Pauls Ariste. Rīga : LVU, 1953. [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]; zin. vad. Arturs Ozols. Rīga : LVU, 1954.
36. **Staltmane 1958 – Staltmane, Velta.** *Par darbības vārdu veidiem mūsdienu latviešu literārajā valodā*. [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]; zin. vad. B. Serebreņikovs. Rīga : Valodas un literatūras institūts, 1958.
37. **Strautiņa 1977 – Strautiņa, Vaira.** Algoritmisko shēmu izmantošana valodas mācības stundās. Prasmju un iemaņu veidošanas ceļi un metodes mācību procesā skolā un augstskolā: *zinātniski metodisku rakstu krājums*. Liepāja : V. Lāča Liepājas Valsts pedagoģiskais institūts, 1977, 91.–94. lpp.

DISCUSSION OF SOME ASPECTS OF THE CONTENT OF LATVIAN LANGUAGE LEARNING IN SCHOOLS IN 1950S-1970S

Summary

The **aim** of the given paper is to analyse how linguistic ideas differ in their scientific and school applications in relation to certain study content.

For a long period it was defined in the school study programmes that Latvian should be taught as a science by noting the fact that it is impossible to cover the entire scientific system. The author of this paper agrees with Artūrs Ozols who recommended to separate scientific linguistics and school linguistics. In case of scientific linguistics it is certainly reasonable to cover all branches of linguistics and recent developments which contribute to the research of the Latvian language. Meanwhile, school linguistics should be defined as a set of linguistic ideas to be covered in a school study programme. The respective study content which is selected and aligned in line with the needs of students is further included in textbooks designed according to the study programme requirements.

The paper focuses on the impact of linguistic research on the study content by paying special attention to doctoral thesis of linguists which became or could become a basis for a new or advanced study content, and on some specific study content elements covering phonetics, morphology and syntax. For instance, regarding the study content of phonetics, the given paper covers teaching of sound transitions by also describing advancement of the respective study content. In morphology, the article covers the study of particles, while in syntax – the linguistic interpretation of the sentence subject and syntax of word groups.

Elsberga, Ieva. Svešvalodu mācīšanas metodika Latvijā starpkaru periodā. Vācu valodas mācību grāmatas. *Via scientiarum* : starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums. 3. laidiens. Sastādītājas I. Laizāne, I. Znotiņa. Ventspils, Liepāja : Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, 2016, 35.–46. lpp.

Ieva ELSBERGA (Ventspils Augstskola)

VĀCU VALODAS MĀCĪŠANAS METODIKA LATVIJĀ STARPKARU PERIODĀ. SKOLU MĀCĪBU GRĀMATAS

Laikā starp Pirmo un Otro pasaules karu vācu valodas kā svešvalodas mācīšana un vācu valodas apguvei piemērotāko skolu mācību līdzekļu izvēle Latvijā bija aktuāls temats. Diskusijas par šo tēmu atbalsojās starpkaru laika periodikā. Dažādos izglītībai veltītos izdevumos atspoguļotais liecina, ka savu viedokli te izteikuši gan praktiķi (svešvalodu skolotāji), gan teorētiķi, kā arī, piemēram, Izglītības ministrijas ierēdņi. Diskusija spilgti izpaužas vairākos laikrakstos – ilgāk iznākušie no tiem ir šai rakstā izmantotie „Audzinātājs" (1925–1939), „Izglītības Ministrijas mēnešraksts" (1920–1939) un „Mūsu nākotne" (1922–1934), kuri gandrīz ik numurā publicē informāciju, kas saistīta ar vācu valodas mācīšanu un mācīšanos. Tajā skolu mācību programmu daļā, kas bija atvēlēta svešvalodu apguvei, ar vācu valodu konkurēja angļu un krievu valoda, tomēr no abām minētajām vismaz pirmajā desmitgadē pēc Latvijas Republikas pasludināšanas 1918. gadā par nopietnu sāncensi uzskatāma tikai krievu valoda. Dažādi faktori, piemēram, vācu valodas nepieciešamība daudzās ikdienas dzīves jomās un īpaši profesionālajā darbībā, ļāva tai ieņemt svarīgu stāvokli Latvijas sabiedrībā, uz ko norāda gan mūsdienu, gan starpkaru perioda pētnieki (Bliska 2015; Kronlins 1972; Melnalksnis 1922[b]; Ozoliņš 1931). Tāpēc rosīgā viedokļu apmaiņa presē nepārsteidz.

Raksta mērķis ir aprakstīt vācu valodas kā svešvalodas lomu Latvijā starpkaru periodā, tās mācīšanā izmantotās metodes, kā arī izpētīt, kāda diskusija par šīm metodēm veidojusies periodikā un kā tās atbalsojas mācību grāmatās. Lai mērķi sasniegtu, apkopota izdevumos „Audzinātājs", „Izglītības Ministrijas Mēnešraksts" un „Mūsu nākotne" iegūstamā informācija, kas papildināta ar atziņām no teorētiskiem darbiem, kā arī izskatītas skolās izmantotās mācību grāmatas.

Tā kā vācu valodas statusu starpkaru periodā Latvijā nevar uzskatīt par viennozīmīgu un to iespējams traktēt dažādi, rakstā vispirms padziļināti analizēts svešvalodas jēdziens. Šai pirmajai atkāpei seko vācu valodas kā svešvalodas statuss un tās mācīšanas metožu apraksts, kas ilustrēts ar

piemēriem gan no periodikas, gan mācību materiāliem, bet noslēgumā ieskicēta kopaina.

Jēdziens ‘svešvaloda’ attiecībā uz vācu valodu starpkaru Latvijas lingvistiskajā situācijā ne vienmēr interpretējams tikai vienā noteiktā veidā. Ņemot vērā vācu valodas statusu toreizējā sabiedrībā (no vienas puses – trešā vai pat otrā nozīmīgākā valoda pēc latviešu, no otras puses – zināmā mērā konfliktējošas mazākumtautības valoda (Druviete 2000, 17; Haidens 2016, 11)), mūsdienās lietotā svešvalodas definīcija uzskatāma par atbilstošu tikai daļēji. Aplūkojot mūsdienu terminoloģiskos avotus, redzams, ka definīcijas nesakrīt, dažreiz tās ir vienkāršākas un lakoniskākas, dažreiz – izvērstākas. Tas atkarīgs arī no avota tematiskās ievirzes. Piemēram, 2000. gadā iznākušajā Pedagoģijas terminu skaidrojošajā vārdnīcā svešvaloda skaidrota kā „valoda, kas nav pašu valsts, pašu tautas valoda; citā valstī dzīvojošas tautas valoda; izglītības sistēmā – valoda, ko mācās vidē, kurā šo valodu nelieto” (PTSV 2000, 169); 2006. gada Latviešu valodas vārdnīcā teikts, ka tā ir „valoda, kas (kādam, pamattautai) nav dzimtā valoda; valoda, kas ir citas, kādas ārvalsts pamattautas valoda” (LVV 2006, 1060), savukārt 2007. gadā izdotajā Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā lasāms, ka ‘svešvaloda’ indivīda līmenī ir „valoda, kas nav dzimtā valoda”, bet valsts līmenī – „valoda, kam attiecīgās valsts teritorijā nav valsts valodas statusa” (VPSV 2007, 384). Salīdzinājumam skatot vācu avotus, noskaidrots, ka arī te dažādos izdevumos jēdziena interpretācija atšķiras: svešvalodu mēdz īsi definēt kā „valod[u], kas nav dzimtā valoda” (Brockhaus 1981, 851; WDaF 2000, 355), mazliet plašāk kā „sveš[u] valod[u], kuru apgūst tikai apzināti” (Duden 1976, 898; Duden 2010, 395), kā arī dažreiz iekļaut skaidrojumā abas šīs definīcijas (Duden 1993, 1160). Atrodams arī izsmeļošāks skaidrojums, piemēram, kādā 2011. gadā izdotā avotā, kur svešvaloda turklāt skaidri norobežota no otrās valodas: „Par svešvalodu uzskatāma jebkura valoda, kuru mācās pēc tam, kad pilnībā apgūta pirmā valoda (dzimtā valoda). Svešvalodu apgūst kontrolēti, galvenokārt skolā (..). Te jānošķir otrās valodas apguve bērniem vai pieaugušajiem, kas nenotiek kontrolēti” (GWDaF 2011, 532). Šāds nošķīrums nav vērojams iepriekš minētajos avotos, turklāt vienā no tiem gan minēta divvalodība (kā īpašības vārds), taču nav definēta otrā valoda (sal. Duden 2010, 1149).

Lingvistiskos pētījumos nereti veidotas atkāpes, definējot jēdzienu ‘svešvaloda’ attiecīgā pētījuma vajadzībām. Piemēram, Vita Kalnbērziņa skaidro svešvalodu kā valodu, „kas nav plaši izplatīta apguvēju tiešajā sociālajā kontekstā un tiek apgūta kā svešvaloda skolā” (Kalnbērziņa 2012, 7), bet Ulrihs Amons (*Ulrich Ammon*) uzskata, ka, definējot svešvalodu, vienmēr jānošķir skolu programmu un individuālais līmenis, kurā vācu valoda ir

svešvaloda tādiem apguvējiem, kas šo valodu nav mācījušies ģimenē un nedzīvo vācu valodas vidē (sal. Ammon 2001, 68). Tas sasaucas arī ar Gēzas Zībertas-Otas (*Gesa Siebert-Ott*) viedokli, ka par svešvalodu pārsvarā runā attiecībā uz tādām valodām, ar kurām saskaras mācībās, bet ikdienas kontakti ir reti un notiek tikai, piemēram, ceļojot uz ārzemēm (Siebert-Ott 2003, 30).

Runājot par lingvistisko situāciju starpkaru periodā Latvijā, nebūtu apejams jautājums par to, kādu terminu lietot attiecībā uz vācu valodu. Pirmkārt, līdz šim izpētītie avoti ļauj izteikt pieņēmumu, ka šai laikā jēdziens 'svešvaloda' vēl nav kļuvis par terminu, liedzot iespēju pilnīgi noskaidrot šī vārda semantiku attiecīgajā laikaposmā. Otrkārt, vācu valodai Latvijā ir pietiekami nozīmīga loma ikdienas dzīvē, lai nepakļautos raksturojumam par tādu valodu, ar kuru kontakts veidojas reti, turklāt ir ne vien kādas ārvalsts pamattautas valoda, bet arī tradicionālas mazākumtautības valoda jeb „pa daļai vietējā valoda" (Melnalksnis 1922[b], 966). Treškārt, arī izglītības sistēmas aspektā, kuru min V. Kalnbērziņa, U. Amons un G. Zīberta-Ota, vācu valoda ir „sveša" tikai nosacīti, jo tās mācību vide tikai daļēji uzskatāma par tādu, kurā šo valodu nelieto. Vienā skolā tas ir iespējams, taču kopumā lingvistiskajā situācijā – tur vācu valoda uzskatāma ne tikai par praktiski lietojamu, bet arī par elitāru valodu (sal. Wintersteiner 2003, 605). Šo iemeslu dēļ iespējama diskusija par to, vai vācu valodu iespējams aplūkot vispārīgā svešvalodu apguves kontekstā, vai arī tai būtu ierādāma īpaša vieta un, iespējams, piešķirama īpaša definīcija.

Iespēju tomēr attiecināt jēdzienu 'svešvaloda' uz vācu valodu pierāda, piemēram, lietojums aplūkojamajos periodiskajos izdevumos, kur vācu valoda dēvēta gan par „svešvalodu", gan „svešu valodu". Daudzviet sastopams arī apzīmējums „jaunā valoda". Tiesa, šajā gadījumā svešuma jēdziens nav attiecināts ne uz vienu valodu, ir tikai „jaunās" un „vecās" vai dažkārt – „jaunās" un „klasiskās" valodas. Ar šādu iedalījumu saistīta zināma problemātika; „veco" un „jauno" valodu nošķīrums, piemēram, Vācijas skolās saglabājis aktualitāti teju līdz mūsdienām. Kā norāda Francs Jozefs Hausmans (*Franz Josef Hausmann*), vecās valodas ir ne tikai klasiskās (grieķu, latīņu) valodas, bet arī vecākas tautas valodas formas (piemēram, lejasvācu valoda) (sal. Hausmann 1989, 65). Savukārt K. Perera (*K. Perera*) uzskata, ka precīzāks būtu dalījums klasiskajās un modernajās valodās (Perera 2001, 711), tomēr šī atziņa neizpaužas konsekventi. Vērojama tendence arvien biežāk izmantot sākumā aprakstīto šķīrumu „savējā" un „svešās valodas", pie kurām pieskaita arī, piemēram, latīņu valodu (sal. Duden 2010, 395). Zinātniskajā literatūrā izmantoti vēl citi iedalījuma principi.

Starpkaru periodā Latvijā jēdzienus 'sveša valoda/ svešvaloda' un 'jaunā valoda' acīmredzot lieto jaukti, piemēram:

„Parasti vidusskolās par 1. svešo valodu skaita vācu valodu, par otro jauno valodu skaita reālskolās angļu (..)” (Rītiņš 1923, 386);

„Jauno svešvalodu pasniegšana” (Ausējs, Melnalksnis 1921, 332).

Tā kā diskusija par īsto terminoloģiju būtu atsevišķa pētījuma temats, šajā rakstā nav paredzēts vēl vairāk iedziļināties dažādajās definīcijās. Rakstā (izņemot piemērus) nav atspoguļots šķīrums „jaunajās” un „vecajās” jeb „klasiskajās” valodās; svešvaloda interpretēta kā valoda, kas kādam nav dzimtā valoda (LVV 2006; VPSV 2007) un ir svešvaloda skolu programmu līmenī (vācu valodā – *curriculare Fremdrprache*) (Ammon 2001, 68); šāda interpretācija atbilst vācu valodai starpkaru periodā, tāpēc tā šai rakstā saukta par svešvalodu.

Starpkaru periodā vācu valoda Latvijā bija viena no nozīmīgākajām, ja ne pati nozīmīgākā svešvaloda; kā jau minēts raksta ievadā, tās nopietnākā konkurente bija krievu valoda, it īpaši Latgales skolās, kur, saskaņā ar statistiku, mācīta pat vairāk nekā vācu, tomēr kopumā secināms, ka pirmo neatkarības gadu laikā vācu valodas vieta skolu programmā nostiprinās, kā redzams vācu valodas apguvēju dinamikā (Kronlins 1925, 580):

1919./1920. mācību gadā vācu valoda apgūta 40% no 3088 klasēm
1920./1921. mācību gadā vācu valoda apgūta 58% no 4109 klasēm
1924./1925. mācību gadā vācu valoda apgūta 67% no 4250 klasēm

Šī statistika atspoguļo valsts mērogā pieņemtus lēmumus – piemēram, Izglītības Ministrijas apstiprinātos mācību plānus ar vācu valodu kā obligātu mācību priekšmetu pamatskolās (sal. Melnalksnis 1924, 141), kā arī uzskatu, ka vācu valoda kaut kādā mērā „vērtīgāka” par krievu (sal. Audzinātājs 1927, 60). Attiecībā uz Latgali sākotnēji pieņemts atsevišķs lēmums praktisku apsvērumu (galvenokārt skolotāju trūkuma) dēļ: „Izņēmums pagaidām pielaists Latgalē un Ilūkstes apriņķī, kur (..) tūlītēja pāreja uz vācu valodu būtu visai apgrūtinoša” (Melnalksnis 1922[b], 966). Diskusijas par mācību plānu maiņu notiek vēl vismaz līdz 20. gadu otrajai pusei, kad Latvijas skolotāju savienības XII konferencē iztirzāts jautājums par to, vai krievu valoda Latgales skolās varētu saglabāt pirmās svešvalodas statusu, kaut arī pārējā valsts teritorijā tā jau ir vācu (A. I. 1926, 63).

Angļu valoda vērā ņemamu īpatsvaru ieguva tikai 30. gados, kad valsts mērogā tika noteikta par pirmo apgūstamo svešvalodu (sal. Kronlins 1972; Karpinska 2012), taču 20. gados, pārcilājot šo jautājumu skolotāju kongresā, jauno balsu skolotāju sekcija ar skaidru balsu vairākumu nobalsojusi pret angļu

kā pirmās svešvalodas ieviešanu (20 – pret, 5 – par), turpretī vācu ieguvusi ievērojamu atbalstu (16 – par, 3 – pret) (L. A. 1923, 145), kādu acīmredzot baudījusi arī iepriekš, jo tā esot „pa daļai vietējā valoda un to prot[ot] skolotāju lielākā daļa" (Melnalksnis 1922[b], 966), kas, iespējams, vismaz daļēji saistīts arī ar ekonomiskiem faktoriem un ciešāku kontaktu ar Vāciju (salīdzinājumā ar zemēm, kur pamatā runā angliski), kā arī vācu minoritātes pastāvēšanu Latvijā, kas vairāk motivēja vācu valodas apguvi (sal. Ammon 2001,77).

Tā kā Latvijā bija ievērojams skaits vācu valodas apguvēju, tika izdots arī liels daudzums vācu valodas mācību materiālu skolām. Tas gan nenozīmē arī plašu atšķirīgu materiālu klāstu. Lielo apjomu veido galvenokārt mācību grāmatu daudzkārtēji atkārtoti izdevumi, kuru saturs parasti paliek nemainīgs. Salīdzinoši nelielais jaunizdevumu skaits vedina domāt, ka pastāvējušas zināmas grūtības sagatavot jaunākajām prasībām atbilstošus, turklāt pietiekami lētus mācību līdzekļus. Kritika šajā jautājumā izskan periodikā, atzīmējot gan to, ka trūcīgākajiem skolniekiem nav pieejamas, piemēram, vārdnīcas, gan arī nopeļot mācību līdzekļos izmantotās metodes un šo mācību līdzekļu saturu. Piemēram, laikrakstā „Mūsu nākotne" lasāms: „Ir viena skolas darba nozare, kuru (..) saulstari tikpat kā nemaz nav skāruši. Tā ir svešvalodu mācīšanās. (..) Vispirms jāatzīstas, ka pamatskolas vācu lasāmās grāmatas problēma *vēl nav atrisināta*. (..) dzimtās valodas lasāmā grāmata daudz interesantāka nekā vācu. (..) Vecākiem kollēgām vēl būs atmiņā rokas grāmatiņas, pēc kurām skolniekiem iemācīja dažus teikumus (..). Piemēram, zirga aprakstā nedrīkstēja trūkt un nekad arī netrūka šāds teikums: *das Pferd hat vier Beine* (zirgam ir četras kājas). Vai nav lielisks konstatējums: Skaiti kā gribi, četras vien būs, ne mazāk, ne vairāk" (Gobziņš 1932, 360–362).

Šis J. Gobziņa izteikums spilgti ilustrē satraukumu, kāds valdīja pedagogu aprindās. Daļa pedagogu bija norūpējušies par pieejamo mācību līdzekļu novecojušo saturu, šo līdzekļu neatbilstību jaunākajām vēsmām svešvalodu mācīšanas metodikā un pieturēšanos pie tā sauktās „*vecās skolas*" iesīkstējušajiem uzskatiem. Te runa ne tikai par vācu valodas mācīšanu, bet izglītību vispār, jo „mūsu [Latvijas – I. E.] skolās vienmēr vēl māca no grāmatas un vārdiem un ne ar darbiem, kas uzskatāms par nenormālu parādību un jācenšas novērst" (Rītiņš 1923, 387). Attiecībā uz vācu valodu tāds pats satraukums jau ilgāku laiku valda arī Vācijā. Plašu rezonansi izraisīja, piemēram, 1867. gadā iznākušais Rūdolfa Hildebranda (*Rudolf Hildebrand*) darbs „Par vācu valodas mācību", kurā izteiktās idejas zināmā mērā atbalsojas tā dēvētajā reformu pedagoģijā. Šai darbā R. Hildebrands kritizē ierasto mācīšanas stilu skolās un prasa izmaiņas, pirmajā vietā liekot runu, nevis rakstu valodu, vācu valodas mācībā balstoties tautas valodā, nevis izmantojot tādas pašas metodes kā latīņu valodas mācībā, kā arī attīstot paņēmienus, kas

rosinātu apguvēju interesi (Beisbart 2014, 29). Ievērojamākā tēze no šī darba vēsta, ka „vācu valodas skolotājam *nevajadzētu mācīt* neko, ko skolēni spēj *atrast* paši saviem spēkiem; viņam būtu jāļauj tiem pašiem savā vadībā meklēt" (Hildebrand 1980, 164).

Latvijas starpkaru periodikā rakstos par vācu valodas kā svešvalodas mācīšanu autori izsaka bažas par to, ka skolās mācāmā viela tiekot mehāniski „iekalta", turklāt esošajām mācību grāmatām esot visai attāls sakars ar reālo dzīvi – aspekts, ko tā kritiķi mudina mainīt, iedvesmojoties no ārzemju autoru darbiem par jaunāko metodiku un praktiski liekot lietā tajos gūstamās atziņas par nepieciešamajām reformām svešvalodu mācību darbā. Aizrādījumus tomēr saņem arī pārspīlēta aizraušanās ar citu zemju pieredzi, tiek uzskatīts, ka tā neatbilst laikmeta garam: „(..) nevajag aizrauties ar darba skolas teoriju, rakņāties pa vācu kungu darbiem, bet ķerties pie lietas ar visiem rīcībā esošajiem līdzekļiem – sākt ar kabineta iekārtošanu, iepazīšanos ar tuvāko apkārtni, ekskursijām, kolekciju vākšanu" (Ķestere b. g., 83). Kādas mācību grāmatas ievadā pamācīts, ka „(..) katrai skolai nepieciešams neliels muzejs. Daudzus priekšmetus var izgatavot skolēni, trūkstošo – lelles, zirdziņus, suņus, aitas, gultas, kumodes, galdus, krēslus, spoguļus utml. var nopirkt kurā katrā bērnu rotaļlietu veikalā" (Bremann 1933, ievads). Šīs idejas, kas Latvijā visdrīzāk ienākušas caur vācu autoru darbiem, pamatā balstās uz itāļu pedagoģes Marijas Montesori atziņām par bērna tā saukto pašizglītošanos (sal. Beisbart 2014, 32).

Var secināt, ka starpkaru periodā Latvijā svešvalodu mācīšanā iezīmējās divas galvenās tendences, ko pieņemts apzīmēt par „veco skolu", kas nupat minēta, un ko dēvē arī par *Lernschule* jeb mācīšanas skolu, un tai pretstatīto „jauno skolu", ko sauc arī par *Arbeitsschule* jeb darba skolu (sal. Bliska 2015, Lehberger 2003, 612; Melnalksnis 1922[a], 945, Rozenfelds 1933, Štrauchs 1929) un kas saistīta ar reformpedagoģijas strāvojumiem. Vecajā skolā izmantotā valodu mācīšanas metode ir gramatiskās tulkošanas metode, kur vislielākā loma ir skolotājam, kurš sniedz skolēniem jau gatavas zināšanas, liekot iemācīties jau gatavus gramatikas likumus, maz saistot tos ar reāliem piemēriem. Galvenais uzsvars, protams, likts uz lasīšanas un tulkošanas prasmēm, gramatika pasniegta deduktīvi – vispirms mācot likumus, tad ilustrējot tos ar piemēriem. Tas atbilst tradīcijai, kurā „jaunās valodas reti mācījās kā līdzekli komunikācijai (..). Valodu mācīšanās tika uzskatīta par individuāliem centieniem, par izsmalcinātas kultūras pazīmi, par disciplinēta prāta augstāko izpausmi" (Grenfell 2000, 2, sal. arī Lehberger 2003).

Jaunās skolas pārstāvji turpretī mēģina ieviest valodu mācīšanā dzīvei tuvinātu tematiku, kā arī strādāt pēc indukcijas metodes – šeit skolotāja pienākums ir palīdzēt skolēniem pašu spēkiem no piemēra nonākt līdz

likumam – „jāiziet no konkrētiem piemēriem, un skolēniem pašiem kopā ar skolotāju jāizloba viss svešās tautas tipiskais un raksturīgais" (Štrauchs 1929, 111). Jaunās skolas pārstāvji stingri iestājas par to, ka mācības jāpadara bērniem pēc iespējas interesantākas, jāievieš spēles un rotaļas elementi (sal. Dauge 1926, 194), jāsāk mācīt ar to, kas uzskatāmi parādāms turpat klasē, kas sasaucas ar priekšstatiem par bērna spēju apgūt pašam.

Jānis Brēmanis (arī *Bremann*) savas vācu valodas lasāmās grāmatas ievadā raksta, ka tā ir mēģinājums ieviest praksē reformas, kas pēdējos gados esot vērojamas vācu valodas mācīšanas metodikā, kritizē pastāvošo sistēmu, kur tiek lasīti un iegaumēti gatavi teksti un atsaucas uz veidu, kādā bērns apgūst savu dzimto valodu: „Lai sasniegtu mērķi – pārvaldītu kā svešās valodas leksiku, tā gramatiku, jāzina, kā bērns apgūst savu dzimto valodu. Tas vēro un vērtē priekšmetus un darbības, kas redzami tuvākajā apkārtnē. Bērns domā pilnos teikumos, kur uzsvars likts uz darbību. (..) [Mācību] viela izvēlēta un apkopota tā, lai būtu iespējams skolēniem ļaut daudz darīt pašiem, lai bērnu dziņa kustēties un darīt tiktu izmantota valodas apguvē, tāpēc darbības vārdu formas sasaistītas ar darbībām, ko iespējams izpildīt klasē. Galvenais uzsvars liekams uz runas vingrinājumiem" (Bremann 1933, ievads), kas šķiet esam visai plaši izplatīts uzskats – kā norādīts Izglītības Ministrijas mēnešrakstā, „[vācu valodai] mūsu apstākļos liela nozīme, un tāpēc skolās vairāk piekopjama dzīvā valoda, sarunas, bet ne tulkošanas metode" (Jūrgens 1930, 622).

Arī vecās skolas aizstāvjiem ir savi argumenti – galvenais no tiem ir veco metožu dziļās saknes, kas, viņuprāt, sevi pierādījušas un izturējušas laika pārbaudi veco jeb klasisko valodu mācīšanā, kā dēļ metodes saglabājušas savu nozīmību, jo tā saprotami parāda valodas uzbūvi, ļauj viegli orientēties kā skolotājam, tā skolēnam un sniedz drošības sajūtu (sal. Ed. Lg. 1928, 317). Cita starpā tā, protams, ir vieglāka no skolotāja viedokļa.

Starp citu, tieši vācu valoda ir viena no tām jaunajām valodām, kuru mācīšanā vecā metodika saglabā savu vadošo lomu vēl ļoti ilgi, par spīti visiem centieniem to modernizēt. Vācu pētnieki Lucs Gece (*Lutz Götze*) un Gabriela Pomerīna (*Gabriele Pommerin*) norāda, ka vēl 20. gadsimta otrajā pusē vācu valodas mācīšanā, piemēram, Gētes institūtā, izmantota galvenokārt tieši šī metode, uzsverot normētas rakstu valodas kā galvenās nozīmi (Götz/ Pommerin 1989, 299). Tas pats sakāms arī par Angliju, kur „vēl pat 80. gados svešvalodas prasme (..) tika vērtēta uz tulkošanas pārbaudījumu pamata" (Grenfell 2000, 2).

Viens no vecās skolas spēcīgākajiem argumentiem ir apgalvojums, ka vismaz vienam no reformatoru ieteiktajiem paņēmieniem – Fransuā Guēna (*François Gouin*) ieviestajai tā sauktajai „sēriju" sistēmai, kas iedvesmojusi

tiešo metodi un kur, piemēram, jaunus vārdus apgūst, vienā kontekstā ievietojot dažādus darbības vārdus (sal. Germain 1993), nemaz nepiemīt tik dabisks raksturs, kā uzskata tās autors un šīs metodes piekritēji. Sērijām tiek pārmesta samākslotība, attālinātība no dzīves, garlaicība, pārlieka atkārtošanās – būtībā tieši tas pats, ko jaunās skolas pārstāvji pārmet vecajām metodēm (sal. Gravelsin 1932, Melnalksne 1932).

Savukārt attiecībā uz tiešo mācīšanas metodi apgalvots, ka jaunā metode (tālaika literatūrā saukta arī par direkto jeb sarunu metodi) „lietojama tikai tur, kur mazs skolnieku skaits, ar lielu skolnieku skaitu [tā] dodot sliktus rezultātus. [Šī] metode prasa ideālu skolotāju, kas pilnīgi pārvalda valodu, ir oriģināls darbā, ar dzīvu temperamentu un labu veselību. (..) Svešu valodu nevar mācīt tāpat kā mātes valodu, jo mācoties svešu valodu apstākļi citādi – nedabiski" (IMM 1931, 583). Šīs atziņas izskanējušas 1931. gadā notikušajā II jauno valodu skolotāju kongresā Parīzē. Vecās skolas piekritēji kritizē arī „tiešajai pieejai" it kā piemītošo nespēju iemācīt bērniem vispārinājumu – tie uzskata, ka, piemēram, mācot klasē vārdu „*das Buch*" un rādot mācību grāmatu, skolēni nodomāšot, ka runa ir tikai par šo vienu grāmatu un nespēšot jauno vārdu attiecināt uz visām pārējām grāmatām. Tomēr lielākais pārmetums, kas bieži tik tiešām izrādās šķērslis metodes ieviešanā, ir tas, ka skolotājam nepieciešamas attiecīgās svešvalodas zināšanas dzimtās valodas runātāja līmenī, lai šo metodi sekmīgi īstenotu, kas, protams, valsts skolās ļoti reti iespējams. Tādējādi daudz aizrādījumu jaunā virziena piekritēji saņem tāda gluži praktiska iemesla dēļ kā valodu skolotāju sliktās zināšanas pasniedzamajā valodā – uz vācu valodas skolotājiem šādas piezīmes attiecinātas īpaši bieži un šo trūkumu atzīst arī paši skolotāji – 1922. gadā publicētos aptaujas rezultātos redzams, ka Latvijas skolotāji dažos gadījumos vispār nejūtas droši valodu pasniegšanā, bet īpaši kā grūti mācāmu atzīst vācu valodu, minot, ka tajā nav pietiekamu zināšanu (Broka 1922, 1278), kas interesanti, redzot tai pašā aptaujā, ka daudzi no skolotājiem izglītību ieguvuši tieši vācu valodā. Vien nedaudzos gadījumos aptaujātie uzskatījuši, ka vācu valodu pārvalda labi.

Aplūkojot starpkaru periodā Latvijā izmantoto vācu valodas mācību līdzekļu kopumu, secināms, ka vairāk vērojami nevis konkrētu mācīšanas metožu kontrasti (piemēram, gramatiskās tulkošanas metode pretmetā tiešajai), bet tiešām „vecās skolas" un „jaunās skolas" pretišķības – vecā skola izmanto gramatiskās tulkošanas metodi, bet jaunā – tiešo metodi, kā arī dažādas metožu kombinācijas (sal. Melnalksne 1932). Pastāv tendence jaunāko klašu materiālos vairāk izmantot jaunās atziņas, kamēr vecākajām klasēm domātajos spēcīgāka ir vecās metodes ietekme. Tiešās metodes grāmatās bieži mēģināts

vismaz daļēji izmantot arī sēriju sistēmu. Par konkrētām atsevišķu metožu izpausmēm atsevišķos mācību materiālos veicami tālāki padziļināti pētījumi.

Avoti

A. I. 1926 – A. I. Apskats. Rīga : *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* Nr. 7, 1923. 57.–73. lpp. [Skatīts 2015. gada 10. jūnijā]. Pieejams: *periodika.lv*

Audzinātājs 1927 – Skolu likums Saeimas Izglītības komisijā. Rīga : *Audzinātājs* Nr. 2, 1927. 60. lpp. [Skatīts 2015. gada 10. jūnijā]. Pieejams: *periodika.lv*

Ausējs, Melnalksnis 1921 – Ausējs, Longins, Melnalksnis, Krišs. Uzaicinājums pamatskolu padomēm. Rīga : *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* Nr. 3, 1921. 332. lpp. [Skatīts 2015. gada 10. jūnijā]. Pieejams: *periodika.lv*

Bremann 1933 – Bremann, J. *Sichere Schritte. Praktisches deutsches Lesebuch*. I Teil. 7. Auflage. Rīga : Valters un Rapa, 1933.

Broka 1922 – Broka, J. Mūsu pamatskolas. Rīga : *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* Nr. 12, 1922. 1259.–1283. lpp. [Skatīts 2015. gada 10. jūnijā]. Pieejams: *periodika.lv*

Dauge 1926 – Dauge, A. Grāmatu apskats. *Audzinātājs* Nr. 7-8, 1926. 193.–194. lpp. [Skatīts 2015. gada 10. jūnijā]. Pieejams: *periodika.lv*

Ed. Lg. 1928 – Ed. Lg. Novērojumi Somijas, Zviedrijas un Norvēģijas skolās. Rīga : *Audzinātājs* Nr. 12, 1928. 316.-317. lpp. [Skatīts 2015. gada 10. jūnijā]. Pieejams: *periodika.lv*

Gobziņš 1932 – Gobziņš J. Jaunā skola un svešvalodas. Rīga : *Mūsu Nākotne* Nr. 5– - 6, 1932. 360.–364. lpp. [Skatīts 2015. gada 10. jūnijā]. Pieejams: *periodika.lv*

Gravelsin 1932 – Gravelsin, Lucija. Par vācu valodas pasniegšanu pamatskolā. Rīga : *Mūsu Nākotne* Nr. 2, 1932. 131.–148. lpp. [Skatīts 2015. gada 10. jūnijā]. Pieejams: *periodika.lv*

IMM 1931 – Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. Apskats. Rīga : *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* Nr. 12, 1925. 567.–607. lpp. [Skatīts 2015. gada 10. jūnijā]. Pieejams: *periodika.lv*

Jūrgens 1930 – Jūrgens, J. Apskats. Rīga : *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* Nr. 12, 1930. 608.–644. lpp. [Skatīts 2015. gada 10. jūnijā]. Pieejams: *periodika.lv*

Kronlins 1925 – Kronlins, Jānis. Mācības grāmatas latviešu pamatskolās. Rīga : *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* Nr. 12, 1925. 566.–580. lpp. [Skatīts 2015. gada 10. jūnijā]. Pieejams: *periodika.lv*

L. A. 1923 – L. A. Otrs latviešu vidusskolu skolotāju kongress. Rīga : *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* Nr. 2, 1923. 135.–153. lpp. [Skatīts 2015. gada 10. jūnijā]. Pieejams: *periodika.lv*

Melnalksne 1932 – Melnalksne, A. Par vācu valodas mācīšanu pamatskolās. Rīga : *Mūsu Nākotne* Nr. 5-6, 1932. 365.–391. lpp. [Skatīts 2015. gada 10. jūnijā]. Pieejams: *periodika.lv*

Melnalksnis 1924 – Melnalksnis, Krišs. Skolotāju kursi 1923. gada vasarā. Rīga : *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* Nr. 2, 1924. 129.–148. lpp. [Skatīts 2015. gada 10. jūnijā]. Pieejams: *periodika.lv*

Melnalksnis 1922[a] – Melnalksnis, Krišs. Pirmā pedagoģiskā izstāde (Beigas). Rīga : *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* Nr. 9, 1922. 945.–958. lpp. [Skatīts 2015. gada 10. jūnijā]. Pieejams: *periodika.lv*

Melnalksnis 1922[b] – Melnalksnis, Krišs. Apskats. Rīga : *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* Nr. 9, 1922. 959.–970. lpp. [Skatīts 2015. gada 10. jūnijā]. Pieejams: *periodika.lv*

Rītiņš 1923 – Rītiņš, Indriķis. Konferences un apspriedes. Rīga : *Mūsu Nākotne* Nr. 13-14, 1923. 384.-392. lpp. [Skatīts 2015. gada 10. jūnijā]. Pieejams: *periodika.lv*

Rozenfelds 1933 – Rozenfelds, P. Skolas darba metodes. Rīga : *Mūsu Nākotne* Nr. 2, 1933. 81.–89. lpp. [Skatīts 2015. gada 10. jūnijā]. Pieejams: *periodika.lv*

Štrauchs 1929 – Štrauchs, F. Svešo valodu lasāmviela darba skolas garā. Rīga : *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* Nr. 7, 1929. 110.–112. lpp. [Skatīts 2015. gada 10. jūnijā]. Pieejams: *periodika.lv*

Literatūra

Ammon 2001 – Ammon, Ulrich. Entwicklungen des Deutschunterrichts in nicht deutschsprachigen Ländern. In: Helbig, Gerhard et al. *Deutsch als Fremdsprache. Ein internationales Handbuch.* Berlin : De Gruyter, 2001. S. 68.–83.

Beisbart 2014 – Beisbart, Ortwin. Geschichte des Deutschunterrichts und seiner Didaktik. In: Frederking et al. (Hrsg.): *Taschenbuch des Deutschunterrichts. Aktuelle Fragen der Deutschdidaktik.* Band 3. Baltmannsweiler : Scheider, 2014. S. 3–46.

Bliska 2015 – Bliska, Inga. Franču valoda kā trešā valoda Latvijā: leksiski semantiskais līmenis. Promocijas darbs. [skatīts 2015. gada 26. jūnijā] Liepāja : Liepājas Universitāte, 2015. Pieejams: *http://www.liepu.lv/uploads/files/PD_Inga_Bliska.pdf*

Brockhaus 1981 – Wahrig, Gerhard, Krämer, Hildergard, Zimmermann, Harald (Hrsg.): Brockhaus Wahrig Deutsches Wörterbuch in sechs Bänden. Zweiter Band BU-FZ. Wiesbaden : Brockhaus, 1981.

Druviete 2000 – Druviete, Ina. Sociolinguistic Situation and Language Policy in the Baltic States. Rīga : Latvijas Universitāte, 2000.

Duden 2010 – Wermke, Matthias et. al. Duden. Deutsch als Fremdsprache Standardwörterbuch. 2. pārstr. un paplaš. izdevums. Mannheim : Duden, 2010.

Duden 1993 – Drosowski, Günther et.al. (Hrsg.). Duden. Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache in acht Bänden. Band 3: Fas-Hev. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich : Dudenverlag, 1993.

Duden 1976 – Drosowski, Günther et.al. (Hrsg.). Duden. Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache in sechs Bänden. Band 2: Cl-F. Mannheim, Wien, Zürich : Bibliographisches Institut, 1976.

Germain 1993 – Germain, Claude. Évolution de l'enseignement des langues: 5000 ans d'histoire. Paris : CLE international, 1993.

Götze/ Pommerin 1989 – Götze, Lutz, Pommerin, Gabriele. Deutsch als Fremdsprache. In: Bausch, Karl-Richard et al. Handbuch Fremdsprachenunterricht. Tübingen : A. Francke Verlag GmbH, 1989. S. 296–301.

Grenfell 2000 – Grenfell, Michael (ed.). Learning and Teaching Strategies. In: Green, Simon (ed.): *New Perspectives on Teaching and Learning Modern Languages*. Clevedon : Multilingual Matters Ltd, 2000. pp. 1–24.

GWDaF – Wolski, Werner, et. al. Grosswörterbuch Deutsch als Fremdsprache. Stuttgart : PONS, 2011.

Haidens 2016 – Haidens, Džons. Pauls Šīmanis. Minoritāšu aizstāvis. Rīga : SIA VESTA LK, 2016.

Hausmann 1989 – Hausmann, Franz Josef. Altsprachlicher Unterricht und Fremdsprachenunterricht. In: Bausch, Karl-Richard et al. *Handbuch Fremdsprachenunterricht.* Tübingen : A. Francke Verlag GmbH, 1989. S. 65–69.

Hildebrand 1980 – Hildebrand, Rudolf. Vom deutschen Sprachunterricht in der Schule und von deutscher Erziehung und Bildung überhaupt. In: Eckhardt, Juliane, Helmers, Hermann (Hrsg.). *Theorien des Deutschunterrichtes*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980. S. 160–165.

Kalnbērziņa 2012 – Kalnbērziņa, Vita. Language Acquisition Models. Riga : University of Latvia Press, 2012.

Karpinska 2012 – Karpinska, Laura. Critical analysis of English-Latvian lexicographic tradition : doctoral thesis. Riga : [University of Latvia], 2012.

Kronlins 1972 – Kronlins, Jānis. Latvijas skolas. 2. sējums. Aijovas Veiverlija : Latvju grāmata, 1972.

Ķestere b.g. – Ķestere, Iveta. Pedagoģijas vēsture. Rīga : Zvaigzne ABC, b.g.

Lehberger 2003 – Lehberger, Reiner: Geschichte des Fremdsprachenunterrichts bis 1945. In: Bausch, Karl-Richard et al. Handbuch Fremdsprachenunterricht. Tübingen : A. Francke Verlag GmbH, 2003. S. 609–614.

LVV 2006 – Bāliņa, Rita u. c. Latviešu valodas vārdnīca. Rīga : Avots, 2006.

Ozoliņš 1931 – Ozoliņš, Kaspars (sast.). Latvijas skola: Likumu un rīkojumu krājums par obligātorisko un neobligātorisko mācību. Neoficiāls izdevums. I daļa. Rīga : A. Gulbis, 1931.

Perera 2001 – Perera, K. Education and Language: Overview. In: Mesthrie, Rajend (ed.): *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Oxford : Elsevier, 2001. pp. 710–714.

PTSV 2000 – Beļickis u. c. Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca. Rīga : Zvaigzne ABC, 2000.

Siebert-Ott 2003 – Siebert-Ott, Gesa: Muttersprachendidaktik – Zweitsprachendidaktik – Fremdsprachendidaktik – Multilingualität. In: Bredel et al. (Hrsg.): Didaktik der deutschen Sprache. Band 1. Paderborn : Ferdinand Schöningh, 2003. S.30–41.

VPSV 2007 – LU Latviešu valodas institūts. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. autoru kolektīvs Valentīnas Skujiņas vadībā. Rīga : LVA, LU LVI, 2007.

WDaF – Kempcke, Günter et. al. Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache. Berlin : Walter de Gruyter, 2000.

Wintersteiner 2003 – Wintersteiner, Werner: Muttersprachenunterricht – Zweitsprachenunterricht – Fremdsprachenunterricht. In: Bredel et al. (Hrsg.): *Didaktik der deutschen Sprache.* Band 2. Paderborn : Ferdinand Schöningh, 2003. S.602–614.

FOREIGN LANGUAGE TEACHING METHODS IN THE INTERBELLUM IN LATVIA. GERMAN LANGUAGE SCHOOLBOOKS

Summary

The present paper investigates the methodological issues of foreign language teaching in Latvia between WWI and WWII. The aim of this article is to show leading tendencies in methods concerning German as a foreign language in Latvia, illustrating them with examples from periodicals and schoolbooks.

First there is some discussion about the relevant terminology, that is, about the term “foreign language” and how it is perceived in different traditions, illustrating the difficulties of correct interpretation of this concept based on examples from Latvian and German sources. The defining of the key term is followed by a description of the role and place of German language in Latvian society and, above all, in education in Latvia. Afterwards, the paper deals with relevant articles in main Latvian interbellum periodicals discussing educational matters as well as the schoolbooks for German as a foreign language which were used at the time, following the development in ideas concerning foreign language teaching methods. In conclusion the author summarizes the opposition of the “old” method of teaching and the “new” method of teaching German as a foreign language in Latvia.

Ignatjeva, Sigita. Dublinas 20. gadsimta sākuma slenga atveidojums Dž. Džoisa romāna „Uliss" tulkojumā. *Via scientiarum* : starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums. 3. laidiens. Sastādītājas I. Laizāne, I. Znotiņa. Ventspils, Liepāja : Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, 2016, 47.–55. lpp.

Sigita Ignatjeva (Liepājas Universitāte)

Dublinas 20. gadsimta sākuma sarunvalodas atveidojums Dž. Džoisa romāna „Uliss" tulkojumā

Raksta mērķis ir atklāt, kā „Ulisa" tulkotājs Dzintars Sodums ir risinājis daļu no Džeimsa Džoisa romāna 14. nodaļas beigu fragmenta tulkošanas problēmām – kā tulkojumā atveidota:

- slenga leksika,
- specifiska, normām neatbilstoša sintakse,
- dažādu valodu, to kropļojumu, dialektu un sociolektu sajaukums.

„Ulisa" 14. nodaļu – angļu valodas un angļu un īru literatūras attīstības savdabīgu „vēsturi" – Dž. Džoiss iesāk ar iedomātā rituālā lietotām runas formulām, turpina ar rakstu valodas dažādajiem stiliem gadsimtu gaitā un beidz ar atgriešanos pie runātās valodas ar sava laika slenga izmantojumu, pārspīlētu un parodizētu tautas valodu. Šādā nodaļas uzbūvē iespējams saskatīt arī kādu rakstnieka domu par kultūras attīstības gaitu. Edvards Kopers (*Edward A. Copper*) par „Ulisa" 14. nodaļu raksta: „[..] pēdējo lappušu modernais slengs ietver gan personu dzēruma ķēmošanos, gan, lielā mērogā, pareģo Rietumu kultūras un tās valodas sabrukumu." (Kopper 2003, 91)

Teksta fragmenti „Ulisa" tulkojuma analīzei izvēlēti no minētās nodaļas beigām (tās ir apmēram 8 lappuses teksta maza formāta grāmatā), kur romāna personāžs turpina uzdzīvi krogā. Jo tuvāk nodaļas beigām un lielāka dzēruma pakāpe, jo personu runa kļūst saraustītāka un neskaidrāka. Tēli runā cits caur citu, un nav saprotams (un nav arī svarīgi), kurš ko saka – visas balsis saplūst lielā dzērāju radītā troksnī. Dž. Džoiss arī nekur neizmanto pēdiņas un piebildes, kas norādītu uz tiešo runu. Teikumi ir īsi, aprauti, savstarpēji bieži vien nesaistīti – rakstnieks meistarīgi atdarinājis daudzbalsīgo murdoņu, kas dzirdama krogā, kad runā visi, bet neviens neklausās. Dažādās toņkārtās un stilos teiktās runas par dzīvības un nāves, seksa un citiem jautājumiem nodaļas beigās pārvēršas dzērāju vāvuļošanā, kurā slengs apvienots ar neskaidru šļupstēšanu, bet tematu apspriešana aprobežojas ar aprautām frāzēm un prasībām par vēl viena mēriņa ieliešanu. Tulkotāja galvenais uzdevums ir ne tik daudz pārtulkot izteikumu saturu (semantiku), kā atdarināt daudzo dzērāju runas stilu, izmantojot kādus specifiskus paņēmienus un dažādu valodas slāņu

leksiku, tajā pašā laikā nepazaudējot Dž. Džoisa ideju par valodas vēsturisko attīstību un sabrukumu, kā arī visa vēsturisko stilu un valodas kanona autoritātes noliegumu, ko, protams, vislabāk iespējams uztvert, skatot visu nodaļu kopumā.

Nodaļas noslēguma izteikumos paustā jēga ir salīdzinoši maznozīmīga; būtiskas ir valodas dīvainības un dažādas norādes, mājieni – „Ulisa" autors ir radījis izteikti polifonisku (lai neteiktu – kakofonisku) tekstu, kurā sajaucas dažādas valodas, to ietekmes, valodas kropļojumi, dialekti, slengs, nenormatīvā leksika. Šie stilistiskie līdzekļi lietoti, lai radītu nepiedienības, nekorektuma, šovinisma gaisotni, jebkādu kanonu noliegumu, lai izmantotu humoru un satīru kā mākslinieciskū paņēmienu.

Valodas īpatnības ir tikai daļa no problēmām, kas jāatrisina šī romāna fragmenta tulkotājam. Tekstā ir daudz alūziju, reminiscenču un kultūrzīmju, emocionāli ekspresīva un daudznozīmīga leksika, un tāpēc iespējamas dažādas interpretācijas (un līdz ar to tulkojuma) iespējas. Vēl viens svarīgs jautājums – kā tulkotājam veicies ar romāna vadmotīvu un sarežģīto idejisko konstrukciju saglabāšanu šķietami bezsaturiskā tekstā.

Lai izsekotu tulkotāja domu gaitai un varētu izteikt arī kādus spriedumus par tulkojuma kvalitāti, šoreiz ir svarīgi ieskatīties dažādās tulkojuma versijās – gan tulkojuma pirmajā, 1960. gada izdevumā, gan manuskriptā, kas ar izdevniecības „Liesma" redaktores Lūcijas Rambekas labojumiem tika izdots 1993. gadā (un ko Dz. Sodums uzskatīja par neizdevušos, jo labojumi netika ar viņu saskaņoti, turklāt tulkotāja un redaktores dzīves pieredzes sociokulturālās atšķirības izpaudās atšķirīgā literārās valodas normas izpratnē), gan jaunajā, vēlreiz pārstrādātajā tulkojuma 2012. gada izdevumā.

Turpmāk uzmanība pievērsta dažiem oriģināla teksta un tulkojuma fragmentiem salīdzinošā aspektā, atklājot kādas noteiktas oriģināla un/vai tulkojuma valodas īpatnības.

More bluggy drunkables? (Joyce 2000, 559)

Šī teikuma tulkojums pirmajā izdevumā bija rosinājuma teikums (gan bez izsaukuma zīmes) *Vēl kārtu ninniņas* (Džoiss 1960, 427). Nākamajās divās tulkojuma versijās – *Atkal tev apkārt dumji dzērāji?* (Džoiss 1986, 38a; Džoiss 1993, 432) Pēdējā tulkojuma versijā teikums parādās nedaudz mainītā redakcijā: *Tu atkal starp dumjiem dzērājiem?* (Džoiss 2012, 373)

„Ulisa" komentāru autori norāda, ka apzīmētājs *bluggy* ir komisks un eifēmisks vulgārisma *bloody* sagrozījums (Gifford, Seidman 1988, 446) (*bloody* nozīmē 'nolādēts, sasodīts', arī 'sasodīti, velnišķīgi, ļoti'(ALLAV 2003, 62)). Savukārt *drunkable* ir vārds, kura nav ne skaidrojošās, ne tulkojošās vārdnīcās; arī „Ulisa" komentāros šis vārds netiek

izskaidrots, varbūt tāpēc, ka tiek uzskatīts par saprotamu. Ar izskaņu *-able* angļu valodā veido īpašības vārdus, tāpēc to varētu tulkot kā pirmajā tulkojuma versijā – kā kaut ko dzeramu, t. i., kā frāzi, kurā tiek jautāts pēc vēl kāda dzēriena. 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā *drunkable* lieto slengā kā apzīmējumu meitenei, kuru var pierunāt uz seksuālām attiecībām, ja viņa ir alkohola reibumā (Slengs$_e$), tomēr Dž. Džoisa dzīves laikā diez vai šāds apzīmējums ar šādu nozīmi ir pastāvējis, turklāt slenga vārdnīcu drukātajās versijās šī vārda nav. *Drunk* ir lietvārds ar nozīmi 'dzērājs, iedzeršana' un arī adjektīvs, kas nozīmē 'piedzēries, apskurbis, apreibis', kā arī viena no verba *drink* ('dzert') pamatformām (ALLAV 2003, 147–148), tāpēc tulkojuma iespējas ir dažādas. Arī romāna tulkojumā krievu valodā šis teikums ir prasība pēc jaunas dzēriena devas (Джойс 2006, 308) tāpat kā pirmajā latviešu tulkojuma izdevumā.

Tulkojuma otrajā versijā Dz. Sodums piešķīris šim teikumam citu nozīmi, un tā saglabāta arī turpmāk: *drunkables* te saprasts kā *dzērāji*, un teikums izsaka neapmierinātību ar apkārtējo sabiedrību, nevis jautājumu par alkohola papilddevu. Nav skaidrs, vai izmaiņu pamatā ir kāds tulkotāja atrasts skaidrojums vai citas valodas tulkojuma versija, vai arī citāda teksta interpretācija. Tomēr ir atrodami avoti, kuros *bluggy drunkables* skaidrots kā *bloody drinks* (piemēram, Brown 2012$_e$) ('sasodītie dzērieni'), tāpēc ir iespējams, ka pirmā tulkojuma versija ir tuvāka oriģināla nozīmei.

No stila viedokļa tulkojuma pirmā versija atgādina bērna runu vai sarunāšanos ar bērnu komiskā manierē, izmantojot novecojušus izteiksmes līdzekļus (*kārtu ninniņas*) – tātad Dz. Sodums ir atveidojis tulkojumā komisko un slenga elementu, bet ne rupjo un eifēmisko izteiksmi. Savukārt pārējās tulkojuma versijās ir tikai viens vienkāršrunas elements (īpašības vārds *dumjš*), bet nav ne slenga, ne vulgārisma, ne eifēmisma, ne komikas.

Daudzās teksta vietās Dž. Džoiss ir lietojis ne tikai aplamu teikuma sintaksi, bet arī leksiku, kuras nozīme grūti nosakāma. Piemēram, teikums – vēršanās pie krodziņa saimnieka:

Landlord, landlord, have you good wine, staboo? (Joyce 2000, 559)

Pirmajā versijā šis teikums tulkots kā *Saimeniek, saimeniek, vai vīns tev labs, stābū?* (Džoiss 1960, 27), bet nākamajās – *Saimeniek, saimeniek, vai tavs vīns kur der, stebē?* (Džoiss 1986, 348a; Džoiss 1993, 432; Džoiss 2012, 373) Dz. Soduma veidotajos „Ulisa" komentāros nekādi paskaidrojumi par šo teksta vietu nav sniegti, bet teikuma pēdējais vārds tulkojumā latviešu lasītājam nav saprotams. Tulkotājs ir pēc saviem ieskatiem transkribējis oriģināla *staboo*, bet šī vārda nozīme paliek nesaprotama, jo tā nav izskaidrota arī D. Giforda un R. Seidmana komentāros: tur rakstīts vien tas, ka vārds ņemts no Olivera

Sentdžona Gogartija (*Oliver St. John Gogarty*) piedauzīgās nepublicētās balādes „Staboo Stabella" (Gifford, Seidman 1988, 416). Iespējams, ka vārdam nozīmes nemaz nav un tas ir okazionālisms, kuram balādē bijusi tikai skaniska loma. Tādā gadījumā tulkotājs var brīvi improvizēt ar vārda atveidojumu. Tulkojuma versijās ir atšķirīga teikuma emocionālā nokrāsa – sākotnējais burtiskākais tulkojums aizstāts ar nicīgāku, nievājošāku izteiksmes veidu. Oriģinālā teikuma konstrukcija neatbilst mūsdienu angļu sintakses normām, taču tulkojumā šī īpatnība neparādās.

Vēl viens dažādi interpretējama teksta fragmenta piemērs – it kā pavisam vienkāršs teikums, kurā ir tikai divi vārdi:

Right Boniface! (Joyce 2000, 559)

1960. gada izdevuma teikums *Šķīsts bonifacijus!* (Džoiss 1960, 427) manuskriptā (un turpmākajos izdevumos) ieguvis citu formu un saturu: *Tā. Maksā, Bonifācij!* (Džoiss 1986, 348a; Džoiss 1993, 432; Džoiss 2012, 373). Oriģinālu tiešām iespējams interpretēt dažādi. Sākumā tulkotājs laikam uztvēris īpašvārda *Boniface* nozīmi (uz to norāda arī vārda latīniskā forma pirmajā latviešu izdevumā) – tulkojumā no latīņu valodas tas nozīmē vai nu 'labs liktenis', vai 'labu dara' (Siliņš 1990, 85). Otrā nozīme situācijā, kad Stefans izmaksā citiem dzērienus, šķiet atbilstoša – tāpēc kāds no uzdzīvotājiem nosauc Stefanu par Bonifāciju. Vārdam *right* ir tik daudz nozīmju, ka to var tulkot ļoti dažādi atkarībā no konteksta. Pirmajā tulkojuma versijā Dz. Sodums izvēlējies pastiprināt personvārda *Bonifācijs* nozīmi ar adjektīvu *šķīsts,* tā norādot uz katoļu svētajiem ar šo vārdu. Pārstrādājot tulkojumu, viņš šo teksta vietu uztvēris pavisam citādi – nevis kā Stefana slavēšanu, bet kā ironisku uzaicinājumu izmaksāt vēl. Tomēr komentāros atrodams pavisam cits teikuma skaidrojums: *Boniface* slengā ir krodzinieka apzīmējums (un arī vairāku svēto un pāvestu vārds), bet *right* skaidrots kā komanda „uz labo!" (Gifford, Seidman 1988, 446). Tātad runātājs komandē krodzinieku, nevis tā vai citādi uzrunā Stefanu, par ko gan liek šaubīties komata trūkums. Tā kā Dz. Sodums jaunāko tulkojuma versiju tapšanas laikā izmantojis šos komentārus, nav šaubu, ka viņš ir ņēmis vērā arī šo interpretācijas iespēju, tomēr izvēlē starp komandu krodziniekam un vārda *Bonifācijs* atstāšanu latviešu tekstā tulkotājs devis priekšroku pēdējam. Šķiet, ka tulkotāja izvēle ir pamatota, jo teksta burtiskā nozīme šajā fragmentā nav tik svarīga kā dažādas vairāk vai mazāk slēptas norādes. Šajā gadījumā, lietojot tulkojumā personvārdu Bonifācijs, tiek saglabāta norāde uz katoļu baznīcu, un šādas norādes ir viens no romāna „Uliss" stūrakmeņiem, turklāt ne vienmēr tās izdevies saglabāt tulkojumā, tādēļ šo tulkojuma vietu var pieņemt arī kā kompensāciju tam, kas tulkojumā pazudis citviet.

Nākamajā piemērā redzama viena no Dublinas kroga fragmenta lielākajām tulkošanas problēmām, proti, alūziju atveidošana tulkojumā. Alūzija literatūrā (no franču *allusion* 'mājiens') ir „implicīta norāde .. uz citu literatūras vai mākslas darbu, personu vai notikumu" (Cuddon 2013, 25).

Hoots, mon, wee drap to pree (Joyce 2000, 559)

Pirmajā tulkojuma versijā tā ir dzērāja izteikta frāze, kurā pazudušas vārdu galotnes un arī citi burti: *Par lūgšn do vien drap* (Džoiss 1960, 427), bet jaunākajās versijās teikums ir ne gluži literāri pareizs, bet izvērstāks, iztiekot bez neizrunātiem burtiem teikumā: *Par lūgšanu mēs gribam smeķēt vēl vienu drapi* (Džoiss 1986, 348a; Džoiss 1993, 432; Džoiss 2012, 373). Teikuma jaunākā versija atstāj iespaidu, ka runātājs ir vai nu inteliģentāka persona, vai arī mazāk iereibis. Dž. Džoiss šo teikumu veidojis kā alūziju par Roberta Bērnsa (*Robert Burns*) dzejoli *Willie Brew'd a Peck of Maut*, jo tā variācijās ir vārds *pree*, ko rakstnieks skaidrojis kā skotu vārdu viskija baudīšanai (Gifford, Seidman 1988, 446). Latviešu lasītājam šis R. Bērnsa dzejolis, visticamāk, tāpat nebūtu pazīstams, un tulkotājs nemaz nemēģina veidot kādas alūzijas. Teikumā lietotā leksika nepieder literārajai angļu valodas formai, bet skotu dialektam un vienkāršrunai (Gifford, Seidman 1988, 446), un tulkotājs to atspoguļošanai izmantojis vienkāršrunu un novecojušu leksiku. Oriģinālā lietoti komati, bet Dz. Soduma veidotajā teikumā – pretēji latviešu interpunkcijas normām, ja uztveram *par lūgšanu* kā neparastu *lūdzu* variāciju – komata nav. Tulkojums var izraisīt asociācijas ar baznīcas rituāliem, un tā ir pavisam cita veida norāde nekā oriģinālā.

Dažkārt tulkojumos var atrast arī kādus kuriozus. Interesanti, ka „Ulisa" gadījumā divi saistīti ar augļu un dārzeņu nosaukumu tulkojumu, ko vēlākajās tulkojuma versijās Dz. Sodums ir labojis. Līdzīgi kā visnotaļ atzinīgajā J. Veseļa rakstā par „Ulisa" tulkojumu pieminētajā banāna un citrona sajaukšanas gadījumā noticis arī šajā teksta fragmentā: pirmā latviešu izdevuma *Ķiplokus?* (Džoiss 1960, 427) pārlabots par *Ko tu teici, sīpoli?* (Džoiss 1986, 348a). Oriģinālā minēti sīpoli: *I hear you say onions?* (Joyce 2000, 559), taču vieglā teikuma tulkojamība ir mānīga, jo angļu valodā lietvārdam vismaz tajā laikā un vietā, ko apraksta Dž. Džoiss, piemīt spēcīgas konotācijas, kuru nav latviešu vārdam *sīpoli.* Komentāros skaidrots, ka *onions* ir vārds, ko grūti izrunāt cilvēkam alkohola reibumā, tāpēc policija izmantojusi to kā dzēruma pakāpes testu (Gifford, Seidman 1988, 447). Latviešu tulkojumā izlasām, ka kāds kaut ko stāsta par sīpoliem vai varbūt pasūta sīpolu uzkodas, bet angļu tekstā teikuma nozīme ir pavisam cita: viens no dzērājiem pārbauda, vai vēl spēj šo vārdu izrunāt. Šķiet, ka latviešu valodā atrast visiem saprotamas nozīmes alternatīvu būtu grūti, tāpēc Dz. Sodums izvēlējies burtisku

tulkojumu, bet tas tomēr ir zaudējums kaut vai kopējās humoristiskās un satīriskās noskaņas ziņā.

And snares of the poxfiend (Joyce 2000, 559)

Angļu teksta tulkojums pirmajā latviešu izdevumā ir *Lai rau tev bakas* (Džoiss 1960, 427), bet nākamajās tulkojuma versijās tas ir pilnīgi izmainīts: *Pret velna ļaunumu un viltībām* (Džoiss 1986, 348b; Džoiss 1993, 432; Džoiss 2012, 373). Oriģinālā frāze ir parodija par lūgšanas tekstu mises beigu daļā, bet pati lūgšana citēta „Ulisa" 5. nodaļā (Gifford, Seidman 1988, 447): *Be our safeguard against the wickedness and snares of the devil [..]* (Joyce 2000, 102). Pirmajā versijā Dz. Sodums frāzi tulkojis, pamatojoties uz lietvārda *pox* burtisko nozīmi 'bakas', lai gan sarunvalodā tas nozīmē arī 'sifiliss' (ALLAV 2003, 341), un interpretējis to drīzāk kā lāstu, nevis kā tostu. Tomēr šādā tulkojumā liela daļa teksta jēgas paliek nepārtulkota. Pārstrādājot tulkojumu, tulkotājs ņēmis vērā komentārus un iztulkojis frāzi kā daļu no lūgšanas teksta *Esi mums sargs pret velna ļaunumu un viltībām* (Džoiss 2012, 78). Šī tulkojuma versija izceļ frāzes saistību ar lūgšanām, taču zaudē tekstuālo parodiskumu (tiesa, kontekstuāla parodija saglabājas – lūgšana kā tosts).

Where's the buck and Namby Amby? (Joyce 2000, 559)

Latviskojot šo teikumu, tulkotājam jāņem vērā vesela virkne asociāciju, kas oriģinālā balstītas gan fonētiskajā, gan semantiskajā, gan kultūrvēsturiskajā līmenī. Ar šo teikumu viens no uzdzīvotājiem interesējas, kur palicis Baks Mulligans un viņa biedrs. Pirmajā tulkojuma versijā *Kur Baks un students kaļotbraucējs?* (Džoiss 1960, 427) Dz. Sodums ignorējis faktu, ka angļu tekstā lietots sugas vārds *the buck*, un atveidojis to kā īpašvārdu *Baks*, bet *Namby Amby* latviskojis kā *students kaļotbraucējs.* Angļu sugas vārdu *buck* raksta tieši tāpat kā Baka Mulligana vārdu *Buck*, bet tā nozīme ir visai plaša: 'tēviņš' (par dzīvniekiem), 'dendijs, frants' (novecojis vārds), 'buks' (sportā) (ALLAV 2003, 72). Lai gan latviešu valodā īpašvārda *Baks* un sugas vārda *buks* rakstība nav identiska, jaunākajā tulkojuma versijā *Kur palikuši buks un Sunītis Kaķītis?* (Džoiss 1986, 348b; Džoiss 1993, 432; Džoiss 2012, 373) *buks* var uztvert kā norādi uz Mulliganu, īpaši šīs nodaļas kontekstā, kad Mulligans ir lielījies ar saviem nodomiem seksuālajā jomā, jo arī latviešu valodā lietvārds *buks* asociējas ar vārdu *tēviņš* tā pirmās nozīmes 'stirnu tēviņš' (LVV 1987, 144) dēļ.

Namby Amby ir parodija par 17.–18. gs. angļu dzejnieka Ambroza Filipsa (*Ambrose Philips*) dzejoli (Gifford, Seidman 1988, 447). Savukārt *namby-pamby* latviešu valodā tiek tulkots kā 'sentimentāls cilvēks' (ALLAV 2003, 288) vai 'memmesdēliņš' (Tilde$_e$), un slenga skaidrojošajā

vārdnīcā tā nozīme ir ‘aizgrābts, saviļņots; sievišķīgs, mīkstčaulīgs’ (Partridge 2002, 776). Tāpēc pirmā tulkojuma varianta *students kaļotbraucējs* šķiet nozīmes ziņā pretējs, sarkastisks apzīmējums (varbūt šī versija radusies zviedru tulkojuma ietekmē – „Uliss” zviedru valodā Tomasa Varburtona (*Thomas Warburton*) tulkojumā iznāca 1946. gadā, un Dz. Sodums ir atzinis, ka šis tulkojums un tā ietekme uz jaunāko zviedru literatūru iedvesmojusi latviešu tulkojuma tapšanu (Sodums 1959)). Acīmredzot vēlāk tulkotājs izvēlējies nevis atveidot parodēto vārdu nozīmi, bet gan viena divvārdu apzīmējuma skanējumu, izvēloties pliekanus latviešu mīļvārdiņus ar vienādām izskaņām *Sunītis Kaķītis*, tādējādi izmantojot uz mērķvalodu vērstu tulkošanas pieeju. Lai gan savos izteikumos Dz. Sodums kritizēja redaktores L. Rambekas darbu tieši par šīs pieejas izmantošanu (saucot to par tulkojuma provincializēšanu), tulkotājs pats diezgan bieži šo pieeju izmanto, lai tekstu padarītu saprotamāku latviešu lasītājam.

Pēc „Ulisa” 14. nodaļas noslēguma oriģināla un četru tulkojuma versiju salīdzinošās analīzes iespējams izdarīt dažus secinājumus. Oriģināla dialektismus Dz. Sodums mēdz atveidot ar novecojušu (arī dialektiem piederīgu) vārdu palīdzību (skotu *to pree* ‘nogaršot, novērtēt viskiju’ (Gifford, Seidman 1988, 446) → *smeķēt*), dažkārt izmantojot valodas kropļojumus (*Cot’s plood* (God’s blood) → *Tieva tarbi*) vai vienkāršrunu (amerikāņu dialekta *whatten tunket’s* (atbilst angļu *what in thunder*) → *kuļas*), taču bieži vien tulkojumā valoda atbilst normām (skotu dialekta *Aweel, ye maun e’en gang yer gates* (kas atbilst angļu *Ah well, you must even go your own ways* (Gifford, Seidman 1988, 447)) → *Katram kādreiz jāiet savi ceļi* (bet tulkojuma pirmajā versijā izmantoti valodas kropļojumi un arī saturiskas izmaiņas: *La biz. Mumz navaag*)). Sintakse tulkojumā salīdzinājumā ar avottekstu bieži tiek padarīta atbilstošāka latviešu literārajai normai, savukārt latviešu interpunkcija reizēm netiek ievērota pat vietās, kur Dž. Džoiss rakstījis atbilstoši angļu interpunkcijas likumiem. Slenga leksikas atveidojumam izmantoti dažādi paņēmieni – meklētas atbilsmes slenga leksikā[1] (*coppaleen → kleperis, harman → kruķi; slung her hook, she did → viņa aizlaidās*), radīti okazionālismi (*in chokeechokee → ķurķīmūrī; passed in his checks* (amerikāņu slengā ‘nomira’(Gifford, Seidman 1988, 448)) → *atdevis garderobes numuru*), tulkots ar normatīvās leksikas palīdzību (*joey → četri pensi, cit → pilsonis*). Tulkotājam bieži nācies izdarīt izvēli par labu vienai no vairākām stila īpatnībām teksta vienībā, kā arī izvēlēties kādu no iespējamajām nozīmes interpretācijām, un šo izvēli dažkārt iespējams pamatot ar kompensācijas

[1] Turpmāk minētie tulkojuma piemēri ņemti no „Ulisa” 2012. gada izdevuma 372.–374. lpp.

nepieciešamību. Dz. Sodums ņem vērā satīrisko reliģijas motīvu „Ulisā" un reizēm, ja kādā vietā to nav izdevies iestrādāt tulkojumā, šo motīvu parāda citā teksta vietā.

Šī teksta fragmenta tulkojumu salīdzināšana ar oriģinālu parāda, ka vietām tulkotājs ir angļu tekstu atveidojis valodas normām atbilstošāk nekā oriģinālā, bet citviet rīkojies pretēji, tādējādi tekstu it kā līdzsvarojot. Tomēr kopumā Dz. Sodums devis priekšroku saprotamībai, nevis stilistiskiem pārveidojumiem un ekstravagancēm. Tas atvieglo latviešu lasītāja odiseju pa romāna tekstu, bet pilnībā neatspoguļo Dž. Džoisa rakstītā sarežģītību un dīvainību.

Salīdzinot dažādas tulkojuma versijas, vērojama atsevišķu teikumu nozīmes maiņa. Jaunajā „Ulisa" izdevumā teksts kļuvis literāri pareizāks nekā pirmajā tulkojuma versijā, kur tulkojums ir brīvāks un neprecīzāks un retumis ir izlaisti teksta fragmenti; dažkārt nozīmes precizējumi nesuši zaudējumus oriģināla stila, īpaši emocionālās ekspresijas atveidošanai. Pirmā tulkojuma versija vietumis īsināta, vienkāršota teikumu sintaktiskā struktūra, izmaiņas veiktas visos valodas līmeņos. Dz. Soduma tiekšanās pēc lakoniskas, skaidras izteiksmes reizēm ir pretrunā ar Dž. Džoisa daudzvārdību un krāšņo neliterāro izteiksmes veidu.

Avoti

Džoiss 1960 – Džoiss, Džeimss. *Uliss.* Vesterosa : Ziemeļblāzma, 1960.

Džoiss 1986 – Džoiss, Džeimss. *Uliss.* [Dz. Soduma manuskripts], 1986.

Džoiss 1993 – Džoiss, Džeimss. *Uliss.* Rīga : Liesma, 1993.

Džoiss 2012 – Džoiss, Džeimss. *Uliss.* Rīga : Liepnieks un Rītups, 2012.

Joyce 2000 – Joyce, James. *Ulysses.* [b.v.] : Penguin Books, 2000.

Джойс 2006 – Джойс, Джеймс. *Улисс.* Пер. с англ. В. Хинкиса, С. Хоружего. Санктпетербург : Азбука-классика, 2006.

Literatūra

ALLAV 2003 – *Angļu-latviešu, latviešu-angļu vārdnīca.* Sast. Dz. Kalniņa. Rīga : Avots, 2003

Brown 2012$_e$ – Brown, Donald. *The Use of Ulysses. How Joyce's novel made me what I am today* [skatīts 2015. g. 19. febr.]. Pieejams: *http://www.newhavenreview.com/wp-content/uploads/2012/01/NHR-9-Brown.pdf*

Cuddon 2013 – Cuddon, John Anthony. *Literary Terms and Literary Theory.* 5th ed. Malden, Oxford : Wiley-Blackwell, 2013.

Gifford, Seidman 1988 – Gifford, Don, Seidman, Robert J. *Ulysses Annotated* : notes for James Joyce's *Ulysses.* Berkeley, Los Angeles, London : University of California Press, 1988.

Kopper 2003 – Kopper, Edward A. *On Joyce's* Ulysses. [b. v.] : Wiley Publishing, 2003.

LVV 1987 – *Latviešu valodas vārdnīca.* Rīga : Avots, 1987.

Partridge 2002 – Partridge, Eric. *A Dictionary of Slang and Unconventional English.* 8th ed. London : Routledge, 2002.

Siliņš 1990 – Siliņš, Klāvs. *Latviešu personvārdu vārdnīca.* Rīga : Zinātne, 1990.

Slengs$_e$ – Interneta slenga vārdnīca [skatīts 2013. g. 18. apr.]. Pieejams: *http://www.soslang.com/term/Drunkable*

Sodums 1959 – Sodums, Dzintars. Tulkotāja piezīmes [skatīts 2013. g. 20. martā]. *Jaunā Gaita,* Nr. 20, 1959 [tiešsaiste]. Pieejams: *http://zagarins.net/jg/jg20/JG20_Uliss.htm#LATVISKOTS_%E2%80%9EULISS%E2%80%9D_*

Tilde$_e$ – Tildes datorvārdnīca [skatīts 2016. g. 25. apr.]. Pieejams: *https://www.tilde.lv/tulkotajs*

DUBLIN'S COLLOQUIAL SPEECH OF THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY IN THE TRANSLATION OF *ULYSSES* BY JAMES JOYCE

Summary

The paper deals with translation problems of colloquial speech in a fragment of Chapter 14 of Ulysses by James Joyce. The chapter consists of numerous parodies on English literature and language constructing a peculiar history of those. The chapter ends with a parody of Dublin's colloquial speech of Joyce's time – the beginning of the 20th century. Stylistic features of the text are more substantial than the meaning of single words and phrases, and the article discusses rendering of slang, mix of dialect, sociolect and distortion of language, specific sintactic structures in the Latvian translation made by Dzintars Sodums. The analysis is carried out by comparing the original text and four versions of its translation, as Sodums worked on it more than 60 years and three versions of the translation were published (1960, 1993 and 2012).

The analysis shows that the translation is more conformable to the language norm than the original, although Sodums has tried to compensate the losses in stylistic peculiarities. Slang lexis has been translated by slang, normative lexis and occasional words. Dialecticisms are rendered by the means of obsolete words (sometimes belonging to Latvian dialects), low colloquial or distortion of language. Frequently the translator has had to choose between several stylistic features and interpretations of meaning.

In general, Sodums has given preference to comprehensibility, accessibility of the translation, sometimes losing the complicacy and stylistic peculiarity of the text written by Joyce. Nonetheless the comparison of four versions of translation purports the translator's scrupulous work improving his first translation of Ulysses.

Laizāne, Inga. Lietišķās valodniecības nozīme latviešu valodas kā svešvalodas apguves teorētiskās bāzes attīstīšanā. *Via scientiarum* : starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums. 3. laidiens. Sastādītājas I. Laizāne, I. Znotiņa. Ventspils, Liepāja : Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, 2016, 56.–65. lpp.

Inga LAIZĀNE (Liepājas Universitāte, Rīgas Stradiņa universitāte)

LIETIŠĶĀS VALODNIECĪBAS IDEJU IETEKME UZ LATVIEŠU VALODAS KĀ SVEŠVALODAS ATTĪSTĪBU

Raksta mērķis ir noskaidrot, kā lietišķā valodniecība ir ietekmējusi latviešu valodas kā svešvalodas attīstību.

Rakstā tiks apskatīti šādi jautājumi:

1) termina *lietišķā valodniecība* izpratne un lietišķās valodniecības izpētes jomas;
2) ieskats latviešu valodas kā dzimtās valodas nozares attīstībā;
3) ieskats latviešu valodas kā otrās valodas nozares attīstībā;
4) latviešu valodas kā svešvalodas nozares attīstība.

Terminu *lietišķā valodniecība* pirmo reizi lietoja valodnieks Jans Boduēns de Kurtenē savā iestājlekcijā Pēterpils Universitātē 1870. gadā, lai apzīmētu visu daudzveidīgo praktisko jautājumu kopumu, kuru risināšanā piemēro teorētiskās valodniecības atzinumus. J. Boduēns de Kurtenē lieto terminu *прикладное языковедение* (Бодуэн де-Куртенэ 1870, 297), uzsverot, ka šī nozare noteikti ir jāšķir no vispārīgās valodniecības.

Lietišķās valodniecības enciklopēdiskajā vārdnīcā teikts, ka ASV un Lielbritānijā termins *lietišķā valodniecība* kļuva aktuāls tikai pagājušā gadsimta 40.–50. gados un tika attiecināts uz jaunu akadēmisku nozari – otrās valodas mācīšanu un mācīšanos (Encyclopedic Dictionary of Applied Linguistics 1999, 9). Tā kā termins *lietišķā valodniecība* tika lietots ASV un Lielbritānijā, tas nozīmē, ka tika uzsvērta angļu valodas kā otrās valodas vai svešvalodas mācīšana.

Laika gaitā termins *lietišķā valodniecība* ticis definēts un interpretēts dažādi. 50. gados termins *lietišķā valodniecība* tika lietots, lai atspoguļotu izpratni par strukturālo un funkcionālo valodniecību un otrās valodas mācīšanu, dažos gadījumos aptverot arī pirmo valodu un citus valodniecības jautājumus. 60. gados terminu *lietišķā valodniecība* joprojām saistīja ar valodu mācīšanu. Tajā pašā laikā lietišķā valodniecība skāra tādus tematus kā valodas prasmju vērtēšana, valodas politika u. c. 70. gados turpinājās lietišķās valodniecības sfēras paplašināšanās, precizējot šīs nozares jomu, kas nodarbojas ar praktisku jautājumu risināšanu, kuri balstīti valodā. Lai gan

galvenā uzmanība šajā nozarē joprojām tika pievērsta valodu apguves jautājumiem, lietišķās valodniecības sfērā tika iekļautas tādas tēmas kā valodas prasmju vērtēšana, otrās valodas apguve, rakstītprasme, multilingvisms, minoritāšu valodu tiesības, valodas politika un arī skolotāju sagatavošana. 80. gados lietišķā valodniecība paplašinājās sistēmiskā veidā, ārpus valodas apguves jautājumiem ietverot arī tādus aspektus kā valodas prasmju vērtēšana, valodas politika, valodas lietošana profesionāliem mērķiem, tulkošana, leksikogrāfija, multilingvisms, kā arī korpuslingvistika, kas labāk iederējās lietišķās valodniecības nekā teorētiskās valodniecības laukā. 80. gadu beigās populārākā tendence bija apskatīt lietišķo valodniecību, iekļaujot tajā daudzas papildu nozares, piemēram, psiholoģiju, izglītību, socioloģiju un politiku. (Grabe 2002, 3–5; Encyclopedic Dictionary of Applied Linguistics 1999, 9–11; Cook 2003, 3– 11; Richards u. c. 1992, 19) Secinot var teikt, ka lietišķā valodniecība ir attīstījusies ļoti plaši un sazaroti.

Sanita Lazdiņa, pētot jēdziena *lietišķā valodniecība* izpratni, akcentē, ka Krievijā lietišķās valodniecības jomas un funkcijas definētas, uzsverot informācijas tehnoloģijas, mākslīgā intelekta un loģikas ciešo sakaru ar valodniecību. Krievijas valodnieki lietišķās valodniecības rašanos saista ar zinātniski tehniskā progresa attīstību, rodoties nepieciešamībai paskatīties uz valodu darbībā. Kā pretstats ir minēta teorētiskā valodniecība, kas pēta valodu sistēmā, noteiktā stāvoklī. Mūsdienu krievu valodniecībā tiek minētas tādas lietišķās valodniecības jomas kā datorlingvistika (īpaši uzsverot automatizēto bibliotēkas fondu izveidi), mašīntulkošana, tulkošanas teorija, terminogrāfija, leksikogrāfija, valodu pasniegšanas metodika. Starp jomām, kas attīstījušās pēdējos gadu desmitos, tiek uzsvērta korpuslingvistika, politiskā lingvistika un neirolingvistiskās programmēšanas lingvistiskie aspekti (Lazdiņa 2008a, 106), lai arī tās mūsdienās vairs nevar uzskatīt par ļoti jaunām zinātnes nozarēm.

Diskutējot par dažādiem lietišķās valodniecības virzieniem un nozarēm, bieži tiek aizmirsts, ka lietišķā valodniecība koncentrējas uz praktisku jautājumu risināšanu, ar kuriem sastopas valodas apguvēji, skolotāji, akadēmiskās vides pārstāvji, advokāti, vārdnīcu sastādītāji, tulkotāji u. c. (Grabe 2002, 9). To, ka lietišķā valodniecība tiek izmantota, lai sasniegtu kādus mērķus vai risinātu praktiskus jautājumus, uzsver arī citi autori (Schmitt, Celce-Murcia 2002, 1; Cook 2003, 5). Tas nozīmē, ka lietišķā valodniecība ir zinātne, kuras centrā ir praktisku jautājumu risināšana. Lietišķajā valodniecībā tiek izmantotas atziņas no socioloģijas, psiholoģijas, antropoloģijas un citām nozarēm, tādā veidā izstrādājot teorētiskos modeļus, lai tos varētu izmantot praktiskām vajadzībām, piemēram, veidojot mācību programmas. Tas nozīmē, ka lietišķā valodniecība piemēro vispārīgās valodniecības atzinumus praktisku jautājumu risināšanā.

Latviešu valodā lietišķās valodniecības definīcija dota *Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā*, proti, lietišķā valodniecība ir „valodniecības apakšnozare, kurā valodas uzbūves un funkcionēšanas teorētiskā pētniecība tiek veikta aktuāla valodas praktiskā lietojuma mērķiem. Lietišķajā valodniecībā ietilpst, piemēram, datorlingvistika, matemātiskā lingvistika, korpuslingvistika, mašīntulkošana, praktiskā leksikogrāfija un terminogrāfija, tulkošanas metodoloģija, valodas normēšana" (VPSV 2007, 216).

Termins *lietišķā valodniecība* skaidrots arī Latvijas Zinātnes padomes zinātņu nozaru klasifikatorā, definējot lietišķo valodniecību kā zinātnes apakšnozari, kura „veido teorētisko pamatu praktiskai darbībai valodas lietošanas, mācīšanas un normalizācijas jomā. Lietišķā valodniecība ietver sociolingvistiku, valodas kultūras teoriju, matemātisko lingvistiku, datorlingvistiku, terminoloģiju" (LZP 2009).

Apkopojot teorētisko literatūru, jāuzsver, ka lietišķās valodniecības jautājumu lokā ir starpdisciplināri pētījumi un bieži vien nav iespējams nodalīt konkrētas jomas. To uzskatāmi parāda arī termina *lingvodidaktika* skaidrojums, akcentējot, ka lingvodidaktika ir „valodniecības un pedagoģijas starpnozare, kurā pēta valodas apguves, mācīšanas un mācīšanās teorētiskos pamatus, mērķus, uzdevumus, valodas mācību saturu, valodas mācību principus, pieejas, metodes, metodiskos paņēmienus, kā arī valodas mācību organizācijas formas un valodas mācīšanas un mācīšanās sasniegumu vērtēšanas sistēmu" (LTSV 2011, 94). Tas nozīmē, ka valodas mācību saturu pēta valodniecība, mācību metodes – pedagoģija, savukārt ar valodas apguvi ir saistīta arī psiholoģija.

Valodu apguve ir valsts valodas politikas jautājums. Tas nozīmē, ka arī priekšmeta attīstības organizatoriskie jautājumi daļēji attiecas uz sociolingvistiku, pedagoģiju un psiholoģiju.

Tā kā ārpus Latvijas, īpaši Rietumos, runājot par lietišķās valodniecības jomām, galvenokārt tiek uzsvērta valodas apguve, precīzāk, precīzāk, otrās valodas un svešvalodas mācīšana un mācīšanās, rakstā turpmāk tiks apskatīts, kā lietišķās valodniecības devums ir ietekmējis lingvodidaktikas virziena *latviešu valoda kā svešvaloda* veidošanos Latvijā.

Ņemot vērā jēdzienu *pirmā valoda, otrā valoda* un *svešvaloda* atšķirīgo skaidrojumu, Latvijā var nošķirt trīs lingvodidaktikas virzienus:

1) latviešu valoda kā pirmā valoda LAT1 (latviešu valodas kā dzimtās valodas apguve),
2) latviešu valoda kā otrā valoda LAT2 (latviešu valodas apguve minoritāšu pārstāvjiem Latvijā),

3) latviešu valoda kā svešvaloda LATS (latviešu valodas apguve ārzemniekiem).

Latviešu valoda kā dzimtā valoda

Valsts izglītības satura centra standartos teikts, ka „latviešu (dzimtās) valodas mācību priekšmeta mērķis pamatizglītībā ir attīstīt skolēnu kompetenci latviešu valodā, – prasmi izteikt sevi un sazināties latviešu valodā, apzināties valodas lomu savas personības izveidē, nacionālās identitātes saglabāšanā un starpkultūru dialoga veidošanā" (Programma$_{-e}$).

Pirmās ziņas par latviešu valodu kā skolas mācību priekšmetu atrodamas 1836. gadā, savukārt par latviešu valodas kā mācību priekšmeta aizsākumu pieņemts runāt no 1874. gada, kad latviešu valoda kā mācību priekšmets noteikts ar likumu Vidzemē (Dzintars 2013, 19). Pirmie latviešu ābeču autori bija vācu mācītāji. Pirmā latviešu ābece tika izdota 17. gadsimta beigās (Anspoka$_{-e}$, 1). Tas nozīmē, ka par latviešu valodas kā dzimtās valodas apguvi var runāt jau sen, proti, kopš laika, kad tika izdotas pirmās grāmatas latviešu valodā.

Diāna Laiveniece uzsver, ka par gramatisku dzimtās valodas mācīšanu Latvijā var sākt runāt tikai no 19. gadsimta 70. gadiem, līdz tam vairāk uzmanības tika pievērsts lasīšanai un rakstīšanai, tāpēc arī latviešu valodas metodikas sākumi vairāk attiecināmi uz lasīšanu, rakstīšanu un domrakstu mācību, nevis gramatiku. No 20. gadsimta 20. līdz 40. gadiem jau var runāt par vienotiem metodiskiem uzskatiem (Laiveniece 1999, 37, 58).

Latviešu valoda kā otrā valoda

Sanita Lazdiņa norāda, ka Latvijā termins *latviešu valoda kā otrā valoda* (LAT2) tiek lietots kopš 20. gadsimta 90. gadu sākuma, kad sākās LAT2 apguves teorētisko pamatnostādņu veidošanās, kas savukārt tika balstīta uz lietišķās valodniecības speciālistu paustajām atziņām, izpratni par to, kas ir otrā valoda un tās apguve (Lazdiņa 2007, 2). Līdz tam laikam tika lietoti dažādi šī priekšmeta nosaukumi: *latviešu valoda skolās ar krievu mācību valodu*; *latviešu valoda cittautu mācībvalodu skolā*; *latviešu valoda krieviski runājošajiem*; *latviešu valoda skolās, kas īsteno mazākumtautību izglītības programmu* (Šalme 2006, 30).

Lai varētu rasties nozare *latviešu valoda kā otrā valoda*, bija jāņem vērā valodas situācija 90. gados.

Ina Druviete valodas situāciju definē kā apstākļu kopumu, kuros noteiktā vēstures periodā valstī vai valstiskā veidojumā funkcionē valoda vai valodas. Valodas situācijas specifiku nosaka lingvistiski, kultūras, vēsturiski, demogrāfiski, ekonomiski un politiski faktori; īpaša nozīme ir valodas

politikai. Valodas situācija atspoguļo sabiedrības etnisko un sociālo diferenciāciju, kas izpaužas kā valodu funkcionālais sadalījums gan sabiedrības, gan indivīda līmenī (Druviete 1996, 7).

20. gs. 90. gados Latvijā bija ļoti liels cittautiešu skaits. I. Druviete min, ka 1935. gadā latviešu īpatsvars Latvijā bija 77 % (8,8 % krievu, 4,9 % ebreju, 3,3 % vāciešu, 1,4 % baltkrievu u. c.). Pēc Latvijas inkorporācijas PSRS sastāvā 1940. gadā un II Pasaules kara (1941–1945) iedzīvotāju nacionālās proporcijas radikāli mainījās. Latviešu īpatsvars samazinājās līdz 52 % (Druviete 1996, 16).

1992. gadā Latvijā tika pieņemts *Valodu likums* (LR valodu likums 1992), kas noteica latviešu valodas kā valsts valodas statusu, kā arī uzsvēra latviešu valodas lietošanu valsts iestādēs un to dokumentācijā. Tika īstenota arī Izglītības reforma. Vērienīgu darbu minoritāšu integrācijas jomā uzsāka arī *Latviešu valodas apguves valsts programma*. Šie aspekti veicināja cittautiešu integrāciju Latvijā.

20. gadsimta 90. gadu sākumā strauji mainījās latviešu valodas kā otrās valodas metodoloģija. Līdz tam LAT2 mācīšanā dominēja formālā pieeja, kuras pamatā ir uzskats, ka gramatiku var iemācīties, balstoties uz paskaidrojumiem, likumiem, tabulām. Gramatika tika nošķirta savrup kā atsevišķa valodas daļa. Izmantotie piemēri bija autonomi, bez konteksta, bez saistības ar kādiem semantiskajiem vai pragmatiskajiem valodas apguves jautājumiem (Lazdiņa 2008b, 202). Tika īstenota formālā pieeja valodas apguvē, kas galvenokārt nozīmēja gramatiskās tulkošanas metodes izmantojumu, taču šī metode nedeva rezultātus, jo koncentrējās uz gramatikas likumu iemācīšanos, nevis runāšanas prasmju attīstīšanu. Tas bija iemesls, kādēļ sāka attīstīties komunikatīvā pieeja valodas apguvei. Protams, jāņem vērā vēsturiskie apstākļi un fakts, ka līdz 20. gs. 90. gadiem bija ievērojami mazāk motivācijas un nepieciešamības mācīties latviešu valodu.

Izmantojot komunikatīvo pieeju, izejas punkts ir funkcijas, kuru izteikšanai tiek meklētas noteiktas valodas formas, struktūras (Lazdiņa 2008b, 205). Filozofijas zinātņu doktors Hovards Vuds uzsver, ka „funkcijas tiek uzlūkotas par pamatelementiem – klucīšiem, no kuriem tad arī tiek būvēta cilvēku saziņa. [..] Funkcionāli komunikatīvajā valodas apguvē uzdevumi un situācijas tiek izmantoti kā organizējošais princips un kā līdzeklis komunikācijas apguvei un mācīšanai" (Vuds 2000, 7), līdz ar to gramatikas likumu mācīšana vairs nav pašmērķis. Gramatikas mācīšana pēc vajadzības tiek iesaistīta, izmantojot saziņas funkciju.

Komunikatīvās pieejas attīstībā Latvijā ir jāpiemin Nikoles Nauas (*Nicole Nau*) komunikatīvā gramatika (Nau 2002). No 21. gadsimta sākuma funkciju sistēmiska izpēte sākās arī latviešu lingvodidaktikā.

Latviešu valoda kā svešvaloda

Arvils Šalme norāda, ka par lingvodidaktikas virziena *latviešu valoda kā svešvaloda* aizsākumiem var runāt kopš pagājušā gadsimta 50. gadiem, bet lielāku ievērību tas ieguvis tikai pēdējos divdesmit gados (Šalme 2011, 7).

Nereti zinātniskajā literatūrā tiek uzsvērts, ka otrās valodas un svešvalodas apguvē ir daudz kopēja. Attiecībā uz otrās valodas apguvi un otrās valodas mācīšanu daudzos aspektos par pamatu tiek ņemti pētījumi un pieredze svešvalodu mācīšanā (Bakejūra, Mangerūda 2001, 13). Tomēr abiem šiem lingvodidaktikas virzieniem ir būtiskas atšķirības. Šim uzskatam piekrīt arī I. Druviete, kura uzsver, ka ir principiālas atšķirības latviešu valodas mācīšanas koncepcijā tiem cittautiešiem, kas dzīvo Latvijā, un tiem, kas dzīvo ārpus Latvijas robežām, jo Latvijas nelatviešiem latviešu valoda tomēr nav svešvaloda (Druviete 1991, 128). Arī Gunārs Tingbjorns uzsver, ka otrās valodas situācija nav salīdzināma ar svešvalodas situāciju. Otrā valoda ir valoda, kuras mutvārdu un rakstveida izpausmes pastāv sabiedrībā un apņem minoritātes pārstāvjus, tiklīdz viņi iziet ārpus savām mājām un savas minoritātes grupas (Tingbjorns 1999, 9).

Kad definē jēdzienu *svešvaloda*, ar to parasti saprot valodu, kuru apgūst pedagoģiski organizētā mācību procesā un kurai apgūstamajā zemē nav valsts valodas statusa, tāpēc to retāk lieto saziņā (Šalme 2011, 24; Tingbjorns 1999, 11; Metodiskie ieteikumi 2006, 110; LTSV 2011, 88; PTSV 2000, 169). Ņemot vērā šīs definīcijas, tā varētu būt, piemēram, angļu, vācu vai lietuviešu valodas apguve Latvijā. Taču realitāte ir nedaudz citāda, jo latviešu valodu apgūst ne tikai ārpus Latvijas, piemēram, Lietuvā, Vācijā, ASV, Krievijā, Polijā, Ķīnā u. c., kur tā pēc šīs definīcijas tiešām ir uzskatāma par svešvalodu, bet arī Latvijā, kur to apgūst mācību vai profesionālos nolūkos.

A. Šalme uzsver, ka šī gadsimta sākumā Eiropas Savienības (ES) izglītības programmas veicinājušas ārvalstu studentu pieplūdumu Latvijā un līdz ar to nepieciešamību šeit veidot jauna satura latviešu valodas kursus. Katru gadu dažādās ES izglītības programmās latviešu valodu mūsu valstī mācās vairāk nekā trīs simti apmaiņas programmu studentu. Palielinās pieprasījums pēc latviešu valodas apguves arī vasaras skolās un neformālos kursos, kā arī tālmācības studijās un pašmācībā. Šādā situācijā līdztekus dzimtās valodas un latviešu valodas kā otrās valodas apguvei minoritāšu izglītībā ir radusies agrāk Latvijā mazpazīstama joma – latviešu valoda kā svešvaloda (Šalme 2008, 5). Tādējādi var runāt par svešvalodas, nevis otrās valodas apguvi, un galvenais faktors, kas to nosaka, ir personu ierašanās mērķis un uzturēšanās ilgums attiecīgajā valstī. Šie faktori arī ļauj runāt par

latviešu valodu kā svešvalodu tajos gadījumos, kad ārzemju studenti ierodas Latvijā, lai studētu pilna laika studiju programmās, un uzturas šeit neilgu laiku. To pašu var attiecināt uz personām, kas ieradušās Latvijā darba meklējumos vai arī konkrēta darba piedāvājuma dēļ, bet plāno šeit uzturēties īsu laiku. Līdz ar to organizatoriski un politiski mēs varam runāt par latviešu valodu kā otro valodu, bet zinātniskā plāksnē – par latviešu valodu kā svešvalodu.

Teorētiskā aspektā Latvijā LATS iezīmējas ar atsevišķiem rakstiem un A. Šalmes monogrāfiju *Latviešu valodas kā svešvalodas apguves pamatjautājumi* (Šalme 2011), kā arī A. Šalmes un Ilzes Auziņas izstrādāto latviešu valodas prasmes līmeņu aprakstu pamatlīmenim jeb A1 un A2 līmenim (Auziņa, Šalme 2013). Tas ir plašākais pētījums par latviešu valodas kā svešvalodas apguves un lietojuma saturu A1 un A2 līmenī. Līmeņa apraksts ir ļoti nozīmīgs ar to, ka tajā ir ietverts valodas komunikatīvās funkcijas īstenošanas apraksts, respektīvi, pārskatāmi tabulas veidā doti saziņas uzdevumi un konkrēta valodas komunikatīvās funkcijas realizācija; tāpat dotas arī valodas jēdzieniski funkcionālās grupas un valodas jēdzieniski funkcionālo grupu realizācija runā. A. Šalmes un I. Auziņas izstrādātais pamatlīmeņa apraksts ir ieguvums arī leksikas aspektā, jo tajā dots valodas leksisko vienību saraksts atbilstoši cilvēka darbības jomām, kas valodas skolotājiem atvieglo darbu, veidojot mācību uzdevumus. Nenovērtējams ieguldījums ir arī gramatikas modeļu apraksts, kurš palīdz saprast, kādi gramatiskie modeļi būtu iekļaujami A1 un kādi – A2 līmenī. Līmeņa aprakstā iekļautas arī fonoloģijas tēmas.

Nenoliedzami nozīmīgs šī virziena veidotājs ir žurnāls *Tagad*, kurš drukātā versijā iznāk kopš 1997. gada, bet elektroniskā versija – kopš 2015 gada. Žurnālā *Tagad* tiek iekļauti jautājumi par visām trim nozarēm – gan latviešu valodu kā pirmo un otro valodu, gan latviešu valodu kā svešvalodu.

Jāpiemin arī LATS apguvei paredzētie mācību līdzekļi, kas tapuši gan Latvijā, gan ārpus tās.

Lai gan Latvijā latviešu valoda kā svešvaloda ir diezgan jauna nozare, ārpus Latvijas latviešu valoda kā svešvaloda tika mācīta jau diezgan sen. A. Šalme pētījumā *Latviešu valodas kā svešvalodas apguve Eiropas augstskolās* norāda, ka Bonnas Universitātē, Stokholmas Universitātē, Vestfāles Universitātē Minsterē un vairākās Lietuvas universitātēs latviešu valodas apguve sākusies jau pagājušā gadsimta 60. un 70. gados (Šalme 2008, 9). Taču galvenokārt Eiropas valstīs un Krievijā par latviešu valodas apguves sākumu var uzskatīt pagājušā gadsimta 90. gadus.

Pētījumā *Latviešu valodas kā svešvalodas apguve Eiropas augstskolās* norādīts, ka ārpus Latvijas latviešu valodu kā svešvalodu var apgūt arī Vācijā,

Polijā, Čehijā, Ungārijā, Krievijā. Taču tās nav vienīgās vietas, jo latviešu valodu apgūst arī Amerikā (kādreiz arī Austrālijā) un pat tādās eksotiskās zemēs kā Ķīna un Japāna. Ir arī tapusi latviešu valodas mācību grāmata japāņiem, kuras autors ir Daiki Horiguči (*Daiki Horiguchi*). Turklāt svarīgi ir uzsvērt, ka ārpus Latvijas top mācību līdzekļi latviešu valodas kā svešvalodas apguvē, kuri ir specifiski konkrētajai mērķauditorijai, kas mācās latviešu valodu, taču tajā pašā laikā Latvijā diemžēl atbilstoši mācību līdzekļi latviešu valodas kā svešvalodas apguvē vēl joprojām ir aktuāls jautājums.

Secinājumi

Pētot teorētisko literatūru par jēdziena *lietišķā valodniecība* izpratni, var secināt, ka lietišķās valodniecības jomas ir ļoti plašas un daudzveidīgas. Viena no svarīgākajām lietišķās valodniecības jomām bija, ir un būs valodu apguve un ar to saistītie teorētiskie jautājumi neatkarīgi no tā, vai tiek apgūta dzimtā valoda, otrā valoda vai svešvaloda.

Valodu apguve ir valsts valodas politikas jautājums. Savukārt valodas politika ir lietišķās valodniecības jautājumu lokā. Latviešu valodas kā svešvalodas attīstības organizatoriskie jautājumi attiecas ne tikai uz valodniecību, bet daļēji arī uz sociolingvistiku, pedagoģiju un psiholoģiju.

Izmantotā literatūra

Anspoka-e – Anspoka, Zenta. *Ieskats latviešu valodas kā dzimtās valodas mācību grāmatu izstrādes vēsturē,-e* [skatīts 23.04.2014.]. Pieejams: *http://bilingvals.lv/uploads_docs/ Zenta_Anspoka_zin_raksts_1303883724.pdf*

Auziņa, Šalme 2013 – Auziņa, Ilze, Šalme, Arvils. *Latviešu valodas prasmes līmeņi: Pamatlīmenis (A1, A2)*. Rīga : LVA, 2013.

Bakejūra, Mangerūda 2001 – Bakejūra, Līva Jūruna, Mangerūda, Turida. *Darbs ar pieaugušajiem*. No norvēģu valodas tulkojusi Mudīte Treimane. Rīga : LVAVP, 2001.

Cook 2003 – Cook, Guy. *Applied Linguistics*. Oxford : Oxford University Press, 2003.

Druviete 1991 – Druviete, Ina. Latviešu valodas mācīšana cittautiešiem un latviešu valodas kultūra. *Valodas aktualitātes –1990*. Rīga : Zinātne, 1991, 127.–131. lpp.

Druviete 1996 – Druviete, Ina. *Latviešu valodas sociolingvistiskā situācija (izpētes metodes un raksturojums: statistika, psiholoģija un politika*) : disertācija habilitētā filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Rīga : Latvijas Universitāte, 1996.

Dzintars 2013 – Dzintars, Normunds. *Latviešu valodas mācību satura attīstība pamatskolā no 1940. gada līdz 1991. gadam: lingvodidaktiskais aspekts* : promocijas darbs filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības nozares lietišķās valodniecības apakšnozarē. Liepāja : Liepājas Universitāte, 2013.

Encyclopedic Dictionary of Applied Linguistics 1999 – *Encyclopedic Dictionary of Applied Linguistics.* Edited by Keith Johnson and Helen Johnson. Oxford : Blackwell publishers, 1999.

Grabe 2002 – **Grabe, William.** Applied linguistics: an emerging discipline for the twenty-first century. *The Oxford Handbook of Applied Linguistics*. Oxford : Oxford University Press, 2002, pp. 3–12.

Laiveniece 1999 – Laiveniece, Diāna. *Latviešu metodikas vēsture (aizsākums un attīstība) no 19. gadsimta 70. gadiem līdz 20. gadsimta 40. gadiem*. Liepāja : LPA, 1999.

Lazdiņa 2007 – **Lazdiņa, Sanita.** *Korelācija starp mācību līdzekļu tekstiem un dominējošām pieejām latviešu valodas kā otrās valodas apguvē* : promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozarē lietišķās valodniecības apakšnozarē. Rīga : Latvijas Universitāte, 2007.

Lazdiņa 2008a – Lazdiņa, Sanita. Latviešu valodas kā otrās valodas apguves jautājumi lietišķās valodniecības attīstības kontekstā. *Via Latgalica*: Humanitāro zinātņu žurnāls, 1. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola, 2008, 103.–117. lpp.

Lazdiņa 2008b – Lazdiņa, Sanita. Otrās valodas apguves pētniecība latviešu valodniecības attīstības kontekstā. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti 2*, LZA, Rīga, 2008, 201.–211. lpp.

LR valodu likums 1992 – *Latvijas Republikas valodu likums* [skatīts 02.10.2015.]. Pieņemts Rīgā 1992. gada 31. martā. Šobrīd zaudējis spēku. Pieejams: *http://www.vvk.lv/index.php?sadala=135&id=165*

LTSV 2011 – *Lingvodidaktikas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Valentīna Skujiņa, Zenta Anspoka, Vita Kalnbērziņa, Arvils Šalme. [Rīga] : LVA, LVI, 2011.

LZP 2009 – Latvijas zinātņu nozaru un apakšnozaru anotācijas [skatīts 12.03.2016.]. Pieejams: *http://www.lzp.lv/latv/nozares.htm*

Metodiskie ieteikumi 2006 – *Metodiskie ieteikumi latviešu valodas apguvei (bez starpniekvalodas). I līmenis.* Vineta Ernstone, Daiga Joma, Diāna Laiveniece, Linda Lauze. Liepāja : Soli pa solim, 2006.

Nau 2002 – **Nau, Nicole.** *Palīgā! : komunikatīvā gramatika*. Rīga : LVAVP, 2002.

Programma-e – *Latviešu valoda 4.-9. klasei (1.variants).* [skatīts 02.10.2015.]. Rīga : LVA. Pieejams: *http://www.valoda.lv/downloadDoc_234/mid_576*

PTSV 2000 – *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Sastādījis autoru kolektīvs Valentīnas Skujiņas vadībā. Rīga : Zvaigzne ABC, 2000.

Richards u. c. 1992 – **Richards, Jack C., Platt, John, Platt, Heidi.** *Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*. London, New York : Longman, 1992.

Schmitt, Celce-Murcia 2002 – Schmitt, Norbert, Celce-Murcia, Marianne. An Overview of Applied Linguistics. *An Introduction to Applied Linguistics*. Edited by Norbert Schmitt. Oxford : Oxford University Press, 2002, pp. 1–15.

Šalme 2006 – Šalme, Arvils. *Novitātes latviešu valodas kā otrās valodas mācību priekšmetā izglītības pārmaiņu procesā (priekšmeta organizatoriskie un lingvistiskā satura*

jautājumi) : promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozarē lietišķās valodniecības apakšnozarē. Rīga : Latvijas Universitāte, 2006.

Šalme 2008 – Šalme, Arvils. *Latviešu valodas kā svešvalodas apguve Eiropas augstskolās*. Rīga : Valsts valodas aģentūra, 2008.

Šalme 2011 – Šalme, Arvils. *Latviešu valodas kā svešvalodas apguves pamatjautājumi*. Rīga : LVA, 2011.

Tingbjorns 1999 – Tingbjorns, Gunārs. *Valodu apguve*: metodikas rokasgrāmata skolotājiem. Rīga : LVAVP, 1999, 7.–22. lpp.

VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. autoru kolektīvs Valentīnas Skujiņas vadībā. Rīga : Valsts valodas aģentūra, LU latviešu valodas institūts, 2007.

Vuds 2000 – Vuds, Hovards. Funkcionālā pieeja ienāk LVAVP. Zinātniski metodisks izdevums *Tagad*. Rīga : LVAVA, 2000 (2), 7.–10. lpp.

Бодуэн де-Куртенэ 1870 – Бодуэн де-Куртенэ, Иван Александрович. Некоторые общие замечания о языковедении и языке. *Журнал Министерства народного просвещения*, С.-Петербург : [б. и.] (Сенатская типография), 1871 (1). с. 279.–316.

The role of applied linguistics in the development of theoretical basis for acquiring Latvian language as a foreign language

Summary

In the studies of applied linguistics there are several important language-related areas, but one of the most important areas of applied linguistics was, is and will be the acquisition of languages and theoretical issues relating to it, regardless of whether the particular language is a native language, a second language or a foreign language.

Taking into account the different explanations of the concepts of the first language, the second language and foreign language, one can distinguish three directions of Latvian lingua-didactics: the Latvian language as a first (native) language, the Latvian language as a second language and the Latvian language as a foreign language. The second language learning principles were based on the development practice of foreign language teaching. As for the development of theoretical ideas of the Latvian language as a foreign language, Arvils Šalme and Ilze Auziņa's book "Proficiency levels of Latvian language. Basic level" *(Latviešu valodas prasmes līmeņi. Pamatlīmenis)* should be definitely mentioned, as it is the most comprehensive study on the content of the acquisition of the Latvian language as a foreign language on A1 and A2 skills levels.

Lokastova, Jeļena. Generic structure of maritime e-mails. *Via scientiarum* : starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums. 3. laidiens. Sastādītājas I. Laizāne, I. Znotiņa. Ventspils, Liepāja : Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, 2016, 66.–76. lpp.

Jeļena LOKASTOVA (University of Latvia)

GENERIC STRUCTURE OF E-MAILS FOR MARINE ENGINEERS

Introduction

Most of the communication in the maritime sector occurs between speakers of different mother tongues for whom English is the language of communication. Due to this fact International Maritime Organization (IMO) made English the official language of the sea in 1995. Tenkner (2000, 7) claims that 'the English language which, being used as a device for communication within the international maritime community, contributes to the safety of navigation and the facilitation of the seaborne trade'. Thus, thousands of seafarers have intensive courses in Maritime English before going to sea in order to use English as a lingua franca appropriately. In Maritime e-mails, English is used as a 'contact' language since interlocutors do not have the same first languages. Most of maritime communication occurs via an electronic mail, being a type of computer-mediated communication (CMC), which is replacing traditional spoken and written discourse and gradually becoming one of the most widely used medium of communication. According to Huang, Watson and Wei (1998), e-mails can convey 'rich' information since while interpreting an e-mail message, interlocutors apply both their own knowledge of the issue and the relationships involved. Due to being asynchronous, e-mail is widely used (Herring 1996), i. e. e-mail users do not need to be on line simultaneously since e-mail can be written, sent and read at any time that is convenient for both parties (Frehner 2008), in addition, no geographic limitations are imposed.

Despite the growing inclination towards the use of e-mails, systematic studies of e-mail communication motivated by professional communicative purposes at sea do not seem to be conducted. Therefore, the present research seeks to determine generic structure of maritime electronic mails in a specialized corpus written by chief engineers to a charterer and a technical manager.

Theoretical background

One of the most important inventions is an electronic mail, having a profound effect on people's lives. The nature of an e-mail in comparison

with spoken and written language is almost impossible to define, as the e-mail tends to fall into the domain of a flexible genre where the language of the e-mail does not belong to either written or spoken discourse (Yates 1996; Crystal 2006; Gimenez 2000; Merchant 2003). However, belonging to an asynchronous mode, the e-mail is similar to written discourse, as the text is written down, and possibilities for editing exist (Herring 2001). Electronic mail exchanges, on the one hand, are faster than written exchanges, but on the other hand, they are much slower than spoken exchanges (Baron 2000; Herring 2001; Crystal 2006). Koester (2010) points out that e-mail users try to imitate spoken conversational style in order to sound friendly, relaxed, and willing to communicate. However, e-mail has been considered not as personal as face-to-face communication since it lacks communication facilitators such as body language, intonation and social presence .

Koester (2010, 34) says that "Over the last decade or so, e-mail has emerged as an important – or perhaps even the most important – means of communication in the workplace". Likewise, Jensen (2009) has proved that despite the common theory that e-mail is an informal transaction medium, e-mail can be employed to obtain interaction goals resulting in long-term business relationships where English is used as a lingua franca.

Recently, many researchers (Baron 2006; Al-Ali and Sahawneh 2008; Cheung 2009; Mehrpour and Mehrzad 2013) have analyzed the generic structure of e-mail messages drawing on Swales' (1990) and Bhatia's (1993) notion of genre. Genre analysis was introduced by Swales (1990, 58) as "a class of communicative events, the members of which share some set of communicative purpose". According to Swales, (1990) each genre is comprised of certain functional components or 'moves' – "a discoursal and rhetorical unit that performs a coherent communicative function in a written or spoken discourse" (Swales 2004, 228), and if necessary a move can be subdivided into several 'steps'. Both moves and steps may be optional, embedded in others, repeated, and have constraints on the sequence in which they generally occur (Hyland 2004). According to Hyland (2004, 5), genre proponents declare that when people write something, they do it "to achieve some purpose: writing is a way of getting things done". In other words, people adhere to specific social conventions which provide steps for constructing messages; a certain group of texts share similar features, and these features are dependent on social contexts in which texts are composed (Hyland 2004).

Methods

The data for this case study were collected from one Norwegian maritime company. The obtained data comprise a genre-specific corpus of

the electronic written language of non-native English speaking chief engineers. Specifically, the data consist of maritime e-mails from colleagues on professional topics. There were a total of 127 e-mails, with a sample of 10274 words. The e-mails were collected during a four-month period from 12 October 2014 to 7 January 2015.

The social characteristics of the interlocutors are as follows: age – from 32 to 45; gender – all males; education background – university degree in maritime engineering; English proficiency level – tested by the Marlins English Test, ranged from 73 to 94 percent (intermediate – upper-intermediate). A mixed method approach was used in this study, in particular, qualitative and quantitative, aimed to examine the corpus from both the functional and rhetorical levels.

Results and discussion

In the present research Swales' (1990) concept of genre analysis formed the framework for examining the corpus and the main communicative purpose played the role in the division of this genre into compulsory and optional moves and steps. In order to identify the distribution of moves and steps, Santos (2002) model for business letters of negotiation was applicable to maritime e-mails, with some modifications. Thus, while performing the analysis, if some elements were recognized which were not found in Santos model, these elements were added to the scheme. The choice in favour of Santos model has been made as both the corpus of this study and the one of Santos share similar discourse community and communicative purpose. Therefore, the move analysis of the corpus of maritime e-mails identifies five moves, namely,

- Move 1 – Establishing the negotiation chain;
- Move 2 – Establishing the territory;
- Move 3 – Providing information/ answers;
- Move 4 – Requesting information/ action;
- Move 5 – Ending.

The mentioned five main moves characterize rhetorical and functional features of maritime e-mails that reveal how interlocutors use the language in order to achieve their goals within a text (Biber, Conrad, & Reppen 1998). Table 1 shows the recurrent generic structure of maritime e-mails produced by chief engineers.

Table 1 **The generic structure of maritime e-mails**

Move 1 Establishing the negotiation chain <u>Steps</u> 1) Defining participants - Sender-line - Recipient-line - Subject-line - Date-line
Move 2 Establishing the territory <u>Steps</u> 1) Opening - Addressing and greeting the addressee - Thanking the addressee - Apologizing 2) Reference to previous mail
Move 3 Providing information/answers <u>Steps</u> Information – Introducing and providing information – Continuing/adding – Agreeing /confirming information Advising about message – Along with e-mail (attachment) – Within e-mail Evaluating – Giving personal opinion/guidance – Making comments – Indicating plans/intentions Drawing attention to smth Applying pressure tactics
Move 4 Requesting information/action <u>Steps</u> – Information – Requesting information/ clarifying/ explaining – Asking for ideas/opinion/future actions – Confirming information – Evaluating – Giving personal opinion/guidance – Making comments – Indicating plans/intentions – Drawing attention to smth – Applying pressure tactics
Move 5 Ending <u>Steps</u> 1. Encouraging further contact

2. Note and PS-line
3. Closing
   - Signing –off
   - Signature-line
   - Job status in the company
   - Ship name

For the analysis, the author of the present research decided to concentrate on the identified moves and related steps in detail.

Move 1 – Establishing the negotiation chain

The genre analysis of Move 1 offers one obligatory step: Defining participants. While being assigned the header position in e-mails, Move 1 constitutes the negotiation chain and presents the communication scene (Santos 2002). The step Defining participants incorporates four sub-steps: 1) sender-line (following TO:) to which address the message is sent; it is a mandatory sub-step; 2) recipient-line (following FROM:) from which address the message is sent, it is also mandatory and this line is filled automatically; 3) subject-line (following Subject:) this sub-step is elective and can be inserted manually; 4) date-line (following Date:) at what time and in which date the message is sent, the software performs automatically.

The language of the subject-line plays an important role in the addressor's decision-making over "what priority to assign to it or whether to open it at all" (Crystal 2006, 102). Thus, the subject-line in maritime e-mails is concise, lucid and concrete so the addressee understands the importance of an e-mail and is able to find it without any problem at a later date. Moreover, the sub-step subject-line facilitates the participants to follow the negotiation chain and at the same time it provides the sequence of a message exchange. Consequently, in the analyzed corpus, 127 occurrences of the first move were found.

Move 2 – Establishing the territory

Move 2 consists of two steps: Opening and Reference to previous mail. The step Opening is divided into three sub-steps, i. e. Addressing and greeting the addressee, Thanking the addressee and Apologizing. Step 1 Opening performs the function of greeting and it is considered to be both compulsory and optional. However, according to different studies, the majority of e-mails contain an introductory greeting ranging from most formal (e.g. Dear Mr. Brown) to most informal (e.g. Hi or Hello). In the present research greeting has various realizations such as: Recipient's name – 46%, greeting word only (e. g. good morning, good afternoon and good evening) – 21%,

Dear + name – 9%, greeting word + name (good evening, Mike) – 7%, Dear + name + greeting word (Dear Mike, good evening) – 6%, Hello + name – 5%, no greeting – 4%, Hello – 2%. Thus, maritime engineers in their communication prefer electronic messages only with recipient's name, that could be explained by a 'hybrid' nature of an e-mail, since it has the characteristics of both spoken and written discourse (Yates and Orlikowski 1992; Gimenez 2000; Koester 2010). Moreover, Crystal argues that the e-mail is "identical to neither speech nor writing, but selectively and adaptively displays properties of both" (2006, 47). The sub-step Apologizing contains the speech act of apologizing. The data revealed that most apologies were direct and usually realized by employing the lexical item 'sorry' along with an intensifying adverb. The following examples illustrate this: *Sorry for a slow reply. I am very sorry for proving the wrong data.*

It is noteworthy that the real content of a message is embodied in both Move 3 – Providing information/answers and Move 4 – Requesting information/action, in other words, these moves serve the communicative purpose (i. e., the exchange of information) that constructs the genre.

Move 3 – Providing information/answers

Following the title, this move is responsible for introducing information and answers to the interlocutors; the information and answers could be new or shared by both parties. This move is accomplished through two main steps: Information and Advising about message. The step Information has three important sub-steps: Introducing and providing information, Continuing/adding and Agreeing /confirming information. The following examples illustrate these sub-steps: Introducing and providing information – *We are planning to overhaul manual control valve. Please be noted that we did not receive the ordered spare parts*.; sub-step Continuing/adding – *To speed up the process we have sent a separate request form*.; sub-step Agreeing/confirming information – *OK, we will check mist detector and add oil. I agree it is worth doing.* Step 2 Advising about message has two realizations. In the first one, the attachment is along with the e-mail, for example, *Please find attached photo* (in this case, the picture of a photo is in the attachment). And in the second one, it is in the text of an e-mail, for example, *Could you please supply us with the following: …* (the list of items is provided within the e-mail).

Move 4 – Requesting information/action

Move 4 is realized through one step: Information which is subdivided into three sub-steps: Requesting information/clarifying/explaining, Asking for ideas/ opinion/future actions and Confirming information.

Requesting information/action is a directive speech act move which is an essential part of the communicative purpose of this genre since the addressor expects the addressee to do something as a response, e. g. the chief engineer may ask a question, make a request, or issue an invitation. Thus, maritime engineers employ this move by asking professional questions, raise an issue or request for an action to be done. Requesting in maritime e-mails is carried out through interrogatives, imperatives or declaratives.

Interrogative sentences are supposed to have an auxiliary verb before a subject; however, the situation is different with maritime e-mails, since for chief engineers English is lingua franca and certain recurrent features which are believed to be mistakes from the point of view of the native speaker occur (Cogo and Dewey 2006; Koester 2010), such as an omission of an auxiliary verb in a question, for example, *How we can provide oil pre-heating?*

Furthermore, interrogative sentences may appear directly or together with modals, such as 'could' or 'would'. Usually the word 'please' appears in these sentences for the purpose of minimizing the impression of a request. For example, *Could you please provide us with the requested spare parts ASAP? Could you contact the maker for more information? When will the spare parts for auxiliary boiler be delivered? Would you please specify the date for the vetting inspection?*

Imperative sentences always contain the word 'please'. By using this word the addressor minimizes the impact of command, for example, *Please insure that correct type of anodes from correct makers are supplied. Please find the attached photo for reference. Please arrange delivery of air condition compressor in Singapore.*

Steps common to both move 3 and move 4

While Move 3 and Move 4 consisted of some steps which are unique to each move, there are three steps which are shared by both Move 3 and Move 4; as a result, they can come with either one of the two moves. These steps are as follows: Evaluating, Drawing attention to something and Applying pressure tactics. In these common steps for Move 3 and Move 4 participants give opinions, make comments, and indicate intentions. These features are realized by using the following lexical verbs such as 'feel', 'hope', 'be afraid' and 'believe', e. g., *I am afraid we are not going to finish by the arranged date. I hope it will be approved in the site office.* Furthermore, an important strategy

found in these steps is flexibility. Flexibility is usually realized through if-clauses, for example, *If you carefully check performance tests, you will find that historical trend shows significant increase in exhaust gas temperature. If you agree, we will make it in AMOS.*

The step Evaluating reflects the addressor's intentions and opinions on the raised issue. This step was realized through three sub-steps: giving personal opinion/guidance, making comments and indicating plans/intentions. The following examples demonstrate this step: *Based on my previous experience with ABB turbochargers, such cleaning interval can provide good performance of ME TC between overhauls. It seems that valve seat grinding tool can be used for our auxiliary engines.*

Another common step Drawing attention to something is realized through a number of emphatic linguistic expressions, for example, *I DID check all connections, but found no problems. I FULLY agree with this plan. We DO wet cleaning of compressor and dry cleaning of turbine every day when ME is at full speed.*, or paralinguistic features, for example, capitalization (52%), emoticons (4%), three exclamation marks before a sentence (44%).

Finally, the last step Applying pressure tactics is used by chief engineers in order to force a counterpart to make an immediate decision or take an action, for instance, *Please arrange the requested delivery in Singapore, or there is no chance to pass the vetting inspection. This luboil is not for stock, it is for diesel power packs - must be replaced asap.*

Move 5 – Ending

Move 5 Ending is the last move in maritime e-mails and it signals the end of the message. According to Crystal (2006), the ending has two important functions: firstly, it acts as a boundary marker, indicating that further scrolling down is unnecessary, and secondly, it has an extended identity function, in other words, it identifies the sender to the recipient. Thus, in Move 5 the participants sign off, provide individual professional data, such as full name, rank status in the company, ship name. Like other moves, Move 5 is realized through special steps. In the step Encouraging further contact interlocutors encourage further communication by being persuasive, expressing appreciation towards the addressees (Bhatia 1993), for example, *Waiting for your reply. I look forward to hearing from you soon. Thanks a lot for your kind assistance. Thank you for your fast reply.* PS-line can perform two functions in an e-mail: it can either act as last-minute information or it can be used to communicate any relevant information that needs special attention. The frequency of a PS-line in maritime e-mails is low, only 7 occurrences. The final step Closing consists of four sub-steps: Signing-off, Signature-line,

Job status in the company and Ship name. This step appeared in all 127 maritime e-mails. Signing-off sub-step is realized through complimentary phrases, such as Best regards – 56%, Brgds (an abbreviation from best regards) – 41%, Appreciated – 3%.

Conclusions

In the present research, maritime e-mail messages written by chief engineers to a charterer and a technical manager were analyzed. The results reveal that the generic structure of maritime e-mails employs a five-move structure to achieve the communicative purpose – 'providing and requesting information'. Move 1 and move 5 both provide necessary information about interlocutors. Move 5 carries out the function of farewell, utilizing standard phrases. Moreover, since moves establishing the negotiation chain and ending are automatically inserted in maritime e-mails, they operate as a frame for other moves. Move 2 performs the function of greeting and specifies the subject which motivated the exchange of e-mails. Furthermore, Moves 3 and 4 introduce new or shared information among interlocutors. The main content of the interaction appears in these two moves. Move providing information/answers and requesting information/action construct the 'core' of communication. In these moves the participants express their ideas, give opinions and ask for future actions.

Thus, the generic structure of the analyzed maritime e-mails discloses a unique genre being characteristic to a specific company that supports what Gimenez (2000) has stated that organizations have tendencies to evolve their own e-mail style, revealing companies' cultural differences.

Finally, the present study has concentrated only on the move schemata and steps realizing each move in maritime e-mails among chief engineers. Further research might explore the linguistic features, appearing in all moves of this specific maritime genre.

References

Al-Ali & Sahawneh 2008 - Al-Ali, Mohammed Nahar, & Sahawneh, Meera B. An investigation into the generic features of English requestive e-mail messages. *LSP & Professional Communication* 8(2), 40-64.

Baron 2000 - Baron, S. Naomi. Alphabet to Email: How to Write English Evolved and Where It's Heading. London, New York : Routledge, 2000.

Baron 2006 - Baron, Anne. Understanding spam: a macro-textual analysis. *Journal of Pragmatics*, 38, pp. 880–904.

Biber, Conrad & Reppen 1998 - Biber Douglas, Conrad Susan, & Reppen Randi. Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use. Cambridge : Cambridge University Press, 1998.

Bhatia 1993 - Bhatia, K. Vijay. Analyzing Genre – Language Use in Professional Settings. London : Longman, 1993.

Cheung 2009 - Cheung, Ming. The globalization and localization of persuasive marketing communication: a cross-linguistic socio-cultural analysis. *Journal of Pragmatics*, 42, 354–376.

Cogo and Dewey 2006 - Cogo, Alessia and Dewey, Martin. Efficiency in ELF communication: From pragmatic motives to lexico-grammatical innovation. Nordic Journal of English Studies 5/2., 59–93.

Crystal 2006 – Crystal, David. *Language and the Internet*. Cambridge : Cambridge University Press, 2006.

Frehner 2008 – Frehner, Carmen. *Email, SMS, MMS: The Linguistic Creativity of Asynchronous Discourse in the New Media Age.* Bern : International Academic Publishers, 2008.

Gimenez 2000 – Gimenez, Julio. Business e-mail communication: Some emerging tendencies in register. *English for Specific Purposes*, 19, pp. 237–251.

Herring 1996 – *Computer-mediated communication: Linguistic, social and cross-cultural perspectives*. S. C. Herring (Ed.). Amsterdam & Philadelphia : John Benjamins, 1996.

Herring 2001 – Herring, C. Susan. Computer-Mediated Discourse. *The handbook of discourse analysis*. D. Schiffin, D. Tannen, H. E. Hamilton (Eds.). Malden, Oxford : Blackwell Publishers, 2001, pp. 612–634.

Huang, Watson and Wei 1998 – Huang, Wayne, Watson, Richard Thomas, Wei, Kwok Kee. Can a lean e-mail medium be used for rich communication? A psychological perspective. *European Journal of Information Systems* 7(4), pp. 260–274.

Hyland 2004 - Hyland, Ken. Genre and Second Language Writing. University of Michigan Press, 2004.

Jensen 2009 - Jensen, Astrid. Discourse strategies in professional e-mail negotiation: a case study. *English for Specific Purposes* 28, pp. 4–18.

Koester 2010 - Koester, Almut. Workplace Discourse. London, New York: Continuum International Publishing Group, 2010.

Mehrpour and Mehrzad 2013 - Mehrpour, Saeed and Mehrzad, Mohaddeseh. A comparative genre analysis of English business e-mails written by Iranians and native English speakers. *Theory and Practice in Language Studies* 3(12), pp. 2250–2261.

Merchant 2003 – Merchant, Guy. E-mail me your thoughts: digital communication and narrative writing. *Literacy* 37(3), pp. 104–110.

Santos 2002 - Santos, Pinto V.B.M. Genre analysis of business letters of negotiation. *English for Specific Purposes* 21, pp. 167–199.

Swales 1990 - Swales, M. John. *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990.

Swales 2004 – Swales, M. John. *Research Genres: Explorations and Applications*. Cambridge University Press : Cambridge, 2004.

Tenkner 2000 – Tenkner, Peter. Maritime English. An attempt at an imperfect definition. *Proceedings of the Second IMLA Workshop on Maritime English in Asia*. Dalian : Dalian Maritime University, 2000, pp. 1–8.

Yates 1996 – Yates, Joanne. Oral and Written Aspects of Computer Conferencing. *Computer-Mediated Communication. Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives*. S. C. Herring (Ed.). Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1996, pp. 29–46.

Yates and Orlikowski 1992 - Yates, Joanne and Orlikowski, J. Wanda. Genres of organizational communication: A structuralization approach to studying communication and media. *Academy of Management Review*, 17 (2): pp. 299–326.

KUĢU MEHĀNIĶU E-PASTU STRUKTŪRA

Kopsavilkums

Elektronisko pastu kā efektīvu un ātru saziņas veidu, kam netraucē ne ģeogrāfiskā atrašanās vieta, ne laika joslas, ļoti plaši izmanto jūrnieki. Kuģu mehāniķiem, kuriem angļu valoda ir starptautiskā saziņas valoda jūrā, nepieciešams uzlabot savas e-pasta prasmes, lai mazinātu pārpratumus sarakstē starp kuģi un krastu un nodrošinātu drošāku kuģošanu. Šī pētījuma mērķis ir veikt žanra analīzi īpašajā elektroniskā pasta korpusā, ko rakstījuši kuģu vecākie mehāniķi. Balstoties uz Sveilza (Swales (1990)), Bhatija (Bhatia (1993)) un Santosa (Santos (2002)) žanru analīzes koncepcijām, apvienojumā ar Gimeneza (Gimenez (2000)) un Jensenas (Jensen (2009)) elektronisko ziņojumu pētījumiem, šis pētījums sniedz a) ieskatu valodas lietojumā e-pasta komunikācijā starp kuģu mehāniķiem un b) piedāvā pagaidu modeli būtiskākajiem posmiem un soļiem jūrniecības e-pasta ziņojumos.

Pošeiko, Solvita. Daugavpils lingvistiskā ainava diahroniskā skatījumā. *Via scientiarum* : starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums. 3. laidiens. Sastādītājas I. Laizāne, I. Znotiņa. Ventspils, Liepāja : Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, 2016, 77.–102. lpp.

Solvita POŠEIKO (Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija)

LINGVISTISKĀ AINAVA DIAHRONISKĀ SKATĪJUMĀ: DAUGAVPILS PIEMĒRS

Par savdabīgiem pilsētas vēstures izziņas avotiem ir uzskatāmi līdz mūsdienām saglabājušies materiāli (fotogrāfijas, preses izdevumi, brošūras un grāmatas) ar redzamiem publiskās telpas rakstu pieminekļiem – valodas zīmēm, lingvistiskās ainavas vienībām. Aplūkojot tās kopā ar citu vēsturisko informāciju par sabiedrisko dzīvi (piem., ekonomiku un politiku, izglītību un kultūru), var atklāt lingvistisko tradīciju un izprast sociolingvistiskos apstākļus noteiktā vēsturiskā laikā, izsekot kādu parādību un tendenču attīstībai un faktoriem, kas tiešā vai netiešā veidā ir ietekmējuši mūsdienu situāciju.

Daugavpils ir vecākā Latgales pilsēta, kam ir bijuši dažādi nosaukumi: *Dinaburga* (1275–1656), *Borisogļebska* (1656–1667), atkal *Dinaburga* (1667–1893), *Dvinska* (1893–1920), kopš 1920. gada – *Daugavpils* (Vētra, Liepiņš 1988, 91). Mūsdienās tā ir otra lielākā pilsēta Latvijā pēc iedzīvotāju skaita un trešā lielākā pilsēta pēc platības, kas vienmēr ir bijusi nozīmīgs satiksmes, tirdzniecības un rūpniecības, izglītības un kultūras centrs un kurā gadsimtu gaitā ir dzīvojusi multikulturāla sabiedrība. Gadsimtu gaitā pilsētā latvieši galvenokārt ir lokālās minoritātes statusā, bet mutvārdu un rakstveida saziņā ir lietota krievu, vācu un latviešu valoda, arī jidišs un poļu valoda.

Rakstā uzmanība ir pievērsta diahroniskai lingvistiskās ainavas izpētei, izceļot tās sociolingvistisko un kultūrvēsturisko nozīmi un aktualizējot problēmas, kas ir saistītas ar šādas zinātniski pētnieciskas ieceres īstenošanu. Raksta praktisko daļu veido būtiskāko kultūrvēsturisko notikumu un valodas politikas apskats, lai noskaidrotu, kā valdošās varas ir organizējušas sociālo dzīvi Daugavpilī un regulējušas valodu lietojumu lingvistiskajā ainavā un kā varu maiņa ir ietekmējusi pilsētas tēlu kopumā. Daugavpils lingvistisko ainavu atainojošais ilustratīvais materiāls no 19. gs. vidus līdz mūsdienām ir aplūkots ar mērķi raksturot valodas un rakstības kodu lietojumu, tipiskas leksēmas un kultūras simbolus, arī sociālās dzīves notikumu atainojuma paņēmienus Daugavpils lingvistiskajā ainavā dažādos laika periodos, izceļot būtiskākās pārmaiņas publisko tekstu izveides tradīcijā.

Pētījuma izpētes avoti ir fotogrāfijas ar skaidri vai daļēji salasāmām valodas zīmēm, piemēram, veikalu nosaukumiem, reklāmām, afišām, ceļa norādēm, plakātiem ar lozungiem, grafiti u. tml. Tās ir aplūkotas Daugavpils Novadpētniecības un mākslas muzeja (DNMM) arhīvā, Latvijas Nacionālā arhīva, Latvijas Nacionālās bibliotēkas digitālajā datu bāzē „Zudusī Latvija" (*http://zudusilatvija.lv/*), tīmekļa vietņu vēsturiskās tematikas rakstos un kolekcionāru forumos (*http://latgalesdati.du.lv*, *https://www.facebook.com/pages/Ретро-Даугавпилс-Латвия*, *http://old.nasha.lv/rus/blog*, *http://dinaburg.ru*, *http://rockbaro.net/daugavpils/dinaburg_old/*) un darba autores 2015. g. izveidotajā Baltijas valstu pilsētu lingvistiskās ainavas digitālajā datu bāzē (*http://lldata.ru.lv*).

Ir veikta arī preses izdevumu (piem., „Latgales Ziņas", „Latgales Vēstnesis", „Daugavas Vārds", „Daugavas Vēstnesis", „Padomju Daugava", „Latgales Laiks", „Динабург", „Сейчас" un „Миллион") izpēte, lai atrastu fotogrāfijas ar redzamām valodas zīmēm un informāciju par konkrētā laika lingvistisko ainavu: uzņēmumu dibināšanas gadu, atrašanās vietu, tā īpašnieku un darbiniekiem, darbības jomu un piedāvājumu, arī par pārcelšanos uz citu ēku u. tml. Papildus ir izmantoti vēsturnieku Gesela Maimina un Žannas Romanovskas pētījumi par Daugavpils pilsētas ielu (t. sk. uzņēmumu un iestāžu) vēsturi. Tāpat ir veikta valodu lietojuma regulējošo normatīvo dokumentu kontentanalīze.

Rakstā kā pētnieciskā metode ir izmantota vēsturiski salīdzināmā metode, lai Daugavpils lingvistiskās ainavas datus un publiskās informācijas izveides ietekmējošos faktorus salīdzinātu diahroniskā aspektā (dažādos laika posmos), datējot to vēsturisko attīstību. Valodas zīmju interpretācijai noderīgas ir diskursu sakaru analīzes (*nexus analysis*) atziņas, ka valodu lietojums ir skatāms korelācijā ar dažādiem diskursiem (telpas, vēstures, politisko un kultūras) un iedzīvotāju sociālajām aktivitātēm (Hult 2009, 90–93).

Raksta struktūra: vispirms ir sniegts plašāks pētījuma metodoloģijas apraksts, tad Daugavpils lingvistiskās ainavas analīze sociālpolitiskajā un kultūrvēsturiskajā kontekstā, sākot no 19. gs. vidus līdz mūsdienām. Beigās ir nobeigums un būtiskākie secinājumi.

Diahroniskā pieeja lingvistiskās ainavas izpētē

Lingvistiskā ainava ir aplūkojama kā sociāla valodas politikas lingvistiskā prakse un valodas situācijas reprezentācija konkrētā vietā un laikā (*te* un *tagad* princips), taču tā nav uztverama par statisku veidojumu, jo tā nemitīgi mainās. Publiskajā telpā vienmēr vairāk vai mazāk intensīvi tiek izvietoti iepriekš nebijuši rakstveida ziņojumi, lai demonstrētu jaunus

uzņēmumus vai to maiņu, reklamētu atšķirīgus pasākumus, preces un pakalpojumus, lai atklātu savu identitāti, demonstrētu pārliecību un izteiktu viedokli piketā, demonstrācijās vai grafiti tekstos.

Kā piemēru var minēt 1. attēlā redzamās 4 fotogrāfijas, kas ataino viena uzņēmuma veida – kinoteātra – ēku nemainīgo atrašanās vietu (mūsdienu Rīgas ielas un Vienības ielas stūrī), atšķirīgos arhitektoniskos risinājumus, valodas un nosaukuma maiņu dažādos laikos. Augšā pa kreisi fotogrāfijā ir redzama koka ēka – 1909. g. atvērtais kinoteātris (saukts arī par ilūziju teātri) *ЭДЕН*[1] 'Eden' ar nosaukumu krievu valodā un Latvijas karogu. Blakus ir fotogrāfija no 20. gs. 40. gadiem, kurā ir redzama jauna kinoteātra „Daugava" nosaukuma zīme un indiešu filmas „Бродяга" 'Klaidonis' afiša krievu valodā. Jāpiebilst, ka vēlāk šis ergonīms ir izvēlēts cita pilsētas kinoteātra nosaukšanai (Viestura ielā, sk. tālāk), atainojot gan transonimizāciju (ergonīma pamatā ir hidronīms) un tradīciju turpināšanu, gan arī potamonīma plašo izmantojumu dažādu nosaukumu izveidē (tā, piem., arī tekstilfabrikas, patērētāju biedrības un apavu rūpnīcas) un līdz ar to zināmu trivialitāti.

1. attēls. Kinoteātri dažādos laikos (Foto: *http://dinaburg.ru*)

[1] Šeit un turpmāk piemēros ir saglabāta teksta oriģinālrakstība.

Lejā pa kreisi fotogrāfijā ir ātri uzceltais (75 dienās) un 1957. g. atklātais kinoteātris, kas nosaukts par godu padomju celtniekiem. Uz ēkas fasādes ir izvietots arī nomenklatūras vārds *KINO* latviešu un krievu valodā. Fotogrāfijā blakus ir redzams, ka pēc pāris gadiem ir nomainīta izkārtne ar nosaukuma zīmi, kurā ir lasāms vairs tikai kinoteātra simboliskais ergonīms ar atšķirīgu burtu fontu. Fotogrāfijā vēl ir vācu filmas „Люди с крыльями" 'Cilvēki ar spārniem' afiša bez attēlu izmantojuma. Kā redzams, kopumā kinoteātra ārtelpas informācija padomju laikā ir bilingvāla, katrā no valodām galvenokārt sniedzot atšķirīgu informāciju. Tāpat jāpiebilst, ka vēl pēc dažiem gadiem atkal tiek nomainīta nosaukuma zīmes izkārtne, saglabājot simbolisko ergonīmu, kas vizuāli vairāk līdzinās sākotnējam noformējumam – rokraksta imitācijai.

Atgriežoties pie lingvistiskās ainavas izpratnes laika aspektā, jānorāda, ka valodas zīmes tiek arī noņemtas, ja tās zaudē savu aktualitāti (piem., uzņēmums bankrotē, pasākums ir jau noticis), neatbilst normatīvajiem aktiem par valodas lietojumu publiskajā telpā vai ir nesankcionētas, retāk – vandālisma gadījumos. Ne tik bieži ir vērojama esošo tekstu korekcija un/ vai papildināšana.

Tomēr vispārīgas publisko ziņojumu satura un valodas lietojuma izmaiņas ir vērojamas līdz ar krasiem sociālajiem un politiskajiem procesiem, nozīmīgos pagrieziena punktos (piem., varas un ideoloģijas nomaiņā, iestāšanās vai izstāšanās no kādas valstu savienības, straujas migrācijas rezultātā). To rezultātā, piemēram, tiek nomainīti vai atjaunoti ielu nosaukumi atbilstoši ģeopolitiskajai situācijai: 19. gs. Dvinskā bija Vladimira iela (*Владимирская*), kas bija viena no centrālajām ielām un kurā gadsimta beigās atradās pilsētas klubs – iecienīta bagātnieku izklaides vieta, J. Padežina bibliotēka (sk. tālāk), individuālie uzņēmumi un mācību iestādes. 1940. g. tā tika pārdēvēta par Padomju ielu (*Советская*), demonstrējot citu pārvaldes sistēmu, bet pēc Latvijas Republikas neatkarības atgūšanas – par Ģimnāzijas ielu. Cits piemērs: līdz 1917. g. pilsētas garāko ielu Sanktpēterburgas virzienā sauca par Šosejas ielu (*Шоссейная*), 20. gs. 20. gados tā tika pārdēvēta par 18. novembra ielu, par godu Latvijas Republikas proklamēšanas dienai, padomju laikā par – Sarkanarmijas ielu (*Красноармейская*), izrādot cieņu PSRS bruņotajiem spēkiem, bet 1991. g. tā atguva nosaukumu – 18. novembra iela. Piemēri rāda, ka urbanonīmu izvēles pamatā ir vēsturiska persona, varas pārvaldības un ideoloģiskās nostādnes, sociāli nozīmīgs objekts, ceļa raksturojums un svarīga notikuma datums (par toponīmiem un vēsturisku personu vārdiem mūsdienu Latgales urbanonīmos sk. Matisovs 2013, 49–61).

Tiešu varas un valodas pārvaldības maiņu demonstrē 2. attēla fotogrāfija, kurā ir redzams, kā 1944. g. jūlijā Sarkanās armijas karavīri noņem

no Tautas nama (tagadējā Vienības nama) fašistiskās Vācijas simboliku un, iespējams, arī izkārtni vācu valodā (*[-dat-] Kino und Theater* '[-dat-] Kino un teātris').

2. attēls. Publiskās informācijas noņemšana no Tautas nama
(Foto: *http://old.nasha.lv/rus/blog*)

Tirgus pārorientēšanās uz rietumiem pēc neatkarības atgūšanas un Latvijas iestāšanās ES ir veicinājusi angļu valodas kā starptautiskas valodas biežu lietojumu, jo īpaši komercdarbības un tūrisma jomas valodas zīmēs. Tāpat ārvalstu iedzīvotāju – uzņēmēju – pieaugums Latvijā pēdējās desmitgadēs un citu kultūru pieredzes iepazīšana ir ietekmējusi jaunu valodu parādīšanos lingvistiskajā ainavā (piem., ķīniešu un indiešu ēdnīcu zīmēs, sk. tālāk).

Tomēr, kā rāda lingvistiskās ainavas izpētes tendences, publiskie ziņojumi visbiežāk tiek analizēti, izmantojot sinhronisko pieeju, lai tos analizētu kādā konkrētā laikā un raksturotu tā brīža sociolingvistisko situāciju, to ietekmējošos faktorus (Backhaus 2007; Shohamy, Gorter 2009; Helot, Barni, Janssens, Bagna 2012; Lazdiņa, Pošeiko, Marten 2013). Šāds pētījums ir salīdzinoši ātrāk un vieglāk īstenojams. Retāk tiek izmantota diahroniskā pieeja, vēsturiski izsekojot valodu lietojumam lingvistiskajā ainavā, uzmanību pievēršot lingvistisko procesu attīstībai saistībā ar citu sociālo procesu attīstību. Kā piemēru var minēt valodnieces Anetas Pavlenko (*Aneta Pavlenko*) pētījumu. Tajā, piesakot lingvistiskās ainavas diahronisko izpētes metodi, ir veikta seno fotogrāfiju izpēte arhīvos un apkopoti citu zinātnieku pētījumi, lai noskaidrotu, kuras valodas ir lietotas Ukrainas galvaspilsētas Kijevas lingvistiskajā ainavā dažādos laikos (no 9. gs. līdz mūsdienām), un lai diskutētu par valodas maiņu ietekmējošiem faktoriem: pilsētas ģeopolitiskās situācijas maiņām, rusifikāciju, nacionalizāciju, globalizāciju (Pavlenko 2010).

Savukārt Pīters Bekhauss (*Peter Backhaus*) ir salīdzinājis līdzās pastāvošo senāko (1997) un jaunāko (2003) valodas zīmju izveides īpatnības Japānas galvaspilsētas Tokijas lingvistiskajā ainavā un raksturojis jauninājumus (Backhaus 2005).

Ievadā pieteiktā vēsturisko valodas zīmju datu bāze, neskatoties uz avotu daudzveidību, vēl joprojām ir nepilnīga, jo seno fotogrāfiju meklēšana ir sarežģīta un lēna. Muzeju arhīvos, laikrakstos un vēstures grāmatās to skaits nav liels, trūkst informācijas par seno fotogrāfiju kolekcionāru privātajām kolekcijām, kā arī TV un preses darbinieki – filmētāji un fotogrāfi – nelabprāt vēlas veikt šādu fotogrāfiju atlasi (resp., meklēt fotogrāfijas ar valodas zīmēm) un dalīties ar arhīva materiāliem. Daudziem vēstures materiālos minētajiem faktiem, piemēram, par uzņēmumu nosaukumiem un demonstrāciju plakātiem nav vizuālā pierādījuma – fotogrāfiju. Tā, piemēram, LNMM ir tikai dažas padomju laika fotogrāfijas ar publiskajiem tekstiem, jo, kā atzina muzeja darbiniece, sabiedrībā pastāv maldīgs aizspriedums – šīs nesenās pagātnes laika fotogrāfijas nav vēsturiski nozīmīgas.

Noteikti jāuzsver, ka ne visās fotogrāfijās ir saskatāms vai salasāms teksts un nosakāma valoda, atsevišķos gadījumos ir iespējams noteikt tikai rakstu kodu (piem., latīņu alfabēts vai kirilica). Grūtības sagādā arī fotogrāfijā redzamā notikuma vai situācijas konteksta noskaidrošana, piemēram, ne vienmēr ir skaidrs, kad un kāpēc notiek demonstrācija, kādēļ ir izvietots konkrēts plakāts vai paziņojums. Tāpat dažām fotogrāfijām, ja nav norādīts aptuvenais gadskaitlis, nav iespējams noteikt precīzu vismaz gadu desmitu.

Tomēr, neskatoties uz to, ka fotogrāfiju meklēšana un tanīs redzamo publisko tekstu izzināšana ir samērā ilgstošs process, valodas zīmes tiek pakāpeniski kolekcionētas. Tas notiek, pārfotografējot vai ieskenējot fotogrāfijas no muzeju materiāliem, vēsturiskām grāmatām (t. sk. pasta atklātņu albuma – Beļikovs 2005, un kalendāra – Daugavpils 2012) un „izgriežot" ar datorrīku *Šķēres* fragmentus (fotogrāfijas) no digitālajiem preses izdevumiem, datu bāzēm un forumiem. Iegūtie attēli tiek saglabāti datora dokumentu mapē, piešķirot katram konkrētu numuru. Turpmākai datu analīzei lietderīga ir tabulas izveide, kurā tiek ierakstīts, pirmkārt, katra attēla numurs un tā ieguves avots, norādot nepieciešamo informāciju precīzai atsauču noformēšanai, piemēram, muzeja krājuma numuru, avīzes izdošanas gadu, numuru un lapaspusi, tīmekļa vietni un attēla īpašnieku, ja ir zināms; bieži tīmeklī pieejamos vēsturnieku un kolekcionāru forumos fotogrāfiju publicētāji nav šī materiāla īpašnieki, bet gan starpnieki, kas bibliotēkās vai muzejos pārfotografējuši vai ieskenējuši attēlu. Otrkārt, tiek minēts precīzs gads (ja ir zināms) vai aptuvenais laika periods un fotogrāfijā redzamā vieta un norādīts valodas zīmes veids – nosaukuma zīme, reklāma, ielas nosaukuma zīme,

norāde u. tml. Tāpat tabulā tiek ierakstīts komentārs par šo fotogrāfiju, minot papildu informāciju par redzamo aktivitāti (piem., gājienu, piketu, svētkiem), iestādi vai uzņēmumu, raksturojot valodas īpatnības, valodu kontaktus, informāciju katrā no valodām un tulkojumu, interpretējot vizuālo materiālu (simbolus un zīmējumus).

Šajā pētījumā iegūtie dati ir aplūkoti četros laika periodos: Krievijas impērijā, pirmajā Latvijas brīvvalstī (t. s. Ulmaņlaikos), Padomju Savienībā un mūsdienās (20. gs. beigās un 21. gs. sākumā). Jāuzsver, ka rakstā visi citētie piemēri no Daugavpils lingvistiskās ainavas ir darba autores datu bāzē, respektīvi, fotogrāfijās aplūkotie publiskie teksti.

Sociālā dzīve, valodas politika un lingvistiskā ainava cauri laikiem

No 19. gs. vidus līdz 20. gs. sākumam Daugavpils bija lielākā pilsēta Krievijas impērijas Vitebskas guberņā un tā tiešā veidā atradās krievu ietekmes sfērā, kas noteica arī vietējo iedzīvotāju (gk. ebreju un krievu, tad poļu, latviešu, baltkrievu un vāciešu – Якуб 1998, 37–38) sociālo dzīvi. Tā laika valodas un kultūras politiku skaidri ataino rusifikācija: latīņu drukas aizliegums; krievu valoda kā vienīgā lietvedības valoda un mācību valoda skolās, arī astionīma maiņa gadsimta beigās, pilsētu pārdēvējot par Dvinsku.

Par sociālās labklājības attīstību liecina, pirmkārt, izglītības un kultūras dzīves veidošanās. Tiek atvērtas dažādas mācību iestādes (piem., pirmā vīriešu skola 1880. g., vācu, latviešu, ebreju skolas (t. sk. skola ar ivritu kā mācību valodu), reālskola, kurā franču valodu mācīja pirmā sieviete skolotāja – Maimins 2010a), 1856. g. tiek atklāts Dramatiskais teātris, kas bija pirmais krievu teātris Latvijā, izveidotas bibliotēkas un grāmatnīcas.

Pilsētā pirmo grāmatu veikalu un privāto bibliotēku 1859. g. atvēra sīkpilsonis Jakubs Padežins; tā bija lielākā bibliotēka Vitebskas guberņā ar vairāk nekā 13 tūkstošiem grāmatu 19. gs. beigās un 50 tūkstošiem vienību 20. gs. sākumā un pastāvēja līdz Pirmajam pasaules karam. Pirmā publiskā lasītava literāta Nikolaja Gogoļa vārdā tika atvērta tikai 1904. g. (LCB). J. Padežina bibliotēka un grāmatnīca 20. gs. sākumā atradās vienā ēkā ar igauņu izcelsmes sabiedriskā darbinieka Jāņa Juttas aptieku. Vienā ārtelpas izkārtnē bija lasāms teksts – *КНИЖНЫЙ МАГАЗИН БИБЛІОТЕКА ЯКОБА ПОДЕЖИНА* ‘Jakuba Padežina grāmatu veikals bibliotēka’, otrā – *АПТЕКА ПОДѢ ОРЛОМѢ МАГИСТРА ФАРМАЦІЯ ЯНА ЮТТА [..]* ‘Farmācijas maģistra Jāņa Jutta aptieka zem ērgļa [..]’. Kā redzams, abās nosaukuma zīmēs ir uzņēmuma īpašnieka tieša pašreprezentācija krievu valodā, aptiekas gadījumā, norādot arī īpašnieka izglītību, lai demonstrētu profesionālo kvalifikāciju un atbilstību piedāvātajai darbības sfērai.

20. gs. sākumā aktīvi tiek izdotas sociālpolitiskas un literatūras avīzes krievu valodā (pirmā avīze Daugavpilī 1900. g. – „Двинский листок” ‘Dvinskas lapiņa’, tad „Западная Двина” ‘Daugava’, „Двинский курьер” ‘Dvinskas kurjers’, „Двинский огонек” ‘Dvinskas uguntiņa’ u. c.) un atvērti pirmie kinoteātri (*ЭДЕН* ‘Eden’ (sk. 1. attēlu) un 1910. g.– *АПОЛЛО* ‘Apollo’).

Otrkārt, ir vērojama rūpniecības un tirdzniecības attīstība; savu darbību uzsāka un pilnveidoja, piemēram, ķieģeļu ražošanas uzņēmums, maizes un baranku ceptuve, sērkociņu un tabakas fabrikas, ādas apstrādes uzņēmums u. c., tika atvērti arī jauni veikali. Ja 18. gs. beigās viens veikals bija uz 420 pilsētas iedzīvotājiem, tad 19. gs. beigās jau uz 75 iedzīvotājiem (Якуб 1993, 48–61). Veikalu nosaukumi ir krievu valodā un to pamatā galvenokārt ir nomenklatūras vārdi un īpašnieka personvārdi. Tā, piemēram, izkārtne *ФРУКТОВАЯ ТОРГОВЛЯ РОЗЕНБЕРГ* ‘Augļu tirgotava Rozenbergs’ ar stilizētu pirmo burtu *Ф*, nosaukuma zīme *М. У. ТУРШУ*. ‘M. U. Turšu.’ un divas reklāmas, kas verbāli un attēlu veidā norāda uzņēmuma darbības spektru – *ПРОДАНА [..] СИГАРѢ* ‘pārdoti [..] cigāri’, *ТАБАКА* ‘tabaka’ un attēli ar smēķējošiem cilvēkiem. Jāpiebilst, ka liela daļa veikalu un aptieku ergonīmu līdz pat 20. gs. vidum ir ebreju izcelsmes, jo ebreju iedzīvotāju skaits pilsētā bija liels un daudzu nodarbošanās bija saistīta ar tirdzniecību un medicīnu (sk. tālāk).

3. attēlā pa kreisi ir redzama 19. gs. beigu fotogrāfija ar tirdzniecības centru „Tirgus māju rindas” jeb „Dzelzs rindas” (*Гостинный дворъ* ‘Ēku komplekss ar tirdzniecības vietām un noliktavām’), kas pastāvēja līdz 20. gs. 40. gadiem, kad daļa nodega Otrā pasaules kara laikā, bet daļa tika nojaukta, lai ierīkotu jaunu tirgus un parādes laukumu. Fotogrāfijā pa labi ir redzama tā pati ēka, bet pēc Pirmā pasaules kara, kad te atradās 1907. g. Rīgā izveidotās Kooperatīvo biedrību centrālās savienības (turpmāk KBCS – S. P.) „Konzums” nodaļa, kas nodarbojās ar importpreču piegādi, lauksaimniecības ražojumu iepirkšanu, konsultēšanu agrotehniskajos jautājumos un kredītu izsniegšanu.

Pievēršot uzmanību izkārtnēm, ir redzams, ka pirmajā fotogrāfijā ir vīna tirgotavas nosaukuma zīme ar senu šāda veida tirdzniecības vietas nosaucošu nomenklatūras vienību *РЕНСКОВОЙ ПОГРЕБѢ* ‘Reinas pagrabs < Reinas vīna pagrabs’, kas ir atrodams arī 1888. g. izdotā Sanktpēterburgas tirdzniecības vietu uzskaites grāmatā (Коллектив авторов 1888, 224). Uzmanība jāpievērš arī uzrakstiem uz fotogrāfijas: pa kreisi ir ar roku uzrakstīts sveiciens vācu valodā *Gruss aus Dwinsk* ‘Sveiciens no Dvinskas’, pa labi – iespiests teksts vācu un krievu valodā *Kaufhof*. *Гостинный дворъ* ‘Universālveikals’.

3. attēls. „Tirgus māju rindas” 19. gs. beigas un 20. gs. 20.–30. g. (Foto: *https://www.facebook.com/pages/Ретро-Даугавпилс-Латвия* un LNMM Nr. 14267)

Savukārt otrajā fotogrāfijā ir piecas izlasāmas izkārtnes: četras nosaukuma zīmes un reklāma. Galvenajā nosaukuma zīmē ir teksts *Centrālās savienības KONZUMS Daugavpils nodaļas MAŠĪNU NOLIKTAVA* latviešu valodā un abpus izvietoti attēli, zemāk novietotajā nosaukuma zīmē ir ekvivalents teksts latviešu un krievu valodā – *DZELŽU TIRGOTAVA ЖЕЛЕЗНАЯ ТОРГОВЛЯ* un arī attēli (piem., pa kreisi ir āmurs un knaibles). Durvīm abās pusēs ir KBCS simboliskais nosaukums latviešu valodā, savukārt reklāmā ir salasāms bilingvāls (latviešu un krievu valodā) rosinājums – S*MĒĶĒJIET TIK TAK КУРИТЕ ТИК ТАК*, kam pa vidu ir attēls ar sievietes un vīrieša profilu. Uzmanība jāpievērš svarīgāko vārdu izcēlumam izkārtnēs ar lielāku burtu izmēru un lielo sākumburtu lietojumu. Citās šīs ēkas fotogrāfijās arī ir konstatētas nosaukuma zīmes, afišas un reklāmas ar vienu vai divu valodu (latviešu un krievu valodas) lietojumu.

Šajā laika periodā, treškārt, pamazām tiek veidota pilsētas infrastruktūra. Īpaši būtiska ir dzelzceļa mezgla pilnveidošana, atklājot līnijas, piemēram, uz Pēterburgu, Orlu (Krievijā), Šauļiem (Lietuvā) un Varšavu (Polijā), kas mainīja arī pilsētas tēlu un lingvistisko ainavu. Pie dzelzceļa stacijas tiek

izvietoti jauni uzraksti (piem., maršruta zīme *ВАРШАВА* ‘Varšava’ krievu valodā un bilingvāla izkārtne – *III KLASES BUFETE БУФЕТЪ III КЛАССА* – no 20. gs. sākuma) un atvērtas jaunas naktsmītnes (t. s. istabas) un viesnīcas, piemēram, 19. gs. 2. pusē bija viesnīcas *ГОСТИН. МОСКВА* ‘Viesn.(-īca) Maskava’, *БОЛЬШАЯ ЦЕНТРАЛЬНАЯ ГОСТИНИЦА* ‘Lielā, centrālā viesnīca’ ar 20 istabām un *КОНТИНЕНТ* ‘Kontinents’ (vēlāk te bija viesnīca *DAUGAVA*, tad – *LATVIJA*, mūsdienās – viesnīca *Latgola*). Savukārt 20. gs. sākumā tiek atvērta prestižā naktsmītne *БОЛЬШАЯ ГОСТИНИЦА* ‘Lielā viesnīca’, ko bija iecienījuši tā laika ievērojamie cilvēki (piem., ebreju literatūras klasiķis Šolems Aleihems – Maimins 2010b).

No lingvistiskā aspekta interesantas ir fotogrāfijas, kuru tekstos ir redzami krievu alfabēta burti **ѣ** un/ vai **і**, kas vēlāk – pēc 1918. g. krievu valodas ortogrāfijas reformas – oficiāli ir atcelti, bet praksē vēl kādu laiku tiek lietoti. Šādu uzrakstu skaits nav liels, bet ataino tā laika rakstības tradīciju ne tikai iespiestos rakstu izdevumos, bet arī publiskās telpas tekstos. Kā piemērus var minēt 4. attēlā redzamās valodas zīmes: monolingvālo Dubrovina parka nosaukumu *ДУБРОВИНСКІЙ САДѢ* ‘Dubrovina dārzs’ (par godu pilsētas mēram 1882. g.) uz parka ieejas vārtiem un bilingvālo (latviešu un krievu valodā) nosaukuma zīmi ar atšķirīgu nomenklatūras vārdu katrā valodā (*DRUKATAVA* un *ТИПОГРАФІЯ* ‘tipogrāfija’).

4. attēls. No kreisās: Dubrovina parka izkārtne ar nosaukumu krievu valodā 19. gs. beigās un tipogrāfijas nosaukuma zīme latviešu un krievu valodā 20. gs. sākumā (Foto: DNMM Nr. 9957 un Nr. 13505)

20. gs. sākumu raksturo strādnieku nemieri, protesti un demonstrācijas (1905. g. revolūcija), ebreju emigrācija, marksisma ideju izplatīšanās un boļševiku jeb lielinieku aktivitātes (piem., vairāku laikrakstu izdošanu un izplatīšanu – „Красное знамя” ‘Sarkanais karogs’, „Двинское слово” ‘Dvinskas vārds’ un „Клич” ‘Sauciens’ krievu valodā, „Sarkanais Strelneeks” latviešu valodā, nelegālā avīze „Latgalīšu Ceiņa” latgaliešu rakstu valodā), atdalīšanās no Vitebskas guberņas. Raksta sakarā būtiski uzsvērt latīņu drukas aizlieguma atcelšanu 1904. g., preses izdošanas iespējas.

1908. g. Rīgas Latviešu biedrības pareizrakstības komisijā tiek izstrādāti un pieņemti jaunie ortogrāfijas noteikumi (mūsdienu ortogrāfijas pamats), kas paredz latīņu burtu lietojumu, monoftonga garuma un konsonantu mīkstinājuma apzīmēšanu, līdzskaņa *w* aizstāšanu ar *v*. Tomēr vēlāk tiek veiktas izmaiņas, piemēram, pieļaujot garumzīmju nenorādīšanu patskaņiem, ja tie nemaina vārda nozīmi, un diftonga *ie* apzīmēšanu ar *ee*. Lingvistiskās ainavas dati vēl līdz 20. gs. 30. gadiem uzrāda diakritisko zīmju trūkumu, konsonantu *w* un monoftonga *e* dubultojumu diftonga vietā (sk. tālāk).

Vēlāk sakarā ar to, ka vācu armija okupē pilsētu 1918. g. un uzturas šeit gandrīz gadu, tiek izdota avīze „Dinaburger Zeitung" 'Dinaburgas avīze' vācu valodā un lingvistiskajā ainavā ir vērojama visai interesanta valodas situācija: publiskie teksti ir monolingvāli, bet līdzās esošu ēku izkārtnēs var redzēt vācu un krievu valodu. Tā, piemēram, vācu zaldātu viesnīca *Deutsches Soldatenheim* 'Vācu zaldātu nams' un grāmatu veikals *Feldbuchhandlung* 'Lauku grāmatnīca', veikala izkārtne ar tekstu *ГОТОВЫЕ ОДЕЖДЫ* 'Gatavi apģērbi' un *МАГАЗИН* 'veikals', veidojot bilingvālu informāciju vienas ielas robežās.

Pilsēta Latvijas Republikas sastāvā tiek iekļauta 1920. g. Pirmās brīvvalsts laikā iedzīvotāju nacionālais sastāvs ir citādāks nekā iepriekš – latvieši ir majoritāte, tad ebreji, poļi, krievi un citas tautības, kas ir saistīts ar kopējā iedzīvotāju skaita kritumu, kara gūstekņu un bēgļu ievērojamo izceļošanu no pilsētas un Latvijas kopumā (VSP 1921, 3, 38).

Var apgalvot, ka pilsētā Ulmaņlaikos ir kultūras uzplaukums ar piemītošu virsuzdevumu – izplatīt nacionālās idejas un veicināt latviskuma nostiprināšanos. Par to liecina jaunais astionīms, kam pamatā ir hidronīms (resp., Daugava), arī citu vietvārdu latviskošana. Tiek nodibināta Daugavpils Latviešu biedrība, kam ir būtiska loma sociālās dzīves uzlabošanā un kultūras attīstībā, tiek atvērtas jaunas bibliotēkas (piem., Skolotāju savienības, Latviešu biedrības, Dzelzceļnieku biedrības u. c.), sāk darboties vairākas municipālās iestādes (piem., policija).

Izglītības jomā ir vairāki nozīmīgi notikumi: pirmkārt, 1923. g. tiek atklāts Daugavpils Valsts skolotāju institūts (iepriekš skolotāju seminārs), ko vada Latgales atmodas darbiniece Valērija Seile un kā tradīcijas mūsdienās turpina Daugavpils Universitāte (Lukaševičs 2012, 161). 5. attēlā ir redzama fotogrāfija ar Daugavpils Valsts institūta ēku 20. gs. 40. gados, kad pēc četru gadu pārtraukuma institūtā atsāktas studijas, bet 50. gados tiek pārdēvēta par pedagoģisko institūtu. Pie sienas, abpus durvīm ir izvietotas, visticamāk, „dvīņu" valodas zīmes – divas nosaukuma zīmes ar identu tekstu krievu un latviešu valodā.

5. attēls. Daugavpils Valsts institūta nosaukuma zīmes
(Foto: *https://www.facebook.com/pages/Ретро-Даугавпилс-Латвия*)

Otrkārt, minama 1923. g. atvērtā Latgales Tautas konservatorija (vēlāk pārdēvēta par Daugavpils Tautas konservatoriju), treškārt, esošo skolu sistēmas maiņa, palielinot latviešu valodas lomu izglītībā. 1934. g. pilsētā ir 6 krievu, 5 ebreju, 4 latviešu, 4 poļu, viena vācu un baltkrievu pamatskola, kas neoficiāli tiek sauktas skolu direktoru vārdos, lai diferencētu vienu no otras. Ebreju skolās mācību valodas ir krievu valoda, jidišs vai ivrits. Jau pēc gada tiek slēgtas vācu un baltkrievu skolas un atvērtas apvienotās skolas ar latviešu mācību valodu un obligāto dzimtās valodas un reliģijas apmācību (Maimins 2011). Tāpat pilsētā ir vairākas valsts pamatskolas, ģimnāzijas (latviešu, poļu, krievu, baltkrievu) un profesionālās skolas (piem., ebreju amatnieku skola, poļu amatnieku skola, valsts dzelzceļa aroda skola).

Saņemot valsts prezidenta K. Ulmaņa atļauju un priekšlikumu kultūras nama nosaukuma izvēlei (netiešu pavēli vadoņa kulta stiprināšanai), 1937. g. tiek atklāts daudzfunkcionālais *VIENĪBAS NAMS*. Šeit ir viesnīca, baseins, teātris, frizētava, konditoreja (arī izkārtnē – *KONDITOREJA* – bez simboliskā ergonīma), tipogrāfija „Rota", izdevniecība un redakcija „Daugavas Vēstnesis", no 1938. g. Daugavpils pilsētas bibliotēka un divus gadus arī *ARMIJAS EKONOMISKAIS VEIKALS*, kura lielformāta reklāmas bieži ir ievietotas tā laika preses izdevumos. Pie Vienības nama atrodas arī taksometru pietura un pirmā pilsētas degvielas uzpildes stacija, pie kā ir izkārtnes ar jaunā uzņēmuma ergonīmu *SHELL*.

Šajā laika periodā veidojas vietējās preses tradīcijas, kā piemērus var minēt pilsētā iespiestās avīzes: „Daugavas Vārds" (1926.–1928.), „Latgales Ziņas" (1928.–1934.) un „Latgales Vēstnesis" (1934.–1939., vēlāk – „Daugavas Vēstnesis" (1939.–1941.)) latviešu valodā, arī laikrakstus latgaliešu rakstu valodā – „Latgalīts" un „Latgolas Dorbs" (1924.–1931., 1934), kādu laiku te arī tiek izdots žurnāls „Latgolas škola", tāpat arī kalendāri (piem., ilggadējais „Latgolas lauksaimnīka kalendārs (1924.–1935.), „Latgolas zemnīku jaunōtnes kabatas kalendārs 1934. godam"). Tanī pat laikā netiek aizliegta nacionālo minoritāšu biedrību un organizāciju darbība, taču tās tiek

uzraudzītas, piemēram, mazākumtautību valodu lietojumam koncertu dziesmu programmās ir bijusi nepieciešama atļauja. Tāpat tiek atvērtas cittautu bibliotēkas un izdota prese, piemēram, krievu avīze „Двинский голос" 'Dvinskas balss' (ar nosaukuma maiņām no 1925. g. līdz 1940. g.) un poļu avīze „Dzwon" 'Zvans', kas bija pirmā dienas avīze Latgalē (sk. 6. attēlu).

6. attēls. Divu 20. gs. 20. g. laikrakstu izkārtnes un redakciju darbinieki ar avīzēm rokās (Foto: *http://dinaburg.ru/*)

Pievēršot uzmanību lingvistiskās ainavas datiem Latvijas brīvvalsts laikā, ir redzams, ka līdz pat 20. gs. 30. gadiem pilsētas lingvistiskajā ainavā netiek lietotas diakritiskās zīmes (piem., *VINU TIRGOTAVA* un *DZELZU TIRGOTAVA S. KARASIN*), daudziem tiešajiem un simboliskajiem ergonīmiem nav galotnes (piem., frizētava *FRIZIERS M. MILOSEVSKIS*, apģērbu veikals *ELEGANT*, radio, elektrības un foto veikals *KOSMOS*, sk. arī citus piemērus), diftongs *ie* tiek apzīmēts ar monoftongu dubultojumu – *ee* (piem., *Rigas eela*), bieži tiek izmantotas tādas leksēmas kā *tirgotava*, *restoracija* 'restorāns', *traktieris* 'neliels restorāns, kafejnīca' un *tējnīca*, *aditava*, *manufaktūra*, *galantērija* un *divertisments*. Teksts nereti ir divās valodās (gk. latviešu un krievu valodā, bet vienā afišā ir saskatāms arī jidišs vai ivrits). Kā piemēru var minēt veikala ergonīmu *L. K. MAZURKEVIC Л. К. МАЗУРКЕВИЦЂ* (sk. arī citus piemērus). Tāpat jāpiebilst, ka ir konstatētas divu samērā tuvu esošu veikalu nosaukuma zīmes ar identu saturu – *GATAVI APĢĒRBI* – un atšķirīgu izkārtņu formu, kas funkcionē par vienīgo uzņēmumu ārtelpas reklāmas diferencētāju.

Valodas politikas aspektā būtisks ir 1935. g. pieņemtais likums par valsts valodu, kurā ir teikts, ka „valsts valoda ir latviešu valoda un ka atklātiem izziņojumiem: izkārtnēm, afišām, plakātiem, gaismas reklāmai [..] jābūt valsts valodā. [..] Citu valodu lietošana pielaižama ar iekšlietu ministra vai viņa pilnvarotas personas atļauju. Ja bez valsts valodas lietota vēl kāda cita valoda,

tad latviešu tekstam ierādāma galvenā vieta un formas un satura ziņā tas nevar būt mazāks par tekstu citā valodā" (Ulmanis, Gulbis 1935).

Sociālpolitiskā situācija ir par pamatu tam, ka kopš 20. gs. 30. – 40. gadiem latviešu valodas lietojums un funkcionalitāte lingvistiskajā ainavā paplašinās un krievu valodas lietojuma biežums ievērojami samazinās. Latviešu valoda kā brīvas Latvijas simbols un vērtība iegūst līdz šim nebijušu prestižu publiskajā informācijā. Vairākās fotogrāfijās ir lasāmi tautiskā romantisma garā veidoti plakāti. Tā, piemēram, 7. attēlā pa kreisi ir redzams 1935. g. 23. novembrī atklātais Vienības tilts pāri Daugavai, kuru rotā retorisks mudinājums izmantot jauno tiltu un pilsētas ģerboni. Teksts uzsver ikviena būtisko nozīmi un līdzatbildību savas vides (plašākā nozīmē – vienotas valsts) veidošanā un apsaimniekošanā. Savukārt attēlā pa labi ir karaspēka vienības, kas atgriezušās no manevriem, gājiens 1938. g. 21. septembrī un vārti ar slavinošu uzrakstu – latviešu valodas tautasdziesmas fragmentu. Šos plakātus vieno valsts karogs kā brīvības simbols un publiskā ziņojuma noformējuma elements, bet arī teksta nepastāvīgums – abas valodas zīmes ir vienreizēja publiskā pasākuma liecības, līdz ar to sevišķi nozīmīga ir to kultūrvēsturiskā vērtība.

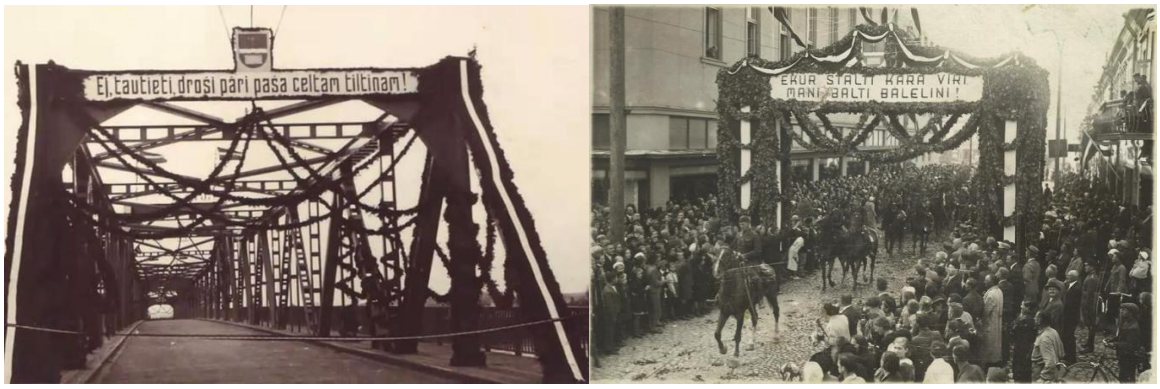

7. attēls. No kreisās: plakāts uz Vienības tilta un militārā gājiena vārtiem (Foto: *http://old.nasha.lv/rus/blog*, *https://www.facebook.com/pages/Ретро-Даугавпилс-Латвия*)

Otrā pasaules kara laikā pilsēta tiek ļoti izpostīta (apm. 70 % ēku iznīcinātas), liela daļa vietējo iedzīvotāju tiek deportēti un/ vai nogalināti. Savukārt pēc kara migrācijas (gk. krievvalodīgo viesstrādnieku iebraukšanas) un straujās rūpniecības attīstības (piem., metālapstrādes, pārtikas, ādas un apavu, tekstila un apģērbu nozares) rezultātā iedzīvotāju skaits pieaug, īpaši krievu īpatsvars Daugavpilī trīskāršojas (Barkovska, Šteimanis 2005, 96).

Ražošanas uzņēmumu un strādnieku masveida pieaugums padomju laikos rada nepieciešamību pēc jaunu ēku (piem., rūpnīcu un fabriku, daudzstāvu māju, veikalu, izglītības iestāžu un kultūras namu) un mikrorajonu

(piem., Ķīmiķu ciematu) būvniecības un tramvaja sistēmas izveides 20. gs. 50. gados, paplašinot ne tikai apdzīvojamo teritoriju pilsētā, bet arī lingvistisko ainavu.

Līdzās tekstam latviešu valodā atkal arvien biežāk tiek izvietoti teksti krievu valodā. Kā piemēru var minēt kādu fotogrāfiju, kurā ir redzams jaunatklātais kultūras nams un lielveikals Ķīmiķu ciematā, virs kura ir izvietota bilingvāla nosaukuma zīme *Д. К. ХИМИКОВ* 'Ķīmiķu K.(-ultūras) N.(-ams)' *KULTŪRAS PILS* ar atšķirīgu informāciju katrā valodā, krievu valodā norādot arī iestādes atrašanās vietu. Pie sienas ir izkārtne ar uzrakstu – *TIRDZNIECĪBAS NAMS* – un divi automašīnu ražotņu zīmoli – *HONDA* un *VOLVO*. Cits piemērs – uzņēmuma „dvīņu valodas zīmes", kurās ir plaši izvērsts piedāvājuma klāsts: *VĪRIEŠU UN SIEVIEŠU VIRSDRĒBJU ŠŪŠANU UN REMONTU, APAVU UN ZEĶU REMONTU, PULKSTEŅU REMONTU. FRIZĒTAVA, MANIKĪRS*. Kā redzams, latviešu valodas teksta pirmā daļa ir akuzatīvā, atbildot uz jautājumu – ko uzņēmums piedāvā? Tāpat ir vērojams vārda *remonts* trīskārtējs atkārtojums.

Jāuzsver, ka padomju laikus spilgti raksturo citādā cilvēka (resp., komunisma cēlāja) un kolektīvisma attiecību veidošana, kurās būtiskas ir valsts intereses, savstarpējā uzticība, disciplīna, padomju patriotisms un vērtības, kā arī pārraudzība (t. sk. izdevumu cenzūra). Tā, piemēram, visos svētku gājienos un dažāda veida publiskajos pasākumos ir redzami plakāti, kuros verbālo informāciju papildina Vladimira Ļeņina un Josifa Staļina attēli, Padomju Savienības un komunisma simbolika (gk. sarkanā zvaigzne, karogi). Vēl viena tipiska mākslinieciskā noformējuma iezīme – teksta (gk. ergonīmu, reklāmu) izvietojums virs ēkām.

Pilsētā krievu valoda dominē lielākoties visās dzīves jomās, piemēram, vadošajos amatos izvēloties galvenokārt Krievijas latviešus un krievus ar vājām vai vispār bez latviešu valodas zināšanām. Tāpat tās lietojums ir lietvedībā un mācību iestādēs. Lai gan skolās notiek dzimtās valodas un literatūras stundas, tām ir mainīts saturs (piem., ābecēs ir V. Ļeņina attēli, stāstiņi par Kremli u. tml.) un mazāks mācību stundu skaits. Kopumā krievu skolu skaits palielinās, bet mazākumtautību skolu skaits – samazinās, atsevišķas skolas pēc kara vispār netiek atjaunotas. Pozitīvi ir vērtējama obligātās pamatizglītības (7 klašu) noteikšana, piesardzīgi – 1953. g. pieņemtais lēmums par vienoto ortogrāfijas, interpunkcijas un runas režīmu skolās (t. sk. dialektu lietojuma aizliegumu mutvārdu saziņā starpbrīžos). Padomju laikos pilsētā tiek drukātas sešas avīzes (t. sk. „Taisneiba" un „Правда" latgaliešu rakstu valodā).

Daugavpils lingvistiskajā ainavā krievu valoda ir konstatēta daudzās monolingvālajās valodas zīmēs, piemēram, oficiālās un komerciālās jomas

ergonīmos, piedāvājuma zīmēs pie veikaliem, afišās, reklāmās, pilsētas kartē tramvajā, uzrakstos uz pasta kastēm (piem., ergonīms *АВТОВОКЗАЛ* ‘autoosta’, rosinājumi virs universālveikala un bankas – *ХРАНИТЕ ДЕНЬГИ В [..] КАССЕ* ‘Glabājiet naudu [..] kasē’ un *ПОКУПАЙТЕ ОБЛИГАЦИИ ВЫИГРЫШНОГО ЗАЙМА 1982 ГОДА* ‘Pērciet 1982. gada laimējošā aizdevuma obligācijas’). Krievu valoda ir arī lielākajā daļā bilingvālo valodas zīmju, piemēram, nosaukuma zīmēs *PASTS. TELEFONS. TELEGRĀFS. ПОЧТА. ТЕЛЕФОН. ТЕЛЕГРАФ* un *GRĀMATNĪCA КНИЖНЫЙ МАГАЗИН* ‘Grāmatu veikals’. Jāpiebilst, ka abos piemēros teksts katrā valodā ir atdalīts ar simbolu – rombu un kvadrātu.

20. gs. 80.–90. gados sākas PSRS sairšanas process un Latvijas tautas nacionālā atdzimšana (piem., Latvijas Tautas Frontes izveidošanās). Tā laika Latvijas valodas situācijas raksturojums parādās presē, norādot, ka „no lielākajiem etnosiem latviešu valodu vairumā pārvalda bez pašiem latviešiem vēl tikai lietuvieši, igauņi un čigāni. [..] Toties krievu valodu labi pārvalda gandrīz visi. [..] Visiem etnosiem krievu valodas pārvaldīšanas līmenis strauji aug un daudziem ir pat pārsniedzis savas dzimtās valodas pārvaldīšanas līmeni, piemēram, baltkrieviem, ukraiņiem, ebrejiem, poļiem, tatāriem, vāciešiem, armēņiem un moldāviem” (Mežs 1988).

1988. g. tiek apstiprināts LPSR Augstākās padomes lēmums par latviešu valodas statusu, kurā tiek uzsvērts, ka „latviešu valoda ir Latvijas Republikas valsts valoda, jo visu nacionālo valodu brīva un vispusīga funkcionēšana un attīstība atbilst ļeņiniskās nacionālās politikas principiem un PSKP XIX Vissavienības konferences rezolūcijām” (Gorbunovs 1988). Savukārt gadu vēlāk apstiprinātais LPSR Valodu likuma 17. pants paredz to, ka „iestāžu, uzņēmumu un organizāciju nosaukumi veidojami un dodami latviešu valodā un nepieciešamības gadījumā atveidojami vai tulkojami citā valodā. Uzrakstos šie nosaukumi lietojami latviešu valodā, nepieciešamības gadījumā tiem labajā pusē (vai apakšā) dodot tulkojumu krievu valodā vai kādā citā valodā” (Gorbunovs 1989).

Likumsakarīgi, ka lingvistiskajā ainavā ir vērojams monolingvālo valodas zīmju pieaugums latviešu valodā līdzās jau esošām un izvietotām bilingvālām valodas zīmēm. Tā, piemēram, autoostas nosaukuma zīme tiek nomainīta un tiešais ergonīms (*AUTOOSTA*) ir latviešu valodā, arī veikalu un kafejnīcu nosaukuma zīmes vairāk ir latviešu valodā, piemēram, ēdnīcas ergonīms *PELMEŅI*. Tomēr samērā daudz ir individuālo uzņēmumu valodas zīmju (gk. veikalu, kafejnīcu, restorānu un frizētavu), ielu nosaukuma zīmju, ceļa zīmju un norāžu (piem., valodas zīmē pie tramvaja durvīm – *IEEJA ВХОД*) latviešu un krievu valodā. Tāpat raksturīga aina ir bilingvāla informācija kopējā iestādes un uzņēmuma ārtelpas informācijā. 8. attēlā pa

kreisi ir divas valodas zīmes: augšējā ir lasāms tiešs ergonīms latviešu un krievu valodā – *SABIEDRISKĀS KĀRTĪBAS APSARDZĪBAS UN PĀRKĀPUMU PROFILAKSES CENTRS ЦЕНТР ПО ОХРАНЕ ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА И ПРЕДУПРЕЖДЕНИЮ ПРАВОНАРУШЕНИЙ*, ar paralingvistiskiem līdzekļiem izceļot tekstu krievu valodā, savukārt apakšējā – monolingvāla nosaukuma zīme krievu valodā: *ШТАБ АВТОДРУЖИНЫ ГОРОДА ДАУГАВПИЛС* ‘Daugavpils pilsētas autobrigādes štābs’ Attēlā pa labi ir fotogrāfija ar kinoteātra „Oktobris” ārtelpas reklāminformāciju 20. gs. 80. g. sākumā: izkārtni ar iestādes veidu norādošu nomenklatūras vārdu un simbolisko nosaukumu latviešu valodā un trīs afišas ar salasāmu tekstu krievu valodā. Jānorāda, ka šī kinoteātra projektētājs A. Krauklis saņēma godalgu arhitektūrā par modernu tehnisko risinājumu. Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas 1992. g. kinoteātra nosaukums ir „Austra”, savukārt 2001. g. – „Renesanse”, šobrīd ēka netiek izmantota tās sākotnējam mērķim.

8. attēls. No kreisās: divas oficiālās sfēras valodas zīmes un kinoteātra „Oktobris” ārtelpas reklāminformācija
(Foto: Māris Garkuls)

Daudz ir vienreizēju plakātu ar ideoloģisku retoriku – lozungiem un saukļiem – par godu kādam īpaši svarīgam notikumam (piem., plakāts mītiņā par godu LPSR Augstākās padomes vēlēšanām 1990. g. *ДА ЗДРАВСТВУЕТ СОВЕТСКАЯ КОНСТИТУЦИЯ – САМАЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ КОНСТИТУЦИЯ В МИРЕ!* ‘Esi sveicināta padomju konstitūcija – pati demokrātiskākā konstitūcija pasaulē!’) vai kāda notikuma gadadienas svinībām (piem., plakāts 1985. g. 9. maija svinībās ar tekstu *40Я ГОДОВЩИНА ПОБЕДЫ СОВЕТСКОГО НАРОДА В ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ!* ’Padomju tautas uzvaras Lielajā Tēvijas karā 40. gadadiena’).

Savdabīga ir fotogrāfija, kurā ir redzams cilvēku pikets ar Latvijas valsts karogu un plakātiem latviešu un krievu valodā; vienā no tiem ir retorisks teksts *ГОРКОМ – УМ, ЧЕСТЬ И СОВЕСТЬ?* ‘Padomju Savienības Komunistiskās

partijas Pilsētas komiteja – prāts, gods un sirdsapziņa?', kam blakus ir plakāts, kurā ir lasāms teksts *ATŅĒMUŠI MUMS PAGĀTNI – NEATŅEMIET MŪSU BĒRNIEM NĀKOTNI!*, vēl divos plakātos ir redzama uzruna – *БРАТЬЯ БЕЛОРУСЫ! [..]* 'Brāļi, baltkrievi [..]' un nesalasāms teksts. Šī fotogrāfija ataino 20. gs. 80. g. beigu un 90. g. sākuma nacionālas valsts izveides idejas, iespējams, atbalsta izteikšanu Baltkrievijai tās neatkarības deklarēšanā un, kas nav mazsvarīgi, demonstrantu vienotību neatkarīgi no tautības un valodas.

Pēc Latvijas Republikas neatkarības proklamācijas Daugavpilī tāpat kā pārējā Latvijā notiek pāreja uz brīvā tirgus attiecībām un privatizācija, bet aktualizējas arī sociālās problēmas: bezdarbs un preču dārdzība, arī starpnacionālās attiecības. Pilsētas etnisko sastāvu pamatā veido krievi, latvieši, poļi un baltkrievi.

Uzmanību pievēršot izglītībai un kultūrai mūsdienu Daugavpilī, ir redzama, pirmkārt, dažāda līmeņa un profila izglītības iestāžu daudzveidība (t. sk. arī privātās mācību iestādes, autoskolas, mācību centri). Otrkārt, kultūras aktivitātes nodrošina vairāki pilsētas kultūras nami un biedrības (t. sk. dažādu tautību: latviešu, krievu, poļu, baltkrievu, vācu un lietuviešu), kinoteātris un teātris, muzeji un mākslas centri, bibliotēkas. Pilsētā tiek izdoti 6 laikraksti, no kuriem viens – „Latgales Laiks" – ir latviešu valodā (ar paralēlu izdevumu krievu valodā), viens krieviski iznākošs žurnāls "Капитал Регион" 'Kapitāls Reģions' un žurnāls poļu valodā „Polis Latvijā", reizi mēnesī tiek translēta radio pārraide „Jauno Poļu balss" un TV programma „Daugavas viļņi" poļu valodā.

Savukārt, skatot izmaiņas valodas politikā, jāmin fakts, ka 1988. g. pieņemtajam valodas likumam 1992. g. tiek veikti grozījumi, kurā tiek mazināta krievu valodas loma publiskajā informācijā, minot, ka „iestāžu, uzņēmumu un organizāciju nosaukumi veidojami un dodami latviešu valodā, un, ja nepieciešams, atveidojami vai tulkojami citā valodā. [..] Atklātiem izziņojumiem, izkārtnēm, afišām, plakātiem, reklāmai [..] jābūt valsts valodā (Gorbunovs 1992). Šī paša gada nolikumā „Par valsts valodas lietošanu nosaukumos un informācijā" ir vērojami iepriekš aplūkotā valodu likuma grozījuma papildinājumi, precizējot, ka „iestāžu, uzņēmumu, uzņēmējsabiedrību, zemnieku saimniecību un organizāciju (turpmāk tekstā – „uzņēmumi") oficiālie un saīsinātie nosaukumi veidojami un dodami valsts valodā atbilstoši latviešu literārās – valodas un ortogrāfijas normatīvajām prasībām. Citi alfabētiskie burti atveidojami latīņu alfabētiskajā rakstībā [..]. Uzņēmumu nosaukumos bez īpaša pamatojuma [..] nedrīkst izmantot citu valstu un zemju nosaukumus. [..] Atklātiem ziņojumiem, izkārtnēm, afišām, plakātiem un reklāmai jābūt valsts valodā. [..] Publiskā informācijā līdzās valsts valodai, kuras tekstam jābūt dominējošam, lietojamas arī citas valodas, ja šī informācija: nepieciešama drošības apsvērumu dēļ (brīdinājuma un aizlieguma informācija); attiecas uz nacionālo kultūras biedrību

un reliģisko konfesiju pasākumiem; attiecas uz tādu organizāciju sniegto informāciju, kuras saistītas ar starptautisko tūrismu, un tās lietošanas nepieciešamība saskaņota ar Valsts valodas centru; attiecas uz starptautiskiem pasākumiem" (LR Ministru Padome 1992). Šobrīd spēkā esošs ir 1999. g. pieņemtais Valsts valodas likums, kurš paredz valsts valodas lietojumu publiskajā informācijā. Gadījumos, kad izkārtnē ir lietota arī svešvaloda, tekstam valsts valodā ir ierādāma galvenā vieta, un formas vai satura ziņā tas nedrīkst būt mazāks vai šaurāks par tekstu svešvalodā (Vīķe-Freiberga 1999).

Mūsdienu lingvistiskās ainavas izpēte ir daudz plašāka, jo, kā jau iepriekš tika minēts, datu ieguve ir salīdzinoši vienkārša un valodas zīmju daudzveidība ir acīmredzama – krietni vairāk ir tādu rakstveida ziņojumu kā afišas, sludinājumi, reklāmas un valodas zīmju, kas nav līdz šim iegūtas no 19. gs. un 20. gs., piemēram, autoskolu valodas zīmes, apsardzes firmu uzlīmes pie iestādēm un uzņēmumiem, apdrošināšanas uzņēmumu un lombardu publiskie teksti, arī grafiti.

2013. g. lingvistiskās ainavas izpētē ir iegūtas 1544 valodas zīmes atšķirīgās sociolingvistiskajās jomās (piem., izglītība, kultūra, municipālā pārvalde, veselība). Līdz ar to ir iespējams veikt datu statistisko analīzi – valodu distribūciju korelācijā ar teksta žanriem, iestāžu un uzņēmumu veidiem, izvietojumu u. tml.

Līdzīgi kā seno fotogrāfiju izpētē arī pašreizējā lingvistiskajā ainavā visbiežāk konstatētas ir dažāda veida valodas zīmes pie veikaliem (42 %). Tās galvenokārt ir nosaukuma zīmes, pavisam 38 % no veikalu publiskajiem tekstiem. Pilsētas publiskajā informācijā dominē monolingvālas valodas zīmes (82 %), un tās galvenokārt ir valsts valodā, pavisam 86 % gadījumu. Taču kopumā ir konstatētas 12 valodas: biežāk – angļu, krievu un itāļu valoda, bet arī lietuviešu, spāņu, vācu, ķīniešu valoda un latgaliešu rakstu valoda, kas ir lietota citos rakstveida tekstos jau kopš 20. gs. sākuma, bet nav konstatēta lingvistiskajā ainavā. Plašāka valodu daudzveidība ir komerciālās jomas rakstveida informācijā; teksts svešvalodās galvenokārt ir nomināls (piem., ergonīmi, dažādu produktu zīmoli reklāmās, personvārdi un pasākumu nosaukumi, kas ir lasāmi afišās), īstenojot valodas simbolisko funkciju. Atšķirībā no lingvistiskās ainavas iepriekšējos gadsimtos atsevišķu valodu izvēle ir saistīta ar labskanību, asociācijām un lingvistiskajiem stereotipiem (piem., franču valoda kosmētikas veikalu un skaistumkopšanas salonu valodas zīmēs, vācu valoda – celtniecības uzņēmumu zīmēs), ne ar sociopragmatisko nepieciešamību.

Par samērā jaunu tendenci ir uzskatāma transliterācija (piem., ēdnīca *PELMENNAJA* 'Pelmeņu ēstuve', nakts klubs *Moskva* 'Maskava', veikals un kafejnīca *ŠOKOLADĻNA* 'Šokolādes'), kas netiešā veidā apmierina krievvalodīgo iedzīvotāju vēlmi sniegt/ saņemt informāciju krievu valodā,

nepārkāpjot valodas likumu. Tāpat ir pieaudzis valodas zīmju skaits, kurās ir vairāk nekā divu valodu lietojums. Kā piemēru var minēt 9. attēla fotogrāfijas: pa kreisi ir redzamas trīs valodas zīmes: nosaukuma zīme ar nomenklatūras vārdiem latviešu valodā un simbolisku ergonīmu *BrandMan* 'ZīmolaVīrietis' angļu valodā, uz loga ir lasāmi dažādi starptautiski atzīti apģērbu un apavu ražotāju zīmoli (piem., *NIKE, PUMA* un *Calvin Clein*) svešvalodās un informācija par cenas samazinājuma procentiem latviešu valodā. Pie otra loga ir novietota bilingvāla reklāma angļu un latviešu valodā, ar teksta izvietojumu, burtu veidolu, izmēru un krāsu izceļot tekstu angļu valodā. Savukārt vizuāli attēlotais T-krekls un kurpes ļauj reklāmas tekstu pilnībā uztvert bez latviešu valodas zināšanām.

9. attēls. No kreisās: veikala valodas zīmes un kafejnīcas ārtelpas reklāminformācija (Foto: Pošeiko)

Savukārt fotogrāfijā pa labi ir redzama ķīniešu restorāna ārtelpas informācija trīs valodās: angļu, latviešu un ķīniešu valodā. Katrai valodai zīmē ir sava funkcija teksta nodošanā: angļu valodā tiek nosaukta kafejnīca (*GOLDEN DRAGON* 'Zelta pūķis') un norādīta tās virtuves specifika (*CHINESE ORIENTAL RESTAURANT* 'ķīniešu restorāns'), latviešu valodā ir informatīva valodas zīme par videonovērošanu un centrālajā zīmē līdzās tekstam angļu valodā ir norādīts uzņēmuma veids un tā diferencētājs (*ķīniešu restorāns*), bet ķīniešu valodā ir divi uzraksti: pa kreisi – 笑迎八方客 'Sveicināti viesi no astoņām debess pusēm', pa labi – 满意在金龙 '(viesu) Apmierinātība ir zelta pūķis (ķīniešu pasaules uztverē zelta pūķis ir kaut kas ļoti labs – S. P.)'.[1] Redzams, ka nevienā valodā nav sniegta pilnīga informācija; angļu un latviešu valodai ir pragmatiskā funkcija – atklāt

[1] Ķīnas Minzas Universitātes doktoranta Kārļa Rokpeļņa tulkojums latviešu valodā.

uzņēmuma veidu, angļu valodai papildu piemīt simboliskā funkcija, jo tiešā veidā ergonīms ir tikai angliski (netieši tas tiek izteikts arī ķīniešu valodā), bet ķīniešu valodai piemīt fatiskā (tiešā kontakta) valodas funkcija, uzsākot komunikāciju ar kafejnīcas apmeklētājiem, un informatīvā funkcija, atainojot uzņēmuma nosaukuma motivāciju, kā arī uzņēmuma darbības galveno mērķi. Tomēr, tā kā, iespējams, liela daļa Daugavpils vietējo iedzīvotāju un viesu uzrakstu ķīniešu valodā nesaprot, jāuzskata, ka ķīniešu valodai zīmē piemīt simboliskā funkcija – valoda ir kā autentiska ķīniešu kultūras zīme, kas reprezentē uzņēmumu.

Kopumā mūsdienu lingvistisko ainavu raksturo trīs *multi-* 'daudz-': multilingvisms, multikulturālisms un multimodalitāte, informāciju sniedzot ar dažādiem lingvistiskajiem un mākslinieciskajiem līdzekļiem verbālajā tekstā un attēlu veidā.

Nobeigums un būtiskākie secinājumi

Šis raksts ir vēsturiskās Daugavpils lingvistiskās ainavas rekonstruēšanas sākums, mēģinot hronoloģiski sakārtot un vispārīgi raksturot iegūtos pētījuma datus kultūrvēsturiskā kontekstā un izceļot tipisko lingvistiskajā ainavā, tās izveides ietekmējošos faktorus (gk. sociālpolitiskos notikumus). Plašāk ir aplūkoti atsevišķi piemēri dažādos laika periodos, raksturojot to lingvistiskās un sociolingvistiskās īpatnības un vizuālo noformējumu.

Pētījuma gaitā radušies secinājumi:

1. Nosaukuma zīmes ir vislielākā valodas zīmju grupa visos laikos. Tajās dominē leksēmas (nomenklatūras vārdi), kas norāda iestādes vai uzņēmuma veidu un piedāvājumu. Simbolisko nosaukumu nav daudz, un to pamatā galvenokārt ir citi onīmi: antroponīmi, toponīmi un hidronīmi.
2. Par tradicionālu ir uzskatāms divu valodu (krievu un latviešu valodas) lietojums, kam dažādos laikos ir bijusi mainīga nozīme un atšķirīga funkcionalitāte. Angļu valoda kā starptautiska globalizācijas valoda pilsētas publiskajā informācijā parādās tikai kopš 21. gs., īstenojot valodas simbolisko un informatīvo funkciju galvenokārt tirdzniecības, izklaides un tūrisma jomā. Citu svešvalodu (piem., jidiša, vācu, poļu, itāļu un franču valodas) lietojums ir sporādisks un lielākoties ir saistīts ar valodas simbolisko funkciju.
3. Būtiski ir mainījusies krievu valodas funkcionalitāte lingvistiskajā ainavā: no 19. gs. vidus līdz 20. gs. visi monolingvālie teksti galvenokārt ir krievu valodā, tā ir arī viena no valodām oficiālās un komerciālās sfēras bilingvālajās zīmēs. Vēlāk, līdz Otrajam pasaules karam, krievu valoda ir izmantota fragmentāri komerciālās jomas monolingvālajās un bilingvālajās

valodas zīmēs. Padomju laikā tā ir lasāma gan komerciālās un privātās sfēras monolingvālajās valodas zīmēs (piem., reklāmās, afišās, sludinājumos), gan arī oficiālās un komerciālās sfēras bilingvālajos rakstveida ziņojumos (piem., ielu nosaukuma zīmes, izglītības iestāžu un veikalu ergonīmos, norādēs). Savukārt pēc Latvijas Republikas neatkarības atgūšanas krievu valodas lietojums lingvistiskajā ainavā ir minimāls, sniedzot tikai papildu informāciju un piedāvājot preces vai pakalpojumus zīmēs, kas ir blakus pie pastāvīgajām valodas zīmēm (uzņēmumu zīmēm, afišām), arī atainojot pašreprezentāciju grafiti tekstos.

4. Latviešu valodas loma publiskajā informācijā pieaug pirmās brīvvalsts laikā, kad tiek aktualizētas nacionālisma idejas un apstiprināti pirmie normatīvie dokumenti par valodas lietojumu. Tomēr par tās stabilitāti un daudzpusīgu lietojumu ir iespējams runāt pēc Latvijas Republikas neatkarības atgūšanas 20. gs. beigās, kad tiek pieņemts Valsts valodas likums un tas tiek ieviests lingvistiskajā praksē.
5. Par tipiskiem valodas zīmju māksliniecisk̄ās izveides līdzekļiem ir uzskatāmi: lielie sākumburti visā tekstā, burtu fonta, izmēra un krāsu maiņas, stilizēti burti un dažādi attēli. Šie noformējuma paņēmieni ir uztverami par stabilu publisko tekstu izveides un būtiskākās informācijas izcelšanas tradīciju. Mūsdienās ir pieaugusi vizuālo tēlu nozīme kopējā teksta nodošanā, bieži tie sniedz papildu vai autonomu informāciju.

Daugavpils lingvistiskās ainavas vispārīgs raksturojums un atsevišķo piemēru apskats atklāj to, ka valoda ir cieši saistīta ar sociālajiem procesiem (uzņēmējdarbību un rūpniecību, izglītību un kultūru), kopējo pilsētas attīstību vai, tieši pretēji, panīkumu. Tā ir spēcīgs instruments noteiktas varas un ideoloģijas īstenošanai un tās piedāvātajai/ uzspiestajai valodas politikai un pārvaldībai ir būtiska loma valodas situācijas regulēšanā ikvienā no aplūkotajiem laika periodiem. Politiskais nosacījums nemainīgi ir galvenais valodas izvēli noteicošais faktors.

Avoti

Beļikovs. J. (sast.). Daugavpils XIX un XX gs. mijā. Pasta atklātne. 2005.

„Daugavas Vēstnesis”

Daugavpils. http://rockbaro.net/daugavpils/dinaburg_old/

Dinaburg. http://dinaburg.ru.

„Daugavas vārds”

„Latgales Laiks”

„Latgales Vēstnesis”

„Latgales Ziņas”

LNB. *Zudusī Latvija*. *http://zudusilatvija.lv/*
Old nasha. *Город*. *http://old.nasha.lv/rus/blog*
„Padomju Daugava”
Daugavpils novadpētniecības un mākslas muzeja arhīvs. *Fotoattēls Nr. 9957*.
Daugavpils novadpētniecības un mākslas muzeja arhīvs. *Fotoattēls Nr. 13505*
Pošeiko, S. *Baltijas valstu lingvistiskās ainavas izpētes dati*. *http://lldata.ru.lv*.
Retro Daugavpils. Domubiedru grupa. *https://www.facebook.com/pages/Ретро-Даугавпилс-Латвия*
Garkuls, M. *Daugavpils fotogrāfijas Padomju Latvijā*. Domubiedru grupa. *https://www.facebook.com/pages/Ретро-Даугавпилс-Латвия*
Soms, H. (vad.). *Latgales dati*. *http://latgalesdati.du.lv*
„Динабург”
„Миллион”
„Сейчас”
Старые фотографии Даугавпилса. *http://rockbaro.net/daugavpils/dinaburg_old/*

Literatūra

Backhaus 2005 – **Backhaus, Peter.** Signs of Multilingualism in Tokyo – a Diachronic Look at the Linguistic Landscape. *International Journal of the Sociology of Language*. 2015. Nr. 175/176., pp. 103–121.
Backhaus 2007 – **Backhaus, Peter.** *Linguistic Landscapes*: A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo. Clevedon : Multilingual Matters, 2007.
Barkovska, Šteimanis 2005 – Barkovska, Genovefa; Šteimanis, Josifs. *Daugavpils vēstures lappuses*. Rēzekne : Latgales Kultūras centra izdevniecība, 2005.
Daugavpils 2012 – *Daugavpils laikmetu griežos*. Daugavpils : SIA „Diz”, 2012.
Gorbonovs 1992 – **Gorbunovs, Anatolijs.** *Latvijas Republikas valodu likums*. [skatīts 2015. g. 9. februārī]. Pieejams: *http://valoda.ailab.lv/latval/vidusskolai/VALODA/v9-7.htm*
Gorbunovs 1988 – **Gorbunovs, Anatolijs.** *Latvijas PSR Augstākās padomes lēmums par latviešu valodas statusu*. [skatīts 2015. g. 9. februārī]. Pieejams: *http://valoda.ailab.lv/latval/vidusskolai/VALODA/v9-5.htm*
Gorbunovs 1989 – **Gorbunovs, Anatolijs.** *Latvijas PSR Augstākās padomes lēmums par latviešu valodas statusu*. [skatīts 2015. g. 9. februārī]. Pieejams: *http://valoda.ailab.lv/latval/vidusskolai/VALODA/v9-6.htm*
Hélot, Barni, Jannsens, Bagna 2012 – Hélot, Christine; Barni, Moica; Janssens, Rudi; Bagna, Carla (eds.). *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien : Peter Lang, 2012.
Hult 2009 – **Hult, Francis.** Language ecology and linguistic landscape analysis. Shohamy, Elana; Gorter, Durk (eds). *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. London : Routledge, pp. 88–104.

Lazdiņa, Pošeiko, Marten 2013 – Lazdiņa, Sanita; Pošeiko, Solvita; Marten, Heiko, F. Baltijas valstu lingvistiskā ainava: dati, rezultāti, nākotnes pētījumu perspektīvas. *Via Latgalica*. Humanitāro zinātņu žurnāls V. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola. 2013. 37.–49. lpp.

LCB – Latgales Centrālā bibliotēka. *Par mums. Vēsture*. [skatīts 2015. g. 17. februārī]. Pieejams: *http://www.lcb.lv/?lang=lv&nod=vesture*

LR Ministru Padome 1992. – *LR Ministru Padomes lēmums Nr. 462*. Nolikums „Par valsts valodas lietošanu nosaukumos un informācijā". [skatīts 2015. g. 9. februārī]. Pieejams: *http://valoda.ailab.lv/latval/vidusskolai/VALODA/v9-8.htm*

Lukaševičs 2012 – Lukaševičs, Valentīns. Daugavpils Universitāte. Šuplinska, Ilga (galv. red.). *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca*. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola, 2012. 161.–163. lpp.

Maimins 2010a – **Maimins, Gesels.** *Gurviča māja Karavānu ielā*. [skatīts 2015. g. 17. februārī]. Pieejams: *http://www.d-fakti.lv/lv/news/article/23026*

Maimins 2010b – **Maimins, Gesels.** *Отели, о которых помнят*. Динабург. 2010. g. 13. jūn.

Maimins 2011 – **Maimins, Gesels.** *Skolotāji pirmskara Daugavpilī*. [skatīts 2015. g. 17. februārī]. Pieejams: *http://www.d-fakti.lv/lv/news/article/39025*

Matisovs 2013 – **Matisovs, Ivars.** Toponīmi un vēsturisku personu vārdi mūsdienu Latgales urbanonīmos. *Via Latgalica*. Humanitāro zinātņu žurnāls V. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola, 2013. 49.–61. lpp.

Mežs 1988 – **Mežs, Ilmārs.** Etniskā situācija Latvijā. *Padomju Latvija*. 1988. g. 9. dec., Nr. 235.

Pavlenko 2010 – **Pavlenko, Aneta.** Linguistic Landscape of Kyiv, Ukraine: A Diachronic Study. Shohamy, Elana; Barni, Monica; Ben Rafael, Eliezer. (eds.) *Linguistic Landscape in the City*. Bristol, UK : Multilingual Matters, 2010. pp. 33–150.

Shohamy, Gorter 2009 – **Shohamy, Elana; Gorter, Durk** (eds.). *Linguistic Landscape*: Expanding the Scenery. New York, NY & London : Routledge, 2009.

Ulmanis, Gulbis 1935 – **Ulmanis, Guntis, Gulbis, Vilis.** *Likums par valsts valodu*. [skatīts 2015. g. 9. februārī]. Pieejams: *http://valoda.ailab.lv/latval/vidusskolai/VALODA/v9-4.htm*

Vīķe-Freiberga 1999 – **Vīķe-Freiberga, Vaira.** Valsts valodas likums. [skatīts 2015. g. 17. februārī]. Pieejams: *http://m.likumi.lv/doc.php?id=14740*

Vētra, Liepiņš 1988 – **Vētra, Uldis; Liepiņš, Aivars.** *Daugavpils*. Rīga : Avots, 1988.

VSP 1921 – **Valsts Statistikas pārvalde.** *Latvijas Statistiskā gada grāmata 1921*. Rīga, 1921.

Коллектив авторов 1888 – Коллектив авторов. 1888.

Якуб 1993 – Якуб, Залман. *Евреи в Динабурге-Двинске-Даугавпилсе. Евреи в Даугавпилсе*. Daugavpils, 1993.

Якуб 1998 – **Якуб, Залман.** *Даугавпилс в прошлом*. Daugavpils, 1998.

THE DIACHRONIC LINGUISTIC LANDSCAPE OF DAUGAVPILS

Summary

Daugavpils is the oldest city in the Latgalia region of Latvia, seeing multiple name changes throughout its history (Dünaburg, Borisoglebsk, Dvinsk, Daugavpils). Today, it is the second largest city in Latvia by population and the third largest city by area. The city has always been a center for commerce, industry, education and culture, and such has always been home to a multicultural society. Latvians are a local minority in Daugavpils, and the Latvian, Russian, German, Yiddish and Polish languages have been historically spoken and written by the city's various inhabitants.

This research focuses on the diachronic linguistic landscape of Daugavpils from the mid-19th century until today, divided into four main time periods: the Russian Empire, the First Latvian Republic, the Soviet Union, and the present-day Republic of Latvia (from the end of 20th century to the beginning of the 21st).

The sources for this research are historical and contemporary language signs, collected from museum archives, newspapers, history books, digital databases, collector's forums, and the author's own photographs taken in 2013.

The goal of this text is to characterize the use of language and written codes, typical lexemes and cultural symbols in addition to depictions of social life in various time periods, showing the most significant changes in the traditions of creation of public text. Also briefly discussed is are significant culturo-historical events and language policy, in order to understand 1) how those in power have organized social life in the city and regulated language use in the linguistic landscape; 2) how changes in power have influenced the city's image as a whole.

Main sections:

1. Name signs are the largest language sign category in the linguistic landscape of Daugavpils. Of these, lexemes (common words) are dominant, designating the type of establishment or products or services offered therein. Symbolic titles are few, and can be generally classified under one of the following onyms: anthroponyms, toponyms, and hydronyms.

2. The two languages traditionally used in the linguistic landscape of Daugavpils (Russian and Latvian) have in various times seen changes in prestige and functionality. English, the international language of globalization, has only become a presence since the beginning of the 21st century, seen in a symbolic and informative function mainly in the marketing, entertainment and tourism sectors. The use of other foreign languages (e.g., Yiddish, German, Polish, Italian and French) is sporadic and mainly has a symbolic function.

3. The role of the Russian language has seen the most change in the linguistic landscape: from the 19th century until the 20th it dominated in the official and commercial

domains in monolingual language signs. Later on in this period until the 1920's, Russian was used fragmentally in mono- and bilingual commercial signs. In the Soviet period, Russian was widely used in both official, commercial and private monolingual language signs, in addition to use in official and commercial bilingual written texts. After Latvian independence, the presence of Russian in the linguistic landscape is minimal, used only to provide supplementary information or offers of goods and services in conjunction with other languages (in company signs, posters), and seen in self-referential graffiti texts.

4. The domain of Latvian in public information expanded during the first period of Latvian independence, when nationalistic ideas were actualized and Latvian language use was supported by normative documents regulating language use.

5. Typical artistic and stylistic considerations involved in the creation of language signs are considered: capitalization and title case, font, size and color, stylized letters and the use of images. These design considerations have remained part of a stable tradition of information display.

The general characterization of the linguistic landscape in conjunction with specific examples show that language is a powerful tool for regimes to implement ideologies, and that language policy and management is essential for the regulation of the situation in each of the time periods considered.

Ritenberga-Kindere, Laura. Rakstisku un mutisku aptauju izvērtēšanas problēmas pētījumā par bērnu un jauniešu valodu Vācijas latviešu diasporā. *Via scientiarum* : starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums. 3. laidiens. Sastādītājas I. Laizāne, I. Znotiņa. Ventspils, Liepāja : Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, 2016, 103.–110. lpp.

Laura RITENBERGA-KINDERE (Ventspils Augstskola)

RAKSTISKU UN MUTISKU APTAUJU IZVĒRTĒŠANAS PROBLĒMAS PĒTĪJUMĀ PAR BĒRNU UN JAUNIEŠU VALODU VĀCIJAS LATVIEŠU DIASPORĀ

Ievads

Arī Latviju, tāpat kā lielāko daļu pārējo Eiropas valstu, pēdējos gados spēcīgi skārusi globālā ekonomiskā krīze, kas izraisīja izceļošanas vilni. Tā, piemēram, Vācijas Federatīvajā Republikā uz patstāvīgu dzīvi apmetušies aptuveni 30 000 Latvijas pilsoņu (LVVD 2013).

Latviešu valodas attīstības jautājumi (gan saistīti ar valodas praktisko apguvi, gan valodas apguves motivāciju, kā arī apguves metodēm un iespējām) dažādās latviešu diasporās pasaulē ir līdz šim maz pētīts, taču šobrīd jo īpaši aktuāls temats.

Daudzvalodība ir starpdisciplinārs fenomens, kuras pētīšanā ir iesaistītas visdažādākās valodniecības nozares, parasti izmantojot dažādu izpētes metožu kombinācijas, atkarībā no definētā mērķa un sasniedzamā rezultāta. Turklāt vērā ir ņemama ne tikai pašu metožu izvēle, bet arī to ētiskie aspekti, piemērojot izpētes metodes dažādām mērķauditorijām un vecuma grupām (Lauze 2008, 7–11).

Konkrētajā pētījumā par latviešu valodas attīstību Vācijas latviešu diasporā runa ir par divvalodīgas vai par daudzvalodīgas situācijas pētījumu.

Divvalodības vai daudzvalodības izpēti iespējams veikt dažādos līmeņos. Klaudija Marija Rīla (*Claudia Maria Riehl*) norāda, ka nereti tiek izmantotas dažādas izpētes metodes (Riehl 2004, 40–44), kuras tiek attiecīgi piemērotas konkrētajai situācijai un sasniedzamajam mērķim. Divvalodība var tikt pētīta no atšķirīgu nozaru skatupunkta, kas dažādos saskares punktos visas ir savstarpēji saistītas.

Balstoties uz šo izteikumu, tika izveidotas divas shēmas. Izveidoto shēmu centrā būtu iespējams novietot gan terminu „Divvalodība”, gan, piemēram, terminu „Kontaktlingvistika”, jo kopējā aina parāda (sk. 1. shēmu), ka visas minētās jomas kādā punktā ir savstarpēji saistītas.

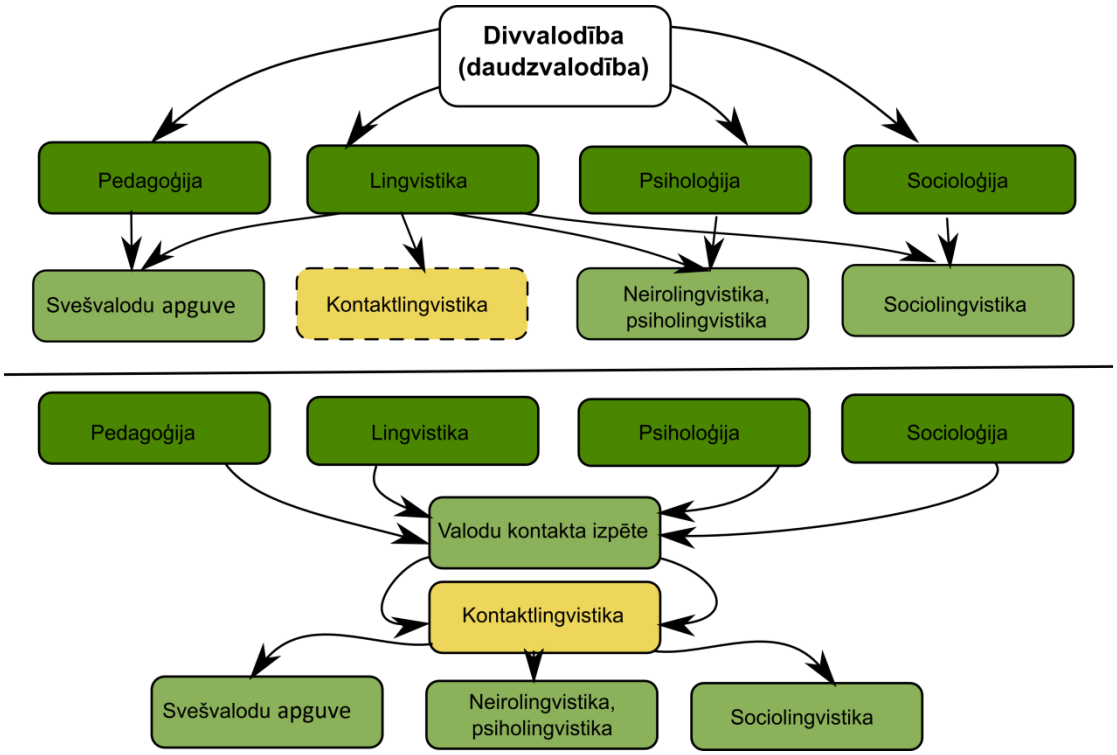

1. shēma. Ar divvalodību saistīto jomu saskares punkti.

Divvalodības pētniecībā nepieciešams izmantot dažādas metodes un paņēmienus, ņemot vērā to atbilsmi un piemērotību dažādām vecuma grupām, kā arī nezaudējot radošuma momentu, t. i., nezaudējot spēju atkāpties no standartizētām metodēm, lai uzturētu respondentos interesi un atsaucību, lai sasniegtu nosprausto mērķi.

K. M. Rīla norāda, ka kontaktlingvistiskos pētījumos tiek izmantotas visdažādākās metodes, tās savstarpēji kombinējot. Tā, piemēram, valodas datu vākšana (dialektoloģijas un areāltipoloģijas pētījumos) sniedz informāciju par konkrētu valodas materiālu, sociolingvistiskas izpētes metodes (anketēšana, strukturētas un nestrukturētas intervijas) parāda runātāja attieksmi pret valodu, kā arī to, cik labi runātājs spēj un vēlas nošķirt vienu valodu no otras. Psiholingvistiskie eksperimenti sniedz iespēju noskaidrot, kā atsevišķas valodas ir sasaistītas konkrēta runātāja smadzenēs, parādot kognitīvus priekšnoteikumus valodas kontaktu procesiem, piemēram, neapzinātu koda maiņu. Neiropsiholoģiskās metodes ar precīzu mērīšanas metožu starpniecību parāda valodu savstarpējo mijiedarbību (Riehl 2004, 51).

Īpaša vērība pievēršama arī pētījuma rezultātu apkopošanai un analīzei, koncentrējoties uz pēc iespējas objektīvu izvērtēšanu.

Sākot pētījumu par bērnu un jauniešu valodas apguvi un lietojumu, tika veikta testa aptauja un testa eksperiments, kā arī intervijas, kuru veikšanas un izvērtēšanas laikā radās pirmās problēmsituācijas.

Raksta mērķis ir uzskaitīt un raksturot daudzvalodības pētniecībā izmantojamās metodes, sīkāk analizējot pētījumā izmantotās metodes, to piemērotību un izvērtēšanas problēmas.

Pētniecības metodes

Nikole Marksa (*Nicole Marx*) darbā „*Forschungsmethoden zur Mehrsprachigkeit und zum multiplen Spracherwerb*" („Daudzvalodības un multiplas valodas apguves pētniecības metodes", tulk. L. R.) norāda, ka arvien biežāk tiek lietotas uz valodas lietotāju/apguvēju orientētas metodes, kuras var būt gan strukturētas, gan nestrukturētas. Tās ir piemērotas, lai, piemēram, noskaidrotu valodas lietotāja/apguvēja attieksmi pret valodas/valodu apguvi, viņa motivāciju, apzinātu valodu savstarpējo ietekmi un iedarbību apguvēja prātā, kā arī praktiski iepazītos ar dažādām izmantotajām valodas apguves metodēm. Pie šīm metodēm pieder intervijas, aptaujas, skaļi izrunātu domu protokoli un valodas apguves dienasgrāmatas (Marx 2014, 71).

Vēl bieži izmantotas izpētes metode ir pārbaudījumi un valodu testi. Tos veic gan mutvārdu, gan rakstveida formā. Ar šo metodi var pētīt gan radītos, gan uztvertos datus. Savukārt pārbaudījumi dod iespēju salīdzināt dažādas valodas lietotāju grupas. Metode ir izmantojama, lai noteiktu valodas apguves pakāpi, taču nedrīkst aizmirst, ka jebkurš pārbaudījums ir stresa situācija, kuras rezultātā rodas vairāk kļūdu (Marx 2004, 70). Šī metode ir piemērota izmantošanai konkrētajā pētījumā, tā kā iegūtos datus ir iespēja pārbaudīt un salīdzināt ar datiem, kas iegūti ar citām metodēm, piem., eksperimenta rezultātā.

Atsevišķu gadījumu izpēte tiek lietota pētījumos, kas saistīti ar mazu bērnu, kuri apgūst vairākas valodas, valodas izpēti. Šis ir pētījumu veids, kas tiek veikts ilgākā laika posmā. No vienas puses, tā ir priekšrocība, jo tādējādi ir iespēja novērot konkrētus panākumus un progresu. No otras puses, šī metode nav piemērota, ja pētījuma laiks ir ierobežots. Pētnieki šo metodi nereti izmanto, pētot savus bērnus (Marx 2004, 69–77). Latviešu valodas pētniecības jomā, veicot savus lingvistiskos pētījumus, minēto metodi ir izmantojuši tādi pētnieki kā Velta Rūķe-Draviņa (1967), Tomass Levandovskis (*Thomas Lewandowski*) (Lewandowski 2012) u. c.

Piemērotu metožu izvēlei ir jāpievērš īpaša uzmanība, jo pastāv metodes, kas ne vien nesniegtu vēlamos rezultātus, bet tās ir arī absolūti nepiemērotas konkrētām vecuma grupām. Tā, piemēram, 5 gadus veca bērna attieksme pret valodu ir drīzāk intuitīvi nojaušama, analizējot dienasgrāmatās un pētnieku veidotos ikdienas protokolos fiksēto informāciju, taču jaunieša attieksmi var mēģināt noskaidrot, veicot mērķtiecīgas aptaujas un intervijas.

Izvērtējot nospraustos mērķus, tika apkopotas izmantojamās metodes, veikta analīze un atlase. Tā kā pētījuma turpinājumā paredzēts analizēt gan kvantitatīvus, gan kvalitatīvus datus, to ieguvei izvēlētas šādas metodes:

- Anketēšana, aptaujas (valodu testi, nepabeigtā teikuma metode, kļūdu analīze),
- Intervijas,
- Eksperiments.

Vecāku un bērnu aptauja/anketēšana, intervijas

N. Marksa padziļināti pievēršas divvalodības pētniecībā izmantoto metožu priekšrocībām un trūkumiem. Kā vienu no visbiežāk divvalodības pētniecībā izmantotajām metodēm viņa min kļūdu analīzi (Marx 2004, 68), kura izvēlēta par vienu no pētniecības metodēm konkrētajā pētījumā. To var izmantot, gan veicot mutvārdu, gan rakstiskus pētījumus. Šajā gadījumā galvenā uzmanība tiek pievērsta radītajām kļūdām, kuras vēlāk analizē atkarībā no kļūdas avota. Salīdzinājumā ar citām metodēm šī metode ir relatīvi vienkārša un ātri izmantojama. Taču tā neko neizsaka ne par pareizajām atbildēm, ne par pozitīvo informācijas pārraidi. Turklāt šo metodi nevar izmantot mācību procesa izpētē. N. Marksa kā argumentu min faktu, ka ilgākā laika periodā šī metode nav apmierinoša saistībā ar pētījumu kopumā, jo sniedz informāciju par gala iznākumu, taču tā nesniedz pārskatu par pašu valodas apguves procesu, kā arī valodas uztveri. Taču gan apguves process, gan uztvere svešvalodas apguvē ir ļoti nozīmīgi un vērā ņemami aspekti.

Veicot bērnu un vecāku aptauju, kā arī pieļauto kļūdu izvērtēšanu, problēmsituācija radās saistībā ar pašu aptauju, kuras pamatā ir izmantota nepabeigto teikumu metode. Atsevišķi vecāki kļūdu izvērtēšanu uztvēra personiski, taču viens no pētniecības ētikas pamatlikumiem ir nekādā veidā neapkaunot un neaizskart pētījumā iesaistītās personas (Lauze 2008, 7–11). Līdz ar to daudz laika nācās veltīt tieši vecāku informēšanai un pārliecināšanai, ka kļūdu analīze ir pamats situācijas apzināšanai, nevis bērna vai vecāku aizskaršanai. Līdzīga situācija veidojās arī, veicot intervijas ar vecākiem un ierakstot bērnu runāto magnetofonā. Vecāki izteica bažas un pārdomas par iegūtā materiāla kvalitāti un secinājumiem, kādi varētu rasties, analizējot iegūto materiālu. Pētījumā izmantotais materiāls tika saskaņots ar bērnu vecākiem, lai būtu iespējama tā legāla tālāka izmantošana pētījuma mērķiem.

Analizējot savāktos datus, īpaša vērība bija jāpievērš datu strukturēšanai, jo pētījumā iesaistīto personu sākuma dati ir atšķirīgi (izceļošanas laiks, situācija ģimenē). Sevišķi svarīga precīza struktūra un klasifikācija ir pētījuma kvantitatīvajai daļai. Jautājums, uz kuru vēl jārod atbildes pētījuma laikā, ir: cik lielas atkāpes ir pieļaujamas ģimeņu sākotnējā

situācijā, lai dati, kas savākti par bērnu un pieaugušo valodas attīstību, būtu izvērtējami maksimāli objektīvi, gūstot priekšstatu par valodas attīstības tendencēm?

Par dažādu faktoru vērā ņemamu ietekmi uz daudzvalodīgas personas valodas attīstību savā 2012. gadā aizstāvētajā disertācijā „Bilingvālo emigrantu rusofonu spontānās runas specifika" runā arī Viktorija Navile-Kapustina (2012, 23), norādot, ka:

> „Aktīva iesaistīšanās mītnes valsts darba un kultūras dzīvē, atšķirīgi ģeogrāfiskie un klimatiskie apstākļi, jauni dzīves apstākļi, nacionāli vēsturiskais aspekts, konfesionālās atšķirības, kas, protams, strukturizē valsts sociālās dzīves kalendāru, cita aksioloģiskā skala un sevis apzināšanās par jaunās sabiedrības locekli – šie faktori uzslāņojas indivīda sākotnējai pasaulainai, paplašinot to līdz bikulturālas personības pasaulainai. (..) Verbalizācijas procesā svarīga nozīme ir dažādajiem līdzekļiem, ko izmanto, lai fiksētu domu vienā un otrā valodā. Jāņem vērā, ka mītnes zemes valodā gramatiski pareizi veidota frāze, kas izskan bilingva runā, vēl nenozīmē, ka verbalizētā jēdziena būtība tiek pilnībā atspoguļota."

Apkopojot raksta autores savākto materiālu, secināms, ka atsevišķas valodas parādības, piemēram, sarunvalodā lietotās teikuma konstrukcijas, nav viennozīmīgi raksturīgas Vācijas latviešu diasporā runātajai valodai. „Ļoti bieži aptaujātie bērni un jaunieši savā valodā nelieto jautājamo vārdu "vai", bet veido vācu valodai raksturīgo jautājuma formu, t. i., sākot teikumu ar darbības vārdu.

Piemērs:

(16) *Gribi tu arī? = Vai tu arī gribi? (Möchtest du auch?) (P., 6,5 g.v.)*

Minētā parādība varētu būt saistīta arī ar latviešu sarunvalodā lietotajām formām." (Ritenberga-Kindere 2015, 204)

Tādēļ tika pieņemts lēmums veikt papildu aptauju Latvijas jauniešu vidū, lai varētu kvalitatīvi salīdzināt konkrētas valodas parādības un konstatēt to izcelsmi (salīdzināmā metode).

Pētījumā izmantotais materiāls tiek vākts gan mutvārdu, gan rakstiskā formā, tādēļ īpaša vērība pievēršama arī atšķirībām starp mutvārdu un rakstisku aptauju un interviju datiem un to salīdzināšanai. Vēl kāds izvērtējams jautājums ir, vai dažādos sociālajos tīklos, kā arī privātās elektroniskajās vēstulēs un ziņojumapmaiņas programmās lietotā rakstu valoda ir vai nav pielīdzināma sarunvalodai. Tā, piemēram, Angelika Štorrere *(Angelika Storrer)* publikācijā *„Sprachstil und Sprachvariation in sozialen Netzwerken"* („Valodas stils un valodas variācija sociālos tīklos", tulk. Laura Ritenberga-Kindere) atzīmē, ka jau agrīni pētījumi parāda interneta komunikācijai piemītošās runātajai ikdienas valodai raksturīgās pazīmes, kuras tiek attēlotas ar rakstu valodas starpniecību (Storrer 2013, 333).

Vienā darbā iekļaujot gan kvalitatīvos, gan kvantitatīvos pētījuma datus, papildu grūtības izraisa datu anonimizēšana, lai pētījumā iesaistītās personas nebūtu atpazīstamas ne pēc vecuma, ne dzimuma, ne pēc piemēros minētā runātā satura. Gadījumos, kad konkrētai valodas parādībai nozīmīgs ir gan runātāja vecums, dzimums, gan cita fona informācija, šis uzdevums kļūst par patiesu izaicinājumu.

Pētījuma kvantitatīvo daļu plānots strukturēt, izmantojot vispārēju klasifikāciju pa vecuma grupām, nenorādot ne respondentu dzimumu, ne citus personīgus parametrus. Pētījuma kvalitatīvajā daļā, kuru veido atsevišķu gadījumu apskats un analīze, paredzēts izmantot tikai to respondentu datus, kuri devuši piekrišanu savu datu nepārveidotai izmantošanai.

Eksperiments

Lai noskaidrotu bērna vadošo (dominanto) valodu dažādās vecuma grupās (5 g. v. – pirmsskolas vecuma bērniem, kuru valodas veidošanos vēl neietekmē skolu sistēma, 10 g. v. – skolas vecuma bērniem, kas jau ir saskārušies ar mācību sistēmu, kā arī citu bērnu ietekmi, 15 g. v. – jauniešiem, kuri pārdzīvo pubertātes posmu un saskaras ar noliegumа fāzi personības attīstībā un 20 g. v. – jauniem pieaugušajiem, kuri mērķtiecīgi un apzināti izvērtē vajadzību apgūt kādu no valodām), tiek izstrādāts eksperiments.

Eksperimenta mērķis ir izpētīt, kādā valodā konkrētais bērns vai jaunietis reaģē spontānās situācijās. Eksperimenta realizācijā, modelējot situācijas (piemēram, spontāna iepazīšanās ar dzīvnieku, asociāciju vai priekšstatu atstāsts), tiek iesaistīti pieradināti grauzēji, kas šādā formā ir līdz šim daudzvalodības pētniecībā neizmantots līdzeklis.

Grauzēju izvēle balstās uz apsvērumu, ka, piemēram, kaķis ir katram bērnam pazīstams dzīvnieks, jo parasti tas ir sastopams kāda vecvecāka mājās. Tas bērnam raisa konkrētas asociācijas ar *vācu* vai *latviešu* kaķi, taču mājas grauzēji ir dzīvnieki, kas meklē kontaktu, izraisa interesi, taču ne katrs pirmsskolas vecuma bērns asociē tos ar kaut ko konkrētu, sev tuvākajā vidē zināmu, tādējādi pastāv vislielākā iespēja pirmā kontakta laikā, balstoties uz bērna reakcijām, novērot viņa vadošo valodu. Šis apsvērums ir sevi pierādījis, to pārbaudot testa izpētē.

Eksperimenta pamatā ir dažāda vecuma grupu jauniešu pirmreizēja *iepazīstināšana* ar viņam līdz šim nepazīstamu dzīvnieku, lai novērtētu sākotnējo spontāno reakciju, izvērtējot izmantoto valodu. Tā, piemēram, pirmsskolas vecuma testa pētījumā iesaistītie bērni sākotnēji lielākoties reaģēja ar izsauksmes vārdiem un intonācijām, kas ir raksturīgas vienai vai otrai viņu dzimtajai valodai, tikai vēlāk vēršoties pie nepazīstamā dzīvnieka, izmantojot

kādu viņam pazīstamu apzīmējumu, piemēram, *kaķītis* vai *pelīte, Kätzchen* vai *Mäuschen*.

Eksperiments pētījumā tiek izmantots gan kā kvalitatīvā, gan kvantitatīvā metode, veicot īsto eksperimentu ar reāliem dalībniekiem un neatkarīgo mainīgo (grauzēju). Problēma, izmantojot šo metodi, ir eksperimenta vienreizīgums. Reāls, pirmreizējs rezultāts ir iegūstams tikai pirmajā mēģinājumā.

Secinājumi

Pastiprināta empīrisku metožu izmantošana mūsdienu valodas apguves pētniecībā nav nekas unikāls, tā ir pārorientēšanās daļa (Doff 2012, 43). Taču kritiski jāizvērtē, kuru metožu izmantošana atbilst zinātniskajām prasībām.

Lai gūtu pilnvērtīgu pārskatu par valodu apguvi un lietojumu latviešu diasporā Vācijā, ir sākts starpdisciplinārs pētījums, apvienojot dažādas empīriskās metodes (anketēšanu, novērošanu, intervēšanu, kā arī nepabeigto teikumu metodi), jo katra metode atsevišķi sniegtu tikai vispārēju un vienpusēju informāciju par valodas apguvi katrā konkrētajā gadījumā un notiekošo procesu iemesliem.

Vecāku pieredzes un viedokļa noskaidrošanai tiek izstrādāta atbilstoša aptauja, kura atspoguļo ne vien subjektīvus viedokļus, bet arī sniedz iespēju statistiski novērtēt izmantotās metodes.

Svarīgs arguments dažādu metožu apvienošanai ir arī fakts, ka lielai daļai pētījuma dalībnieku ir atšķirīga sākotnējā situācija – dažādas valodu kombinācijas, atšķirīgs valodu apguves veids, dažāds māsu un brāļu skaits, atšķirīga ģimenes situācija, kas apgrūtina arī objektīvu rezultātu izvērtēšanu.

Viens no svarīgākajiem turpmākās pētniecības uzdevumiem ir respondentu atšķirīgo valodas situāciju klasifikācija un saskares punktu definēšana.

Izmantotās literatūras un avotu saraksts

Doff 2012 – Doff Sabine. *Fremdsprachenunterricht empirisch erforschen*. Tübingen : Narr Verlag, 2012.

Lauze 2008 – Lauze, Linda. *Izpētes materiāla vākšana sociolingvistikā.* Liepāja : LiePA, 2008.

Lewandowski 2012 – Lewandowski, Thomas. Sprachmischungen und Interferenzen im bilingualen Erstsprachenerwerb. *Via Scientiarium* : starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums. 1. laidiens. Ventspils, Liepāja : LiePA, 2012, 161.–183. lpp.

Marx 2004 – Marx Nicole. *Forschungsmethoden zur Mehrsprachigkeit und zum multiplen Spracherwerb*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2004.

Navile-Kapustina 2012 – Navile-Kapustina, Viktorija. *Bilingvālo emigrantu rusofonu spontānās runas specifika.* Kopsavilkums filoloģijas zinātņu doktora grāda iegūšanai. Daugavpils : Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 2012.

Riehl 2004 – Riehl, Claudia Maria. *Sprachkontaktforschung Eine Einführung.* Tübingen : Narr Verlag, 2004.

Ritenberga-Kindere 2015 – Ritenberga-Kindere, Laura. Valodu kontaktu izpausmes bērnu un jauniešu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* : rakstu krājums, 12 (2), Liepāja: LiePA 2015, 200.–207. lpp.

Rūķe-Draviņa 1967 – Rūķe-Draviņa, Velta. *Mehrsprachigkeit im Vorschulalter.* Lund : Gleerup, 1967.

Storrer 2013 – Storrer, Angelika. *Sprachstil und Sprachvariation in sozialen Netzwerken.* Wiesbaden : VS Verlag, 2013.

LVVD 2013 – *Latvijas vēstniecības Vācijā dati.* Nepublicēts materiāls, 2013.

AUSWERTUNGSPROBLEME VON SCHRIFTLICHEN UND MÜNDLICHEN UMFRAGEN IN DER UNTERSUCHUNG DER KINDER- UND JUGENDSPRACHE IN DER LETTISCHEN DIASPORA DEUTSCHLANDS

Zusammenfassung

Ähnlich wie die meisten europäischen Länder, wurde auch Lettland von der globalen Wirtschaftskrise betroffen, was zu einer Auswanderungswelle geführt hat.

Die Entwicklung der lettischen Sprache (sowohl im Zusammenhang mit dem Spracherwerb, als auch mit der Motivation, den Lernmethoden und den Möglichkeiten) in verschiedenen lettischen Diaspora ist ein wenig erforschtes, aber ein zurzeit besonders aktuelles Thema.

Die Mehrsprachigkeitsforschung ist ein interdisziplinäres Phänomen, das von verschiedenen Disziplinen mit Hilfe von verschiedenen Forschungsmethoden und verschiedenen Kombinationen unterschiedlicher Methoden erforscht wird. Die Wahl der Methoden bestimmt das definierte Ziel und das zu erreichende Ergebnis.

Im Artikel werden Problemsituationen analysiert, die bei der Auswertung der Ergebnisse von schriftlichen und mündlichen Umfragen und bei der Vorbereitung der Ergebnisse für eine quantitative und qualitative Untersuchung entstehen. Aufgeführt werden Beispiele aus einer angefangenen Untersuchung über die Sprache der Kinder und der Jugendlichen in der lettischen Diaspora Deutschlands.

Stadgale, Ineta. Speciālā leksika patvēruma un migrācijas jautājumiem veltītajos tekstos mūsdienu informācijas telpā. *Via scientiarum* : starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums. 3. laidiens. Sastādītājas I. Laizāne, I. Znotiņa. Ventspils, Liepāja : Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, 2016, 111.–123. lpp.

Vienošanās Nr.2009/0127/1DP/1.1.2.1.2./09/IPIA/VIAA/018

Ineta STADGALE (Liepājas Universitāte)

SPECIĀLĀ LEKSIKA PATVĒRUMA UN MIGRĀCIJAS JAUTĀJUMIEM VELTĪTAJOS TEKSTOS MŪSDIENU INFORMĀCIJAS TELPĀ

Saistībā ar jaunākajiem starptautiskās politikas notikumiem Latvijas plašsaziņas līdzekļos daudzkārt ir palielinājies informācijas apjoms, kas aptver migrācijas un patvēruma jomas jautājumus, tādējādi arī tematiskās un speciālās leksikas apjoms šajos tekstos ir ievērojami palielinājies. Lietojuma biežums dažādos valodas stilos, starpdisciplinaritāte, nozīmes paplašināšana vai sašaurināšana, cilme, vārddarināšana un aizgūšana ir tikai daži aspekti, kas raisa interesi un norāda uz migrācijas un patvēruma jomas speciālās leksikas nozīmīgumu un aktualitāti no valodnieciskā viedokļa. Zināms, ka jebkurā valodā tieši leksikā „visvairāk jūtama ekstralingvistisko faktoru, respektīvi, valodas lietotāju dzīvē vērojamo izmaiņu ietekme." (Ernstsone 2006)

Migrācijas aspekti ir ļoti daudzveidīgi, un ar tiem saistītā tematika ir kļuvusi aktuāla arvien lielākam latviešu valodas lietotāju lokam. Ekonomiskas un ģeopolitiskas norises, karš, bruņoti konflikti, to izraisītie un citi migrācijas veidi pēdējā laikā skar Latviju, tās sabiedrību un politiku. Vēl 2014. gadā politologs Ivars Indāns par migrāciju saka šādi: „Neatkarības laikā migrācijas jautājums dienas kārtībā ir bijis visai maz. Mūsdienu Latvijā tas ir samērā jauns fenomens. [..] Ja mēs analizējam politisko procesu, tad šis jautājums ne iepriekšējās Saeimas vēlēšanās, ne arī politiskajā dienas kārtībā nav bijis aktuāls. Temats aktualizējās pirms Latvija pievienojās Eiropas Savienībai." (Indāns 2014) Viņš atzīst, ka „Latvijā šis jautājums tiek aplūkots kā zināms riska faktors gan no nacionālo interešu viedokļa, gan arī kā sava veida protests ekonomiskai politikai [..]." (Indāns 2014) 2015. gadā t. s. politiskā dienas kārtība strauji mainās, un migrācijas un patvēruma jautājumi ir starp pēdējo divu gadu svarīgākajām sabiedriskajām aktualitātēm Latvijas informatīvajā telpā (Kaktiņš 2014). Plašsaziņas līdzekļu tematiskie teksti veic publicistikas stilam raksturīgās funkcijas – informē, ietekmē, izglīto, audzina, popularizē un

savā ziņā arī izklaidē auditoriju (Kvašīte 2013). Regīna Kvašīte uzsvērusi, ka publicistikas stils ir ļoti neviendabīgs (dažādas funkcijas, žanri, to paveidi), tas grūti padodas klasificēšanai un aprakstīšanai (Kvašīte 2013). Toties, kā raksturojot preses valodu, norāda Dite Liepa – tieši nozīmīgu sabiedriski politisku notikumu vai ekonomisko krīžu laikā novērojama visdaudzveidīgākā un krāsainākā izteiksme, „ar plašsaziņas līdzekļu valodas palīdzību notiek adresāta apziņas metaforizācija, kas savukārt to mudina uz verbālu vai neverbālu rīcību, taču jebkurā gadījumā – rosina sabiedrisko domu, kā arī manipulē ar tās apziņu." (Liepa 2013) D. Liepa uzskata, ka valoda ir kļuvusi mobila, jutīgi reaģējot uz saziņas situāciju, kas „liecina nevis par valodas normas stabilitātes zudumu, bet par elastīgumu un mērķtiecīgu pielāgošanos jaunajiem apstākļiem, kuros plašsaziņas līdzekļi arvien vairāk kļūst par jaunās valodas izvēles modes noteicēju." (Liepa 2013)

Rakstā analizēti vairāku plašsaziņas līdzekļu teksti, aptverot dažādus tekstu veidus: mutvārdu teksti televīzijas un radio raidījumos – LTV 1, TV3, LNT ziņu raidījumi, raidījumi no cikla „Latvieši. Brazīlija", „Aculiecinieks", LNT „TOP 10", Latvijas radio 1 raidījumi, radio NABA u. c. raidījumi. Rakstveida tekstu analīzei tika izraudzītas ziņu aģentūru (galvenokārt LETA) un ziņu portālu tematiskās ziņas laika periodā no 2011. līdz 2015. gadam. Raksta mērķis ir izgaismot speciālās leksikas lietojuma aktivizēšanos Latvijas informācijas telpā migrācijas un patvēruma jomai veltītajos tekstos un raksturot šo dažādo leksikas vienību lietojumu tieši publiskajā diskursā trijās tematiskajās grupās: pirmā – karš un militārie konflikti kā migrācijas izraisītāji, otrā – imigrācija Latvijā, trešā – Latvijas iedzīvotāju emigrācija un diaspora ārvalstīs.

2015. gada sākumā ar plašsaziņas līdzekļu vēstījumu – pasaule mainās, sabiedrības uzmanība tika pievērsta karadarbībai Ukrainā un NATO un ES reakcijai uz šiem notikumiem, kas politkorektuma dēļ tika dēvēti gan par *krīzi*, gan *konfliktu*, pēc zināma laika vairs nevairoties notiekošo nosaukt par *aneksiju* vai *karu* un runāt par šī kara formām vai raksturojumu, lietojot apzīmējumus *informācijas karš* un *hibrīdkarš*:. „Bet mēs ar jums esam vienā pusē, jo **informācijas karā** ir **noziedzīgi** nebūt patiesības pusē." (DELFI 2015) „**eksperti** Baltijas valstis brīdina par visnotaļ reāliem **hibrīdkara** draudiem" (TV3 Ziņas 9.02.).

Vienlaikus ar šīm leksikas vienībām biežāk sastopami arī antonīmi, tādi vārdi kā *miers, pamiers*: „NATO sper šos soļus, atbildot uz Krievijas **agresīvo rīcību**, kas ir pretrunā **starptautiskajām tiesībām**, un **Krimas aneksiju**," pienācis pēdējais brīdis, lai **robežu** stiprinātu." (TV3 Ziņas, 9.02.2015.); „Ukraina atrodas **karā**. Tiek izmantoti smagie ieroči, un ik dienu tiek nogalināti **civiliedzīvotāji**," paziņoja Olands. [..] **Miers** pie **Eiropas**

robežām ir apdraudēts. [..] Mēs domājam, ka **karš** ir citiem, tas nav mūsu paaudzei, tas ir mūsu vecvecākiem. [..] Eiropai noteikti vajag **mieru** [..] Vakar Minskā panākto **vienošanos par pamieru** Ukrainā diplomāti pārsvarā aicina vērtēt piesardzīgi, jo nav skaidrs, cik lielā mērā tā tiks reāli izpildīta." (LETA 2015) Sabiedrisko domu ietekmē publikācijas Latvijas informācijas telpā, kuras tieši vai netieši vairo bailes no kara mūsu valstī: „Kārlis Seržants (ZZS) izstāstījis, kas jādara, ja sākas **karš**. [..] kas būtu darāms **civiliedzīvotājiem,** ja valstij pēkšņi uzbruktu **svešzemju karaspēks** [..] Tomēr **satraukums par drošību** valda ne tikai **parastajos iedzīvotājos,** bet arī **turīgajos.** [..] bagāti cilvēki Kurzemes jūrmalciemos ir noslēpuši ātrgaitas gumijas motorlaivas, lai **briesmu gadījumā** varētu **aizbēgt uz Zviedriju**." (Kasjauns 2015) Šajā piemērā tikai hipotētiska kara iespējamība vien minēta kā Latvijas iedzīvotāju potenciālās emigrācijas (bēgšanas) impulss.

Plašsaziņas līdzekļi pievērš pastiprinātu uzmanību Latvijas valsts robežai, un tekstos sastopami daudzi salikteņi un vārdu savienojumi, kuros izmantots vārds *robeža*. Šajās publikācijās bieži lietots arī militārpersonu metaforisks apzīmējums „*zaļie cilvēciņi/vīriņi*": „**Robežsardze** patlaban ar saviem uzdevumiem tiek galā, taču to nepieciešams stiprināt, lai cīnītos pret mūsdienu izaicinājumiem un nepieļautu **„zaļo cilvēciņu"** nonākšanu Latvijā [..] Patlaban **robežas demarkācijā** ar Krieviju Latvija ir savām kaimiņvalstīm priekšā, taču nepieciešams uzlabot **robežjoslu** [..]" (LETA 2015); „[..] kas aizkavētu Latvijā ierasties tā saucamajiem **„zaļajiem vīriņiem"** vai pat nopietnākām **armijas grupām**[..]"; „līdz šim **Krievijas armija** galvenokārt muskuļus Latvijas virzienā demonstrējusi, veicot gaisa pārlidojumus ļoti tuvu Latvijas **gaisa robežai**, s**auszemes provokācijas** līdz šim nav manītas, taču Ukrainas pieredze māca, ka **robežas faktiska neesamība** ir milzīgs drauds **drošībai**"; „**Patvērumu** pieprasot aptuveni 30% no visām personām, kas atklātas **robežšķērsošanas** vietās, uz „**zaļās**" **robežas** [..]. **Robežu** šķērso personas ar **viltotiem dokumentiem**, bez dokumentiem un īpaši ir vērojams pārkāpumu skaits **ārpus robežšķērsošanas vietām**, uz **tā dēvētās** „**zaļās robežas**"[..]. Robežsardzes kapacitāte attiecībā uz spēju konstatēt **nelegālās imigrācijas** mēģinājumus **robežšķērsošanas vietās,** arī uz „**zaļās**" **robežas** pašlaik ir pietiekama." (LETA 2011) u. c. Metaforisks apzīmējums ir arī „*melnais saraksts*": [..] vēstnieku līmenī ir izdevies panākt vienošanos par Eiropas Savienības (ES) Krievijas sankciju **„melnā saraksta"** paplašināšanu." (LETA 2015) Piemērā: „līdz šim **Krievijas armija** galvenokārt muskuļus Latvijas virzienā demonstrējusi, veicot gaisa pārlidojumus ļoti tuvu Latvijas **gaisa robežai** – vērojams stilistisku izteiksmes līdzekļu izmantojums (personifikācija), piemērā: *„Si vis pacem para bellum"* (TV3 Ziņas 6.02.2015) – latīņu valodas teiciena „Vēlies mieru – gatavojies karam"

izmantošana stilistiski ekspresīvos nolūkos. Pārnestā nozīmē lietots arī vārds „*zaļā*" apzīmējumā *„zaļā" robeža* ar nozīmi „robeža ar dabas šķēršļiem/objektiem", kurā viens vai abi vārdi tiek likti pēdiņās. Tā kā publicistikas valoda ietver gan nozarēm raksturīgu speciālo leksiku, gan daiļliteratūrai raksturīgo ekspresivitāti, dažādus mākslinieciskās izteiksmes līdzekļus, tad papildus tādām publicistikas stila pazīmēm kā aktualitāte, mērķtiecīgums, konkrētība, šie teksti ir bagāti ar stilistiski ekspresīviem, lielākoties emocionāli ietonētiem vārdiem un vārdu savienojumiem: *aizbēgt uz Zviedriju, briesmu gadījumā, ārkārtas situācija, milzīgs drauds, meli, naids* u. c.

Plašsaziņas līdzekļu tematiskajos tekstos lietotās leksikas vienības ir gan dažādas cilmes un morfoloģiskās struktūras vispārlietojamās leksikas vārdi un vārdu savienojumi, gan juridiski, militāri un politikas termini. Lielu grupu veido ar karu un karadarbību tieši saistītas leksēmas un speciālās leksikas vienības, tādas kā *karš, karo, miers, Krimas aneksija, Krievijas armija, kaujinieki, diversanti, tanki, bruņutransportieri, karadarbība, kaujas, okupēt, ieņemt, artilērijas sistēmas, armijas cilvēki, svešzemju karaspēks, karaklausība, atsist uzbrukumu, sist ienaidnieku, pārtraukt uguni, evakuēt, bojā gājušie, ievainotie, kaujās kritušie, konflikts, bombardē, fronte, karotājs, frontes medmāsa, karalauks, piefrontes valstis, karaklausība, ātrās reaģēšanas spēki, mobilizācija, bruņots konflikts, patvertnes* u. c.

Plaši lietota ar politisko un juridisko sfēru saistīta leksika: *sankcijas, vienošanās, Minskas sarunas, Minskas samits, Ukrainas krīze, Ukrainas spēki, Krimas aneksija, pamiers, politikas veidotāji, politiķi, miers, robeža, agresīva rīcība, starptautiskās tiesības, „zaļie cilvēciņi", „zaļie vīriņi", robeža, pierobeža, robežjosla, robežsardze, civiliedzīvotāji, mierīgie iedzīvotāji, sadursmes, provokācijas, prokrieviskie separātisti, konflikts, atklāta agresija, terorizē, noziedzīgi, nelikumīgi, teroristiski paņēmieni, drošība* u. c. Politika, karadarbība, kara draudi un bailes par drošību veicina Latvijas iedzīvotāju domas par došanos prom (potenciālu emigrāciju) un pretēji – citu valstu (Krievijas) iedzīvotāju ierašanos Latvijā mierīgas dzīves meklējumos.

Latvijas plašsaziņas līdzekļi (piemēram, LNT „Nekā personīga" 18.02.2015.) cita starpā sniedz informāciju arī par Krievijas iedzīvotājiem, kas politiskās situācijas dēļ ieradušies Latvijā ar termiņuzturēšanās atļaujām: *Putina Krievijas vidusslānis bēg uz Latviju*: „„ [..] atbraucām uz Rīgu un pēc trim dienām aizbraucām – ar **uzturēšanās atļauju**." Dienas laikā izvēloties un nopērkot plašu dzīvokli ar apgleznotiem griestiem Rīgas centrā par Maskavas mērogiem lētu cenu, Manskis bija kļuvis par vienu no 3173 Krievijas pilsoņiem, kuri pērn **ieguva tiesības pārcelties uz dzīvi** Latvijā." (NP 2015). Šīs legālās imigrācijas pamatā parasti ir politiski vai ekonomiski iemesli, ko

raidījumā raksturo ar stilistisku ekspresivitāti un metaforām: „Pretrunīgi vērtētajā Latvijas **„investoru programmā"** piecos gados **terminētās uzturēšanās atļaujas (TUA)** ieguvuši 13 518 ārzemnieki. [..] Manskis ir tāds **imigrants, kādu lielākā daļa Latvijas sabiedrības akceptē: izglītots vidusslāņa pārstāvis, kas neatbalsta Putina politiku.** Bēgošais vidusslānis [..] Iepriekšējos gados atļaujas ieguvušas arī **lielākas zivis**. „[..] Varbūt daļa arī **bēg**, bet Rīga nav drošākā vieta ne idejiski, ne ģeogrāfiski," viņš saka par pēdējo Krievijas **emigrācijas vilni**, ko izraisījusi Putina neprognozējamā **politika** un **karš** Ukrainā." (NP 2015) „Arī citām ES valstīm ir pieredze ar šīm **tā sauktajām** „**zelta vīzām**"." (NP 2015) Vārda *bēgt* izmantošanai šajā kontekstā ir arī stilistiski ekspresīvs mērķis. Neskatoties uz politiķu un ekonomistu uzskatu, ka „**TUA programma** bija ekonomikas sildītājs" (TUA 2015), uzturēšanās atļauju dāsno izsniegšanu citā raidījumā „Viens pret vienu" Latvijas televīzijā pretēji komentē uzņēmējs Uldis Pīlēns: „Es nevaru piekrist, ka **termiņuzturēšanās atļaujas** glābs Latvijas ekonomiku. Tas tikai radīs nevajadzīgu spriegumu, kas izpaudīsies dažādās populistiskās blaknēs". (LTV 2015) Par jaunu skatījumu uz darbaspēka mobilitāti iestājas migrācijas pētniece Aija Lulle, viņasprāt, līdzšinējie dalījumi starp migrantu tipiem kļūst arvien nenozīmīgāki mūsdienu pasaulē, kā arī kritiski vērtējams migrācijas norišu atspoguļojums sabiedriskajā diskursā, jo „vārdā „migrants" publiskajā diskursā ietverta negatīva nozīme. Turpretī ārvalstniekus, kas strādā starptautiskos uzņēmumos, publiskajā diskursā vispār izvairās saukt par migrantiem, jo mēs ārkārtīgi baidāmies no negatīvā lādējuma, kas ir ielikts vārdā, lai gan jau ir pagājušas divas, trīs paaudzes." (Lulle 2014) I. Indāns sabiedrības nostāju skaidro, atsaucoties uz Latvijas sāpīgo vēsturisko pieredzi: „Latvijai migrācijas procesi ir bijuši saistīti ar dažādām ģeopolitiskām izmaiņām attiecībā gan uz Latvijas valstiskumu, gan uz politisko sistēmu. Līdz ar to šie jautājumi tiek uztverti īpaši sāpīgi vai vairāk emocionāli, nekā teiksim, raugoties tikai no ekonomiskā viedokļa. [..] Turpmākais vēsturiskais posms ir daudz traģiskāks. Tas saistās ar II pasaules karu, ar piespiedu trimdas paaudzes veidošanos, ar masu deportācijām, un visbeidzot ar padomju laika imigrācijas politiku [..]. Ilustratīvs piemērs ir fakts, ka Atmodas laikā šie padomju laika migranti tika dēvēti par Latvijas Černobiļu, tātad tika uztverti kā sociāla nelaime vai posts Latvijai, no kā ir jāatbrīvojas." (Indāns 2014)

Negatīva attieksme sabiedrībā un plašsaziņas līdzekļos vērojama pret nelegālajiem imigrantiem. Rakstā „Desmitkāršojies **nelegālo imigrantu** skaits, visbiežāk no Āfrikas un Gruzijas" portāls DELFI ziņo, ka „Latvijas mediju telpā palielinās publikāciju skaits par **migrācijas un patvēruma** jautājumiem [..] Latvija pamazām kļūst par iecienītu **robežpārkāpēju tranzītvalsti**. [..] Pēdējo pāris gadu laikā uz Latvijas austrumu **robežas** desmitkāršojies **nelegālo**

imigrantu skaits [..] ar viltotiem dokumentiem un lūdz **patvērumu**." (DELFI 2012). Portāls *www.apollo.lv* norāda, ka 2011. gadā visbiežāk Latvijas robežu nelegāli mēģinājuši šķērsot Kongo pilsoņi: „Šā gada pirmajos sešos mēnešos **robežsargi** par **nelikumīgu robežas šķērsošanu** aizturējuši 62 **trešo valstu piederīgos**, starp kuriem visvairāk bijis **personu** no Kongo Demokrātiskās Republikas. Latvijas robežu **nelikumīgi šķērsojušas** 26 personas no Kongo Demokrātiskās Republikas, deviņas no Pakistānas [..] četri **trešo valstu piederīgie** tika aizturēti par nelikumīgu „**zaļās**" **robežas** šķērsošanu, 58 – par **nelikumīgu robežšķērsošanu robežkontroles punktos**." (arī – DIENA 2011) Rakstā „Kas notiek ar vjetnamiešiem, kuri nelegāli nonāk Latvijā?" atklāts arī apdraudējums, ar ko nelegālie imigranti bieži sastopas: „Vjetnamas **pilsoņi** peldēja pāri upei [..] **bēgļu pārvadātājs** braucis ar laivu, un **vjetnamieši** pieķērušies pie laivas malas [..] **Vjetnamiešu bēgšanu** pāri robežai organizē **krimināls grupējums**, kurā ir **Latvijas, Igaunijas, Krievijas un Kirgizstānas pilsoņi**. Viņu mērķis ir nogādāt šos vjetnamiešus Polijā vai Vācijā, kur viņi **strādās pagrīdes uzņēmumos.** „**Ieejas biļete**" **Eiropā** izmaksā aptuveni 1000 dolārus [..]." „Iegūt **bēgļa statusu** Latvijā izredzes viņiem ir niecīgas, tādēļ ticamākais variants ir viens – viņus gaida aviobiļete atpakaļ uz mājām." (Apollo 2014) [..] Patlaban Latvijas robežsardzei ir jācīnās ne tikai ar aktīvo kontrabandistu pretdarbību, bet arī **nelegālo imigrantu rūpalu** un citiem izaicinājumiem [..]" (LETA 2015)

„Ieejas biļete" Eiropā, uzturēšanās atļauju kārotāji u. c. apzīmējumi skaidri parāda rakstu autoru attieksmi pret likumpārkāpējiem imigrantiem, kuru mērķis ir ekonomisku apstākļu uzlabošana, tāpēc persona nevar pretendēt uz bēgļa statusu kādā no ES valstīm: „**Patvērumu** pieprasot aptuveni 30% no visām personām [..]." (LETA 2011) „Visbiežāk **nelegālie iebraucēji** ir tieši no Āfrikas valstīm [..] Mēs esam spiesti pavadīt šīs **personas** līdz viņu **mītnes zemei** [..]." (DELFI 2012) Ne tikai ES dalībvalstis, bet arī valstis ārpus ES ir satrauktas par lielo nelegālo imigrantu skaitu. „2015. gadā no Norvēģijas tiks **deportēti** 10 000 **nelegālo** iedzīvotāju" – saviem lasītājiem ziņo latviešiem Norvēģijā izveidotā mājaslapa. „Lielu **izsūtāmo** skaitu sastāda aizturētie narkotisko vielu tirgotāji. Daudzi no viņiem prasīja **patvērumu** [..]." (NK 2015) Portāls TVNET ziņo, ka Latvijā slepus ievesti bēguļojoši nelegālie imigranti: „Šādā veidā **nelegāļi** nokļuvuši arī Latvijā [..] no valsts tika izvesti daudzi **nelegālie** pakistāņu **imigranti.**" (TVNET 2014) Vārda *nelegāļi* lietojums nav pieļaujams latviešu literārajā valodā kā burtisks pārņēmums no krievu valodas, kas pauž nievājošu emocionālo ekspresivitāti.

Radio NABA raidījums „Bēgļi, nevis nelegālie imigranti" ir viens no pozitīvajiem piemēriem Latvijas plašsaziņas līdzekļu vidē, kas mēģina veicināt Latvijas sabiedrības izpratni par migrācijas un patvēruma jomas

pamatjēdzieniem un skaidro, kas ir bēgļi: „**Miers, brīvība un drošība**. Tās ir lietas, pēc kurām tiecas **bēgļi.** Viņi ir spiesti pamest savas mājas, jo tiek vajāti **rases, tautības, reliģijas, politisko uzskatu vai piederības kādai īpašai sociālajai grupai** dēļ. Latvija tāpat, kā citas Eiropas Savienības valstis, apņēmusies **uzņemt** un **pasargāt** šos cilvēkus. Daudzi no viņiem nekad nevarēs **atgriezties** savā **dzimtenē**.[..] bieži vien **vietējie iedzīvotāji** neizprot, kādēļ **bēgļi** ir bijuši spiesti pamest savu **dzimteni:** „Nesen lasīju kādā Latvijas interneta medijā, ka par **bēgļiem** runāts kā par **nelegālajiem imigrantiem**.[..] Pagājušajā gadā Latvijas valstij **patvērumu pieprasījuši** 189 cilvēki. Tikai 30 no viņiem **pēc pieteikuma izskatīšanas** saņēma pozitīvu atbildi – viņiem **tika piešķirts bēgļa status** vai arī **alternatīvais statuss**, ko pārsvarā piešķir gadījumos, kad **izcelsmes valstī** notiek karadarbība." (NABA 2013) Diemžēl arī šajā raidījumā intervētie bēgļi un speciālisti norāda uz pieredzēto negatīvo sabiedrības attieksmi. „Tas ir smieklīgi, ka kāds domā, ka mēs ieradāmies Latvijā naudas dēļ," saka Pega, **bēgle** no Irānas. „Mēs esam kristieši. Tas ir iemesls, kāpēc mēs **bēgām.** Mēs mainījām savu reliģiju. Irānas Islāma likumi paredz, ka, ja kāds maina reliģiju, valdība to var **nogalināt**."" (NABA 2013)

LTV1 raidījums „Aculiecinieks" 2015. gada 24. janvārī stāsta par latvieti Lieni Veidi, kas strādā ANO bēgļu nometnē Kurdistānā un ir saistīta ar Sīrijas kara bēgļu uzņemšanu. Intervētie ANO pārstāvji stāsta gan par 200 000 Sīrijas **bēgļiem**, gan arī par 800 000 **iekšējiem valsts bēgļiem:** „viņi uz šejieni ir atbēguši, lai izvairītos no **nežēlības** un **terorisma** [..]", raidījumā pieminētas arī *bēgļu telts, ANO drošības eksperti, bēgļu nometne, drošības līmenis, terorisms* u.c. speciālās leksikas vienības. Kopumā rakstos un raidījumos par bēgļu un patvēruma meklētāju situāciju visbiežāk sastopamās patvēruma un migrācijas jomas speciālās leksikas vienības ir: *tranzītvalsts, krimināls grupējums, aizturēšanas vieta, trešo valstu piederīgie, pārkāpējs, personas, viltoti dokumenti, vīza, patvērums, pieteikums, pilsonis, statuss, bēgļa statuss, alternatīvais statuss, izcelsmes valsts, mītnes zeme, karadarbība, patvēruma meklētāju izmitināšanas centrs, rase, tautība, reliģija, politiskie uzskati* u. c.

Iepriekš aplūkotie un citētie raksti, intervijas un raidījumi lielākoties skāra piespiedu migrāciju. 2015. gada sākumā Latvijas televīzijā tika pārraidīts raidījumu cikls „Būt latvietim. Brazīlija." „Brazīlijas ciemats Vārpa joprojām glabā liecības par laiku, kad **„apsolītajā zemē"** ieradās pirmie latvieši – baptistu misionāri." Raidījumu ciklā vērojams pavisam citu valodas stilistisko izteiksmes līdzekļu lietojums – raidījumiem ir nostalģiski apcerīgs un nedaudz skumjš raksturs, tādēļ migrācijas jomas speciālās leksikas lietojumu nesastop (dominē vispārlietojamās leksikas vārdi – *ieradās*, *apmetās* u. c.). Spilgtākā leksikostilistiskā vienība ir alūzija „*apsolītā zeme*".

Savā ziņā „*apsolītās zemes*" ekonomisku ieguvumu meklējumos ir devusies ievērojama mūsdienu Latvijas tautas daļa, tāpēc lielu uzmanību plašsaziņas līdzekļi pievērš arī dažādiem jautājumiem, kas saistīti ar emigrējušo cilvēku dzīvi svešumā un iespējamo atgriešanos dzimtenē. „Darba spēka mobilitāte ir viens no tiem principiem, kas virza ekonomisko progresu, un tas ir ļoti būtiski Eiropas Savienībā, globālajā tirgū un konkurencē ar ASV un Āzijas reģionu", uzskata I. Indāns. (Indāns 2014) 2015. gada sākumā LU Diasporas un migrācijas pētījumu centrs preses konferencē iepazīstināja ar pētījumu, kas ir vēsturē lielākā Latvijas diasporas aptauja – tika veiktas 14 068 intervijas 118 valstīs, apmēram 200 padziļinātās intervijas 6 valstīs. Tā ir lielākā no vienas valsts izbraukušo emigrantu aptauja Eiropā un pirmā aptauja, kas piedāvā vispārināmus datus par latviešiem un Latvijas valstspiederīgajiem ārpus Latvijas. Pētījums sniedza interesantu faktu materiālu, un tajā izmantotas dažādas ar mobilitāti un migrāciju saistītas speciālās leksikas vienības un termini, kas vēlāk bija lasāmi arī plašsaziņas līdzekļu ziņās, piemēram, laikraksta „Latvijas Avīze" rakstā „Vairāk nekā 10 % Latvijas **valstspiederīgo** dzīvo ārpus Latvijas". LU Diasporas un migrācijas pētījumu centra preses konferences materiālos pētījuma rezultātu raksturošanai izmatotas šādas leksikas vienības: *emigrācija, sūtītājvalsts, cilvēkkapitāls, demogrāfija, problēmas, aizbraukšana, emigranti, politikas iniciatīvas, tautieši (migrācijas monitorings); aizbraukušie, „zuduši" Latvijai, asimilēties, latviskā identitāte un valoda; zemi kvalificēti strādnieki, Latvijas diasporas apjoms, dialogs, profesionālā mobilitāte un kvalifikācijas izmantošana; 21. gadsimta emigranti, migrācijas un reemigrācijas procesu novērtēšanas metodoloģija; nacionālā identitāte emigrantu kopienās, integrācija mītnes zemes sabiedrībā vai atgriešanās plānos, tīklošanās, ārzemes, ārvalstīm* u. c. Minētajos piemēros kontekstam neatbilstošs ir viens no terminiem, proti, *sūtītājvalsts* attiecībā uz Latviju. *Sūtītājvalsts* ir tiešs angļu valodas termina *sending country* tulkojums. Pareizi – *izcelsmes valsts*. Termins *(no)sūtītājvalsts* lietojams starpvalstu viesstrādnieku programmas gadījumā, kad ir gan nosūtītājvalsts, gan saņēmējvalsts.

Aģentūras LETA informācijā „Lielākā daļa no Latvijas aizbraukušo **tautiešu** vēl plānojot atgriezties" lasāms: „Pēc ilgstošas **prombūtnes ārzemēs** uz pastāvīgu dzīvi Latvijā **diasporas latvieši** plāno atgriezties [..] **dzimtenē** plāno **atgriezties** vecumdienās **[..] Diasporas tautieši** aptaujāti arī par iemesliem [..] **aizbraukšanas** iemesli lielākoties saistīti ar **ekonomiskajiem** jautājumiem, **atgriezties** motivē ilgas pēc dzimtenes, ģimene un draugi, kas dzīvo Latvijā, nekustamais īpašums [..]." (LETA 2015) Pētījums nokļuva arī LNT ziņu „TOP10" 1. februāra raidījumā: *„Provizoriski pētījuma dati par **emigrējušajiem latviešiem** liecina, ka liela daļa **aizbraucēju** neplāno*

atgriezties dzimtenē." Saistībā ar diasporu un Latvijas emigrantiem apritē paplašinātā nozīmē ir atgriezies vārds *tautieši*. Iespējams, jāpiekrīt D. Liepas secinājumam, ka, tā kā politiskajā diskursā vārdu izvēlei ir īpaši liela nozīme, „ar folkloras elementiem rakstītāji cer veiksmīgi apelēt pie kopējas dzīvesziņas, izjūtām, nacionālās identitātes, [..] atklāt tradicionālās vērtības un saturu līdz šim neierastā kontekstā." (Liepa, 2013)

Migrācijas pētnieks Mārtiņš Kaprāns aicina pievērst uzmanību kādai emigrantu attieksmes šķautnei un tās atspoguļojumam informatīvajā telpā: „Manu uzmanību ir piesaistījusi **emigrantu abstraktā neapmierinātība** ar Latvijas sociālo kārtību, kas parādās publiskajā telpā. Tā izpaužas kā visnotaļ aizmiglota sabiedrības kritika. Un, šķiet, Latvijas masu mediji gan pieņem šīs kritikas nenoteiktību, gan arī **nostiprina to kā normālu diskursīvo praksi, ziņojot par emigrāciju.** (Kaprāns 2015) Zinātniskajā pētījumā „Latvijas emigrantu kopienas" secināts: „Nav daudz valstu pasaulē, kurām **ārpus robežas** būtu proporcionāli tik liela **diaspora** kā Latvijai. Pēdējā laikā īpaši aktīvi politikas līmenī tikušas apspriestas iespējas veicināt **reemigrāciju**, taču ir skaidrs, ka lielākā daļa **izbraucēju**, kuri jau iesakņojušies citā valstī, tai skaitā **trimdas latvieši un to pēcteči**, neatgriezīsies [..] Kas ir **latvieši ārpus Latvijas** [..]" (Pētījums 2015)

Daži migrācijas pētnieki uzskata, ka migrācijas un patvēruma jomai svarīgi jēdzieni prasa jaunu skatījumu, mainās paši jēdzieni, līdz ar to arī terminiem un citai speciālajai leksikai ir jāpielāgojas jaunai izpratnei. Viņuprāt, arī migrācijas jēdziena izpratne ir jāpaplašina: „Migrācija te nozīmē imigrāciju vai emigrāciju kā vienvirziena procesu. Notiek migrācijas akts, seko integrācija, asimilācija, segregācija. Taču realitātē darbs parāda, ka cilvēki dzīvo pavisam citādi un pārvietojas pavisam citādi. Brauc šurpu turpu un nepieņem galīgos lēmumus. Nevar runāt par vienvirziena procesu." (Lulle 2015) Migrācijas izpratnes maiņas nepieciešamību apstiprina arī Apsīte-Beriņas pētījums: „Ekonomisko migrāciju papildina jaunas un daudzveidīgas migrācijas formas, kas, neņemot vērā ģeogrāfisko attālumu, bieži saistītas ar ģimenes savstarpējās saziņas saikņu uzturēšanu. Dažkārt mobilitāte pat nav saistīta ar pastāvīgās dzīvesvietas maiņu, bet tā ir atkārtota un bieži iegūst cirkulāru vai pagaidu raksturu." (Apsīte-Beriņa 2015) Migrācijas pētnieki norāda, ka migrācija veicina jaunas – transnacionālas identitātes veidošanos. A. Lulle piemin, ka jaunākajos etnogrāfiskajos pētījumos sastopams arī jēdziens „translokalitāte" un kopumā „mūsdienās lielākā nozīme ir vietai – lokalitātei –, tā ir cieši saistīta ar identitātes veidošanos." (Lulle 2015)

Vērtējot speciālās leksikas vienību lietojumu patvēruma un migrācijas jautājumiem veltītajos tekstos, mūsdienu Latvijas informācijas telpā vērojams

šīs leksikas sinonīmisks lietojums, metaforisku apzīmējumu izmantojums un jaunu speciālās leksikas vienību parādīšanās:

1) sinonīmisks lietojums: *nelegālie imigranti – nelegāļi*; *tautieši – emigranti*, *emigrējušie*, *aizbraukušie*, *aizbraucēji*, *izbraucēji*, *Latvijas tauta*, *diasporas latvieši*, *diasporas tautieši*, *emigrējušie latvieši*, *trimdas latvieši*, *latvieši ārpus Latvijas*; *ārzemes – ārvalstis*, *mītnes zemes*; *emigrācija – prombūtne*; *mierīgie iedzīvotāji – civiliedzīvotāji*, *civilie iedzīvotāji*, *parastie iedzīvotāji*; *imigranti – ieceļotāji*, *bēgļi*, *patvēruma meklētāji*, *trešo valstu piederīgie* (arī – saliktenis *valstspiederīgie*); *legāls – likumīgs*; *nelegāls/ nelegāli – nelikumīgs/ nelikumīgi* u. c.

2) metaforiski apzīmējumi: *„zaļā" robeža*; *„apsolītā zeme"*; *„ieejas biļete Eiropā"*; *„zaļie vīriņi"*, *„zaļie cilvēciņi"*; *„melnais saraksts"*; *„zelta vīzas"*; *lielākas zivis* u. c.

3) jaunas speciālās leksikas vienības: *sūtītājvalsts*; *transnacionālisms* [kā dzīvesveids], *transnacionāla identitāte* (pasaules pilsoņi); *21. gadsimta emigranti*; *hibrīdkarš* u. c.

Analizētajos informatīvās telpas tekstos sastopamās leksikas vienības raksturo procesus un stāvokļus (*karadarbība, karš, miers, kaujas, krīze, agresija* u.c.), kuri veicina cilvēku mobilitāti – migrāciju un bēgšanu. Avotos novērojams apdzīvoto vietu, valstu un starptautisku organizāciju nosaukumu lietojuma pieaugums (*Kongo Demokrātiskā Republika, Pakistāna, Kamerūna, Vjetnama, Brazīlija, Ukraina, Donbass, Minska, Latvija, Igaunija, Sīrija, Krievija, Kirgizstāna, EDSO, NATO, ANO* u. c.), kā arī izvairīgums politkorektuma dēļ *(Ukrainas krīze)*. Kopumā šajos tematiskajos tekstos vērojama satraucošas leksikas lietojuma biežuma palielināšanās, piemēram, *draudīgs, satraukums, kauns, spriegums, noziedzīgs, brīdina, draud, bēgt, bēguļot, bēdziet* u.c. Tematiski aplūkotās leksikas vienības attiecas uz došanos projām no dzimtās vietas, uz robežas šķērsošanu un formalitātēm, patvēruma pieprasīšanu, izskatīšanu, saņemšanu vai atteikšanu, attieksmi pret bēgļiem, patvēruma meklētājiem, imigrantiem un emigrantiem. Paredzams, ka migrācijas un patvēruma jomas tekstu skaits informatīvajā telpā un speciālās leksikas lietojums tajos tikai pieaugs, jo nemazināsies ar migrāciju saistīto jautājumu aktualitāte ne normatīvajā, ne sabiedriskajā diskursā.

Literatūras saraksts

Apsīte-Beriņa 2015 – Apsīte-Beriņa, Elīna. *Starpvalstu migrācija Eiropas Savienībā: Latvijas iedzīvotāju migrācija uz Lielbritāniju.* Disertācijas kopsavilkums. Rīga : LU, 2015.

Ernstsone 2006 – Ernstsone, Vineta. *Latviešu sarunvaloda Austrumu un Rietumu ietekmju krustpunktā.* Lietuviešu un latviešu sastatāmās stilistikas jautājumi. Sast. R. Kvašīte. Šiaulių universitetas : Šiaulių universiteto leidykla, 2006, 192.–203. lpp.

Indāns 2014 – Indāns, Ivars. *Migrācija Latvijā vēsturiskā perspektīvā*. [skatīts 2015. g. 12. febr.] Pieejams: *http://www.mfa.gov.lv/aktualitates/konferences/vai-latvija-iet-irijas-pedas-darbaspeka-migracija/ivars-indans-politologs-migracija-latvija-vesturiska-perspektiva*

Kaktiņš 2014 – Kaktiņš, Arnis. *SKDS Socioloģiskā pētījuma par migrāciju prezentācija*. [skatīts 2015. g. 12. febr.] Pieejams: *http://www.mfa.gov.lv/aktualitates/konferences/vai-latvija-iet-irijas-pedas-darbaspeka-migracija/arnis-kaktins-sociologs-skds-sociologiska-petijuma-par-migraciju-prezentacija.*

Kaprāns 2015 – **Kaprāns, Mārtiņš.** *Nenotveramais riebums*. Zinātnieku dienasgrāmata. [skatīts 2015. g. 12. febr.] Pieejams: *http://migracija.lv/post/80843470766/nenotveramais-riebums*.

Kvašīte 2013 – **Kvašīte, Regīna.** Latviešu valodas stili. *Latviešu valoda.* Prof. Andreja Veisberga redakcijā. Rīga : Latvijas Universitāte, LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 175.–193. lpp.

Liepa 2013 – **Liepa, Dite.** Preses valoda. *Latviešu valoda*. Prof. Andreja Veisberga redakcijā. Rīga : Latvijas Universitāte, LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 329.–347. lpp.

Lulle 2014 – **Lulle, Aija.** *Migrācijas pašreizējā un paredzamā ietekme uz Latvijas sabiedrību*. [skatīts 2015. g. 12. febr.] Pieejams: *http://www.mfa.gov.lv/aktualitates/konferences/vai-latvija-iet-irijas-pedas-darbaspeka-migracija/aija-lulle-sociologe-migracijas-pasreizeja-un-paredzama-ietekme-uz-latvijas-sabiedribu*

Lulle 2015 – Inetas Stadgales intervija ar Dr.georg. Aiju Lulli par migrācijas procesiem un LU Diasporas un migrācijas pētījuma centra jaunākajiem pētījumiem, 2015. gada 10. janvārī, Rīgā.

Avoti

Apollo 2014 – *Kas notiek ar vjetnamiešiem, kuri nelegāli nonāk Latvijā*? [skatīts 2015. g. 1. febr.] Pieejams: *http://apollo.tvnet.lv/zinas/kas-notiek-ar-vjetnamiesiem-kuri-nelegali-nonak-latvija/673988*

DELFI 2012 – *Desmitkāršojies nelegālo imigrantu skaits, visbiežāk no Āfrikas un Gruzijas*. [skatīts 2015. g. 1. febr.] Pieejams: *http://www.delfi.lv/news/national/politics/desmitkarsojies-nelegalo-imigrantu-skaits-visbiezak-no-afrikas-un-gruzijas.d?id=42561806#ixzz3OhpDUOOR.*

DIENA 2011 – *Visbiežāk Latvijas robežu nelegāli mēģina šķērsot Kongo pilsoņi*. [skatīts 2015. g. 1. febr.] Pieejams: *http://www.diena.lv/sodien-laikraksta/visbiezak-latvijas-robezu-nelegali-megina-skersot-kongo-pilsoni-13896789.*

DELFI 2015 – *Krievijas jaunieši lūdz piedošanu par karu Ukrainā*. [skatīts 2015. g. 22. febr.] Pieejams: *http://www.delfi.lv/news/world/other/video-krievijas-jauniesi-ludz-piedosanu-par-karu-ukraina.d?id=45575614*

Kasjauns 2015 – *Deputāts Seržants: „Ja sākas karš, bēdziet no pilsētām uz laukiem!"* [skatīts 2015. g. 22. febr.] Pieejams: *http://www.kasjauns.lv/lv/zinas/185334/deputats-serzants-ja-sakas-kars-bedziet-no-pilsetam-uz-laukiem-video*

LETA 2015 – *Olands un Merkele dosies vizītē uz Kijevu un Maskavu.* [skatīts 2015. g. 22. febr.] Pieejams: *http://www.leta.lv/home/important/4884C7AB-1EDD-429A-8A7B-B7BE85D92907/?utm_source=newsletter&utm_medium=hot_news&utm_campaign=leta_newsletter*

LETA 2011 – *Robežpārkāpēju arvien vairāk*. [skatīts 2015. g. 12. febr.] Pieejams: *http://www.lvportals.lv/print.php?id=245945*

NP 2015 – *Putina Krievijas vidusslānis bēg uz Latviju* (Nekā personīga, 18.02.2015).

LTV 2015 – *Uldis Pīlēns: Termiņuzturēšanās atļaujas radīs nevajadzīgu spriedzi*. [skatīts 2015. g. 11. martā] Pieejams: *http://www.lsm.lv/lv/raksts/ekonomika/zinas/uldis-pilens-terminuzturesanas-atlaujas-radis-nevajadzigu-spriedzi.a121040/*

NABA 2013 – *Bēgļi Latvijā neierodas naudas dēļ*. [skatīts 2015. g. 12. febr.] Pieejams: *http://www.naba.lv/zinas/t/21023/*

NK 2015 – *2015. gadā no Norvēģijas tiks deportēti 10 000 nelegālo iedzīvotāju*. [skatīts 2015. g. 12. febr.] Pieejams: *http://norvegijasabc.lv/informacija-iebraucejiem/2015-gada-no-norvegijas-tiks-deporteti-10-000-nelegalo-iedzivotaju/*

Pētījums 2015 – *Latvijas emigrantu kopienas*. LU Diasporas un migrācijas pētījumu centra pētījuma prezentācija. [skatīts 2015. g. 12. febr.] Pieejams: *www.migracija.lv*

TUA 2015 – *Piesakies DB konferencei* Termiņuzturēšanās atļaujas - Latvijas neizmantotā iespēja? [skatīts 2015. g. 12. febr.] Pieejams: *http://www.db.lv/citas-zinas/piesakies-db-konferencei-terminuzturesanas-atlaujas-latvijas-neizmantota-iespeja-426514*

TVNET 2014 – Latvijā slepus ievesti bēguļojoši nelegālie imigranti. [skatīts 2015. g. 12. febr.] Pieejams: *http://www.tvnet.lv/zinas/arvalstis/497960-latvija_slepus_ievesti_begulojosi_nelegalie_imigranti*.

TV3 ziņas 6.02. – *TV3 Ziņas* 6.02.2015. [skatīts 2015. g. 6. febr.]

TV3 Ziņas 9.02. – *TV3 Ziņas* 9.02 2015. [skatīts 2015. g. 9. febr.]

THE USE OF SPECIAL LEXIS IN CONTEMPORARY LATVIAN MASS MEDIA: ASYLUM AND MIGRATION TEXTS

Summary

The aim of the paper is to draw attention to the increased use of asylum and migration lexis in Latvian mass media. The paper points to the interconnections between the notions and terms from different fields and looks on the public discourse from three main thematic angles: topics linked to war and military conflicts, immigration processes, and

emigration and Latvian diaspora. Lexical units used in these informative texts characterize processes, conditions and state facilitating the mobility of people – voluntary or forced migration (escaping). In the 21st century different notions, meanings of terms change and new notions and terms arise. Increase of the names of places and countries and different organisations is observed in these thematic texts, as well as the use of metaphors, synonyms and other stylistic means. Informative and emotional signals of these texts are mainly worrying and negative.

Šamšuro, Zane. Alūzijas kā kultūrspecifiska vienība politiķu runās. *Via scientiarum* : starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums. 3. laidiens. Sastādītājas I. Laizāne, I. Znotiņa. Ventspils, Liepāja : Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, 2016, 124.–129. lpp.

Zane ŠAMŠURO (Ventspils Augstskola)

ALŪZIJAS KĀ KULTŪRSPECIFISKA VIENĪBA

Parasti alūzijas tiek traktētas kā implicītas intertekstuālas atsauces; to interpretācijai nepieciešamas zināšanas par tekstu, savukārt no lasītāja vai klausītāja tiek sagaidīts, ka viņam piemīt tādas pašas zināšanas kā autoram (Leppihalme 1997, Nord 1990, Gambier 2001).

Pētījumi literatūrzinātnē pārsvarā koncentrēti uz šo ideālo situāciju, neņemot vērā gadījumus, kad lasītājam minētā atsauce nav zināma. Savukārt tulkojumzinātnē vairāk uzmanības pievērsts faktam, ka ne vienmēr mērķauditorijai, kas, iespējams, pārstāv citu kultūru, izdodas alūzijas atpazīt un uztvert. Tomēr šādu pētījumu ir ļoti maz. Vienu no apjomīgākajiem pētījumiem veikusi somu pētniece Ritva Lepihalme (Leppihalme 1997), detalizēti apskatot iespējamās tulkošanas metodes un to ietekmi uz mērķauditoriju. Tāpat nozīmīgu ieguldījumu devuši tulkojumzinātnieki Kristiane Norda (Nord 1990) un Īvs Gambjē (Gambier 2001), kas savos pētījumos pievērsuši uzmanību tulkošanas metodēm un faktoriem, kas ietekmē to izvēli. Tālāk rakstā autore apskata minēto pētnieku ieguldījumu detalizētāk, tomēr visos šajos pētījumos secināts, ka nezināmas avotvalodas alūzijas, kas tiek saglabātas tulkojumā, pārsvarā neveic to funkciju un rada neizpratni, veidojot kultūrbarjeras vai kultūrspecifiskās vienības (Leppihalme 1997, Nord 1990, Gambier 2001). Kā rakstījis krievu filozofs un literatūrzinātnieks Mihails Bahtins, tie ir „kāda cita vārdi" (Bakhtin 1981, 295).

Apkopojot pētījumos minēto, varam izdalīt šādas raksturīgākās iezīmes:

a) alūzija ir atsauce, kas ietver implicītu, slēptu nozīmi, izmantojot referenttekstu vai tā daļu;
b) alūzija var būt implicīta vai eksplicīta, bet, lai to atpazītu, jābūt pietiekamai līdzībai ar referentu;
c) referents tiek attiecināts uz tā sauktajām kopīgajām zināšanām (*assumed shared knowledge*); tiek pieņemts, ka tās piemīt

autoram un zināmā mērā arī lasītājam vai klausītājam (Leppihalme 1997, Nord 1990, Gambier 2001).

Tātad var secināt, ka alūzija ir intertekstuāla atsauce, kas ietver slēptu nozīmi, izmantojot specifisku, *a priori* zināmu referentu.

Alūziju lietojums runās nebūt nav retums. Veicot savus pienākumus, tulks ik dienu saskaras ar situācijām, kad runā parādās intertekstuāla atsauce un ir tikai īss mirklis, lai izdarītu izvēli. Kas ir tie faktori, kas ietekmē tulka izvēli? Endrū Čestermens (Chesterman 2002) min trīs faktoru grupas:

a) kognitīvie faktori – tulka domāšanas process;
b) sociālie un kultūras faktori – mērķkultūras konteksts, tā vēsturiskie, ideoloģiskie un sociālie aspekti, kā arī tulka statuss un darba apstākļi;
c) tekstuālie faktori – alūzijas īpašības avotvalodā.

Ņemot vērā faktu, ka rakstā alūzijas apskatītas kā kultūrspecifiskas vienības, tuvāk apskatīti sociālie un kultūras faktori. Viens no tiem attiecināms uz kultūras pārzināšanu. Parasti tieši šis faktors ir noteicošais tulkošanas metodes izvēlē. Alūzijas funkcija var ietekmēt tulka izvēli. Tulkam būtu jāspēj noteikt alūzijas lomu gan avotvalodā, gan arī mērķvalodā. Tomēr prakse pierāda, ka ne vienmēr tulkojums veic avotvalodas alūzijas funkcijas, jo bieži klausītājam nav šo kopīgo zināšanu par avotvalodas kultūru. Protams, kāds varētu minēt, ka risinājums ir vienkāršs – varam gaidīt, līdz ierodas klausītājs ar atbilstošām zināšanām. Tomēr šāda izvēle šķiet samērā iracionāla. Skaidrojuma pievienošana būtu otra iespēja. Tomēr bieži tiek uzsvērts, ka klausītājam jābūt ne tikai ar pamatīgu fona zināšanu bāzi, bet arī bikulturālam. Tādēļ alūzijas tiek raksturotas kā netulkojamas vienības.

Lai gan ne visi pētnieki ir noskaņoti tik pesimistiski, tomēr kopumā tiek atzīts, ka alūzijas tulkojumā var ļoti vienkārši pazust, tikt pārprastas, vai arī tās kļūst par kultūrspecifiskām vienībām (Leppihalme 1997, Nord 1990, Gambier 2001).

Tomēr ir vairāki aspekti, kas alūziju atpazīstamību var veicināt. Tie attiecināmi uz referentteksta statusu, referentteksta pieejamību un referenta lietošanas biežumu. Tādējādi alūzijas var iedalīt šādās grupās:

a) iespējams, zināmas (ņemot vērā referenta teksta pieejamību un referenta lomu, kompetents tulks spēj atpazīt alūziju);
b) var būt zināmas (referents var būt zināms daļai tulku un klausītāju);
c) iespējams, nezināmas (visticamāk, referents tulkam nav zināms).

Apskatot raksta sākumā minēto tulkojumzinātnieku pētījumus un apkopojot izstrādātos klasifikācijas variantus, autore piedāvā to kopsavilkumu (Nord 1990, Gambier 2001, Leppihalme 1997):

a) alūzija, kas satur īpašvārdu;
b) alūzija, kas satur frāzi (alūzija – citāts, alūzija – parafrāze);
c) marķētas un nemarķētas alūzijas (atkāpes no pareizrakstības, gramatikas vai stila normām, piemēram, arhaisku vai kā citādi atšķirīgu lingvistisko vienību lietojums, neierasta vārdu izvēle, vārdu kārtība vai stila atšķirības, kā arī pēdiņu, slīpraksta un lielo burtu lietojums, ievadfrāzes);
d) alūzijas sasaiste ar kontekstuālo nozīmi – saistīta, daļēji saistīta, nesaistīta.

Alūzijas tiek uzskatītas par kultūrspecifiskām, ja tās nav saprotamas klausītājam un nav kontekstuālas sasaistes. Klausītājam trūkst zināšanu, lai uztvertu alūzijas slēpto nozīmi, un alūzijas interpretācija, izmantojot kontekstu, nav iespējama. Tātad varam secināt, ka tās ir avotvalodas alūzijas, kuras nav saprotamas mērķauditorijai (visbiežāk tās mērķkultūrā nefunkcionē, ņemot vērā atšķirības kultūrā).

Alūzijas tekstā var pildīt dažādas funkcijas, tomēr to pamatfunkcija ir papildu efekta vai nozīmes pievienošana. Tās arī veido saikni starp runātāju un klausītāju.

Tulkojot alūziju, iespējamas funkcionālas izmaiņas. Mihails Bahtins uzskata, ka zināmā mērā šīs izmaiņas ir „nenovēršamas, likumīgas un pat produktīvas” (Bakhtin 1981, 420). Tulks izvērtē izmaiņu nozīmi un izlemj, vai tā attaisno mērķa realizāciju.

R. Lepihalmes (Leppihalme 1997, 31) piedāvātais alūziju funkciju kopums attiecināms gan uz ekstratekstuālo, gan arī intratekstuālo līmeni. Alūzijām piemīt šādas funkcijas ektratekstuālā līmenī:

a) intertekstuālā funkcija (teksta sasaiste);
b) starppersonu funkcija (runātājs un klausītājs).

Savukārt intertekstuālajā līmenī būtu jāmin šādas funkcijas:

a) tematiskā funkcija;
b) humoristiskā funkcija;
c) raksturojošā funkcija;
d) starppersonu funkcija.

Šeit būtu svarīgi minēt, ka būtiska nozīme ir arī tam, vai alūzija ir makro līmeņa (tāda, kas ietekmē tekstu kopumā) vai mikro līmeņa (tāda, kas ietekmē tikai tūlītējo kontekstu).

Alūziju tulkošanā tiek izmantotas dažādas tulkošanas metodes. Šī raksta ietvaros tiek apskatītas tulkošanas metodes, kuras savos pētījumos piedāvā trīs tulkojumzinātnieki.

K. Norda piedāvā šādu tulkošanas metožu kopumu (Nord 1990, 13):

a) tiešs citāts;
b) transkripcija/transliterācija;
c) aizvietošana;
d) burtisks tulkojums;
e) parafrāze;
f) adaptācija;
g) paplašinājums/saīsināšana;
h) izlaidums/aizvietošana;
i) zemsvītras piezīmes.

Somu tulkojumzinātnieces R. Lepihalmes piedāvāto tulkošanas metožu kopums strukturēts atšķirīgi, izdalot katru alūziju veidu un piedāvājot atbilstošas tulkošanas metodes (Leppihalme 1997, 79).

1. Alūzijas, kas satur īpašvārdu:
   1.1. Īpašvārda saglabāšana:
      a) īpašvārds tiek saglabāts;
      b) īpašvārds tiek saglabāts, izmantojot norādes;
      c) īpašvārds tiek saglabāts, pievienojot zemsvītras piezīmes.
   1.2. Īpašvārda aizvietošana:
      a) īpašvārds tiek aizvietots ar citu avotvalodas vārdu;
      b) īpašvārds tiek aizvietots ar mērķvalodas vārdu.
   1.3. Īpašvārda izlaišana:
      a) īpašvārds tiek izlaists, saglabājot teksta jēgu;
      b) alūzija tiek izlaista.
2. Alūzijas ar frāzi:
   a) standarta tulkojuma izmantošana;
   b) minimālas izmaiņas (burtisks tulkojums);
   c) papildu marķējuma pievienošana;
   d) paskaidrojums;
   e) aizvietošana;

f) parafrāze;
g) radoša teksta pārveide;
h) izlaidums;
i) alūzija netiek tulkota.

Ī. Gambjē piedāvātais saraksts nav tik detalizēts (Gambier 2001, 232–233, citēts no Ruokonen 2006, 340):

a) apzināts izlaidums;
b) burtisks tulkojums vai kalks;
c) parafrāze vai skaidrojums;
d) aizvietošana;
e) kompensācija;
f) aizguvums.

Piedāvātās tulkošanas metodes vairāk attiecināmas uz kultūrspecifisku vienību tulkošanu, un pārsvarā tās ir īsas frāzes. Lai tās veiksmīgi izmantotu alūziju tulkošanā, būtu nepieciešamas papildu metodes.

Jebkurā gadījumā visas apskatītās klasifikācijas ietver gan metodes, kas piedāvā saglabāt alūziju, to nemainot, gan arī metodes, kuras izmantojot, avotvalodas alūzija tiek modificēta. Tādēļ iespējams metožu dalījums šādās kategorijās:

a) alūziju saglabājošas metodes, piemēram, teksta reprodukcija, alūziju netulkojot, izmantojot adaptāciju, ieviešot minimālas izmaiņas vai lietojot esošu tulkojumu;
b) alūziju modificējošās metodes, piemēram, paskaidrojums, aizvietošana vai izlaidums.

Izmantotā literatūra

1. **Bakhtin 1981 – Bakhtin, Mikhail Mikhailovich.** Discourse in the Novel. *The Dialogic Imagination*. Four Essays. Austin: University of Texas Press, 1981 (2002), pp. 259–422 .
2. **Chesterman 2000 – Chesterman, Andrew.** Introduction. *Translation in Context.* Andrew Chesterman et al. (eds.) Amsterdam : Benjamins, 2000.
3. **Gambier 2001 – Gambier, Yves**. Traduire le sous-texte. *Langage et reference*. Mélanges offerts á Kerstin Jonasson á l´occasion de ses soixante ans. Hans Kronning, Coco Norén, Beng Novén, Gunilla Ranibo, Lars Goran Sundell and Brynja Svane (eds.). Uppsala : Uppsala Universitet, 2001, 223 – 235.
4. **Leppihalme 1997 – Leppihalme, Ritva.** *Culture Bumps. An Empirical Approach to the Translation of Allusions*. Clevedon : Multilingual Matters, 1997.

5. **Nord 1990 – Nord, Christiane.** Zitate und Anspielungen als pragmatisches Übersetzungsproblem. *TextconText 5*, 1990, s. 1–30.
6. **Ruokonen 2006 – Ruokonen, Minna.** A Monologic Carnival. Allusion in the Discourse of the Protagonist of Dorothy L. Sayers' Lord Peter Wimsey Novels. *Proceedings of the XII International Bakhtin Conference*. Jyväskylä : University of Jyväskylä, Department of Languages, 2006, pp. 334–344.

ALLUSION AS A CULTURE SPECIFIC ITEM

Abstract

The author of the paper looks at allusions as culture specific items from theoretical viewpoint.

Without any doubt political rhetoric uses a significant amount of allusions that are regarded as culture specific. In the framework of the specific research, types of allusions, their functions and classifications have been considered. A part of the paper is devoted to the description of possible translation methods.

It is concluded that allusions are a frequently used instrument of political rhetoric, but due to their culture specific nature, their sense is altered or lost.

Treimane, Inese. Latviešu juridisko tekstu pirmsākumi. *Via scientiarum* : starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums. 3. laidiens. Sastādītājas I. Laizāne, I. Znotiņa. Ventspils, Liepāja : Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, 2016, 130.–139. lpp.

Inese TREIMANE (Latvijas Universitāte)

LATVIEŠU JURIDISKO TEKSTU PIRMSĀKUMI

Raksta mērķis ir sniegt ieskatu pirmajos latviešu valodā publicētajos juridiskajos tekstos, ieskicējot to vietu citu literatūras žanru vidū un tādus ar šo tekstu izcelsmi saistītus jautājumus kā tulkošanas metode, teksta recepcija, žanra kanona veidošanās un juridiska teksta sistemātika kā attiecīgā laikmeta kultūrvēsturisks spogulis, kas nav zaudējuši aktualitāti arī mūsdienās. Raksts iecerēts kā vispārīgs pārskats par attiecīgo problemātiku, lai ļautu gūt priekšstatu par dažiem būtiskiem ar latviešu juridisko tekstu vēsturi saistītiem jautājumiem, kuru detalizētam iztirzājumam nepieciešama turpmāka padziļināta izpēte.

Juridisks teksts kā literatūras žanrs

Latviešu valodā rakstītās literatūras vēsture ir relatīvi jauna: pirmā, t. i., senākā līdz mūsu dienām saglabājusies izdotā grāmata latviešu valodā ir 1585. gadā Viļņā iespiestais katoļu katehisms (Frīde 2011, 145). Līdz 19. gadsimta sākumam termins „literatūra" Eiropas kultūrā tika lietots plašā nozīmē – ar to tika saprastas „grāmatu zināšanas" un „raksti" (Kalers 2007), un šādā nozīmē tas tiek lietots arī latviešu literatūras vēstures attiecīgā posma apskatos, nošķirot divus galvenos literatūras veidus – garīgo un laicīgo literatūru, kuros savukārt attīstās dažādu literatūras jeb rakstu žanru aizmetņi (dzeja, proza, ābeces, gramatikas u. c.). Kā viens no laicīgās literatūras žanriem 17. gadsimtā attīstās arī juridiskais teksts („likumu tulkojumi") (Frīde 1998).

Latviešu literatūras sākotnē žanru formālajām robežām būtībā nebija nozīmes – gan metriski saistītā valodā, gan metriski nesaistītā valodā rakstītie teksti neatkarīgi no to garīgā vai laicīgā satura vēstījuma bija vērsti uz kopīgu pragmatisku mērķi – izglītot, audzināt, dot tikumiskus vai praktiskus padomus. Šajā senākajā posmā faktiski vērojams žanru robežu relatīvisms un modifikācijas, ko mūsdienu žanroloģijā pieņemts uzskatīt par postmodernajam laikmetam raksturīgu īpatnību (Burima, Kačāne 2014).

Agrīnajos izdevumos nereti tika kombinēti dažādu žanru teksti ar vienai tematikai veltītu vēstījumu, tā veidojot savdabīgu intertekstualitāti, kurā teksti cits citu „paskaidro" un savstarpēji sasaucas, tādējādi paspilgtinot

vēstījumu un palīdzot iegaumēt vēstījumā pausto informāciju. Izņēmums šajā ziņā nebija arī juridiskie teksti, piemēram, stāsta „Uzticamā brūte Anniņa" (1856) pielikumā Ansis Leitāns pārstāstīja baznīcas likumus laulāšanas jautājumos, Konrāds Šulcs avīžu stāstiņā „Kāzas Gudrinieka Brenča mājās" (1828) skaidroja, kādi likumi jāievēro zemes kopējiem (Frīde 2011, 200).

Dažādi juridiskie teksti tika laiku pa laikam iespiesti arī lūgšanu grāmatu pielikumos un kalendāros, piemēram, Kristofs Harders „Vidzemes kalendārā" iekļāva zemnieku likumu atstāstu, 1787.–1790. gada kalendāros publicējot rakstu „Patentes un pavēlēšanas, kas zemniekiem visuvairāk vaijaga zināt" (Apīnis 2000, 89).

Tulkošana kā juridiska teksta veidošanas metode

Pirmie juridiskie teksti latviešu valodā, tāpat kā pirmie citu žanru teksti, bija tulkojumi, un vispārzināms ir fakts, ka pirmie tulkotāji bija vācu tautības luterāņu mācītāji, kas tulkoja galvenokārt no savas dzimtās valodas. Ar to saistītas pirmo latviešu juridisko tekstu valodas īpatnības, proti, savā sākotnē „latviešu pirmo rakstu valoda ir sociāls žargons – vācu kungu valoda satiksmē ar latviešiem". Turklāt no šī žargona nebija brīvi pat vislabākie latviešu valodas pratēji ne tikai 17. gadsimtā, bet pat vēl 19. gadsimtā (Ozols 1965, 7).

Līdz 19. gadsimta sākumam izplatīts tulkošanas paņēmiens visos žanros bija oriģināla brīvs pārstāsts un lokalizācija, turklāt oriģināla autors ne vienmēr tika norādīts un pastāvēja lojalitāte attieksmē pret plaģiāta un jaunrades proporcijām (Frīde 2011, 168). Tādējādi autorības jautājums nebija uzmanības centrā, svarīgākais bija pats teksts, vēstījums un tā pragmatiskais mērķis. Attiecībā uz juridiskiem tekstiem šī pieeja pavēra plašas interpretācijas iespējas, resp., paši tulkotāji kļuva par teksta pirmajiem interpretētājiem, pēc savas sapratnes un idejiskās pārliecības veidojot mērķauditorijai jeb latviešu zemniekam piemērotāko teksta variantu – pievienoja savus komentārus vai izlaida, pēc viņu domām, mazsvarīgas teksta daļas. Šādā veidā ir tapis arī viens no pirmajiem latviešu valodā pieejamiem juridiskajiem tekstiem – t. s. kara artikuli – karaļa Kārļa XI 1683. gada 2. martā izdotais kara sodu likums. Vidzemes un Rīgas ģenerālgubernators Ēriks Dālbergs 1696. gada 19. oktobrī lika publicēt šī teksta izvilkumu vācu un arī latviešu valodā; šo tekstu no vācu valodā tulkotā zviedru oriģināla latviešu valodā pārtulkoja Rīgas Sv. Jāņa baznīcas latviešu draudzes mācītājs, Rīgas superintendants Liborijs Depkins (*Liborius Depkin*).

Vidzeme šajā laikā bija Zviedrijas domīnija, un, Zviedrijai kļūstot par absolūtu monarhiju, pastiprinājās Zviedrijas centieni nodrošināt Vidzemē

vienveidīgas tiesību normas un ierobežot tiesu patvaļu (Blūzma 2006, 25). Šie centieni bija vērsti uz kārtības ieviešanu un patvaļas novēršanu likumu „dzīves cikla" noslēdzošajā – piemērošanas posmā, taču nekādi nevarēja ietekmēt iepriekš minēto interpretācijas patvaļu, kas pastāvēja likumu tapšanas sākotnējā, proti, tulkošanas posmā un ko īstenoja pirmie šo tekstu tulkotāji, kuri tādējādi uzurpēja (vismaz daļēji un, domājams, neapzināti) tiesu varai piekritīgās interpretācijas funkcijas.

Termins „kara artikuli" ir burtisks pārcēlums no vācu *Kriegsartikel* (zviedru valodā: *Krigz-Artikal*) un ilustrē kādu tipisku terminoloģijas problēmu, kas pavada juridisko tekstu tulkotājus jau no pašiem pirmsākumiem, proti, nepieciešamību un grūtības izšķirties starp avota valodas termina leksisku kopēšanu un avota valodas termina semantisku atveidošanu jeb latviski precīza ekvivalenta atrašanu. Šajā gadījumā izvēlēts neveiksmīgs risinājums: vācu valodas salikteņa otrajai daļai *-Artikel* ir vairākas nozīmes – 'raksts', 'prece', 'pants', 'artikuls', savukārt latviešu valodā vārdam „artikuls" ir tikai viena, gramatiskās kategorijas nozīme, kas konkrētajā kontekstā acīmredzami neiederas un tātad jēdzieniski nefunkcionē.

Arveds Švābe „Tieslietu Ministrijas Vēstneša" publikācijā (Švābe 1935) min, ka šis teksts ir viens no visvecākajiem sodu likumiem latviešu valodā (t. i., viens no vecākajiem tekstiem krimināltiesību jomā).

Tomēr iespējams, ka būtu atrodami arī vēl senāki juridiskie teksti – Edgara Dunsdorfa pārskatā par Zviedrijas valsts arhīvā atrodamajiem materiāliem, kas saistīti ar Latviju (Dunsdorfs 1940), minēti materiāli, kas kataloģizēti tieslietu grupā, sākot no 1547. gada.

„Kara artikuli" reglamentē karadienesta noteikumus un par pārkāpumiem piemērojamos sodus Zviedrijas armijā. Salīdzinājumā ar vācu tekstu „Kara artikulu" latviešu tulkojums ir brīvs pārstāsts, kas pielāgots latviešu auditorijas vajadzībām – atsevišķi panti izlaisti vai īsināti, daži apvienoti. Dažos gadījumos tam ir savs racionāls pamats – piemēram, netiek tulkoti tie panti, kuros runa par virsnieku noziedzīgiem nodarījumiem, jo latviešu tautības virsnieku zviedru armijā vai nu nebija nemaz vai tie prata zviedru valodu. Tomēr lielākoties tulkojuma kļūdas nav saistītas ar apzinātu tulkojuma adaptācijas vēlmi, bet radušās valodas un juridisko normu vājas pārzināšanas dēļ (Tepfers 1933, 1569).

„Kara artikulu" tulkojuma rezultāts faktiski nav uzskatāms par *tekstu* šī jēdziena tradicionālā izpratnē, jo kā vēstījums, kā informācijas nesējs tas pilnvērtīgi nefunkcionē; sk., piemēram, 61. pantu:

„Kas vesals un spirkts Vīrs ir, tam ne būs, jeb, uz ceļa būdams, no sava Karoga atkāpt, jeb, kad tas Lēģeris top apmests, no Karu-Pulka bez savu

iedotu Pasu, ja wiņš uz Vakti ne ir izkomendierēts likties atkāpis atrast, ja viņš ne grib Kaklu pamest.”

Būtībā to var uzskatīt par kvazitulkojumu jeb kvazitekstu, kura tulkojums mūsdienu versijā skan šādi:

Neviens spirgts un vesels zaldāts nedrīkst pārgājienā atpalikt no sava standarta vai karoga vai, kad tiek ierīkota nometne, bez sava pulkveža vai cita virsnieka izsniegtas īstas pases nedrīkst atrasties ārpus armijas, izņemot sardzes posteni, citādi – nāvessods. (Kara artikuli, 328)

Teksta recepcija un žanra kanons

Interesants un padziļināti pētāms būtu pirmo juridisko tekstu recepcijas jautājums, proti, kā iepriekš citētais un citi līdzīgi teksti (no mūsdienu viedokļa – kvaziteksti) tika uztverti attiecīgajā laikā un auditorijā jeb, citiem vārdiem sakot, vai laikabiedriem tie bija labi saprotami?

Runājot par 16. gadsimta pirmajiem garīgās literatūras izdevumiem latviešu valodā, Bernhards Dīriķis sliecās domāt, ka vācisko konstrukciju dēļ šie teksti „bij gan laikam tik pašiem rakstniekiem saprotami” (Dīriķis 1860, 8). Savukārt attiecībā uz vēlāku gadsimtu izdevumiem literatūrzinātniece Zigrīda Frīde izsaka pieņēmumu, ka „..mūsdienu lasītājam grūti uztveramā, pat nesaprotamā izteiksme tolaik tika saprasta vieglāk” (Frīde 2011, 282).

Tomēr bez konkrētiem kritērijiem neviens no šiem pieņēmumiem nav pierādāms. To, ka lasītājiem bija diferencēta attieksme pret 18. gadsimta beigu –19. gadsimta sākuma tekstiem, ir secinājis Aleksejs Apīnis, pamatojoties uz latviešu izdarītajiem ierakstiem tiem piederošajās grāmatās, proti, pieņemot, ka vairāk ierakstu ir vairāk lasītās, iemīļotās grāmatās (Apīnis 2000, 134). Taču varam tikai minēt, vai šādai diferenciācijai bija kāda saistība arī ar izteiksmes skaidrību jeb teksta „saprotamību”.

Toties attiecībā uz juridiskiem tekstiem ir atrodamas liecības par to, ka mūsdienu lasītājam nesaprotamā izteiksme vismaz dažos gadījumos ir radījusi problēmas arī laikabiedriem – piemēram, 1804 .gada zemnieku likumu Rīgas izdevumu ķeizars pavēlēja konfiscēt nesaprotamās izteiksmes dēļ, bet 1809. gada izdevuma latviešu tekstam tika izsūtīts oficiāls kļūdu labojums, kas mācītājiem bija jānolasa no kanceles (Švābe 1933, 145). Jāuzsver, ka tas ir pirmais zināmais oficiālais kļūdu labojuma precedents latviešu juridisko tekstu vēsturē – tātad savdabīgs Eiropas Savienības *corrigendum* procedūras „vectētiņš”.

Interesanti, ka jautājums par juridiska teksta skaidrību nākamo gadsimtu gaitā nebūt nezaudē aktualitāti – izkristalizējoties juridiskā žanra kanonam, saduras divi pretēji viedokļi jautājumā par to, vai juridiskam tekstam ir jābūt saprotamam arī t. s. ierindas lasītājam (rakstītam viegli uztveramā,

skaidrā un vienkāršā valodā) vai tas tomēr paredzēts speciālistu aprindām (un tātad drīkst paturēt komplicēto vēsturiski izveidojušos izteiksmi kā juridiska teksta identitātes elementu).

Izpratne par to, kāds ir „labs" juridiskais stils, vēstures gaitā ir bijusi pakļauta estētisko ideālu modes svārstībām: antīkajā pasaulē juridiskā latīņu valoda bija skaidra un kodolīga, savukārt viduslaikos tā kļuva ārkārtīgi komplicēta; seno ģermāņu juridiskie teksti bija deskriptīvi, un tajos bija pieņemts lietot daudz atkārtojumu, savukārt baroka laikmeta juridiskajos tekstos bija pieņemts bagātīgi citēt Bībeles tekstu un rakstnieku humānistu darbus utt. (Mattila 2006, 38).

Tāpat jau kopš senatnes ir bijuši centieni juridiskajā literatūrā iedibināt „vienkāršības un skaidrības" kanonu. Viens no pirmajiem mēģinājumiem datējams ar 6. gs., kad Bizantijas imperators Justiniāns I kodificēja romiešu juridiskos tekstus un izdeva dekrētu, ka kodificētā teksta valodai jābūt lakoniskai un saprotamai. Savukārt Austrijas imperatore Marija Terēze ieviesa savdabīgu „testu" – lika pārliecināties par birokrātijas radīto likumu tekstu skaidrību, dodot tos lasīt t. s. vienkāršajiem cilvēkiem „no ielas", bet Krievijā Katrīnas II valdīšanas laikā tika izdota instrukcija, ka likumi jāraksta visiem saprotamā valodā, īsi un kodolīgi (Mattila 2006, 96–97).

Jāpiemin, ka 20. gadsimta sākumā šo principu atbalstīja arī vairāki ievērojami Latvijas tiesību speciālisti. Tā A. Švābe, analizējot jauno sodu likumu valodu, mudināja likumu autorus izkopt teicamu juridiskās prozas stilu un rakstīt vienkāršā, spēcīgā un skaidrā valodā (Švābe 1933).

Mūsdienās līdzīgu pieeju tiecas īstenot t. s. „plain language" (skaidras valodas) kustības piekritēji, tostarp Eiropas Savienības iestāžu tulkošanas dienesti (tiesa gan, pagaidām bez īpašiem rezultātiem).

Teksta sistemātika kā kultūrvēsturisks spogulis

18. gadsimta beigās zemnieku un muižas attiecības sāka reglamentēt muižu rakstveidā izdotie likumi, kas zemniekiem deva zināmu tiesisko stabilitāti. Būtībā tie neradīja neko jaunu, tikai rakstītā veidā noformēja paražas jeb, lietojot tiesību terminoloģiju, „pacēla paražas pozitīvo tiesību līmenī" (Lazdiņš 2006, 283). Latvijas teritorijā vienīgi Kurzemes hercogistes muižniekiem bija piešķirtas likumdevēja tiesības savās muižās. Tādējādi Kurzemes muižnieki ieguva gan administratīvo, gan likumdošanas, gan tiesu varu pār saviem zemniekiem. Muižu likumi 18. gadsimta beigās tika izdoti vairākās Kurzemes hercogistes muižās, un tie tika publicēti latviešu valodā.

Viens no tādiem paraugiem ir Struteles valsts (t. i., muižas) likumi, ko 1793. gadā latviešu valodā izdeva Struteles muižkungs Francis Aleksandrs Ernests Franks.

Muižniekiem, izdodot saviem zemniekiem normatīvus noteikumus, bija jāievēro arī Dieva un dabas likumi jeb dabiskās tiesības (Zeids 1992). Struteles valsts likumu ievadā (preambulā) F. A. E. Franks tēvišķi mudina uz Dieva likumu ievērošanu:

„*Jūs, visi mani draugi un bērni!*

Mana lielākā rūpe uz to stāv, ka jūsu starpā Dieva bijāšana, labi tikumi un goda prāts atrasts un redzams taptu; caur ko pie jums laime un labaklāšana, un, kas vēl vairāk, Dieva svētība rasies. Kad ikkatrs pēc Dieva un tās cilvēcīgās virzības likumiem dzīvo un pareizi dara, tad visi darbi labā ziņā notiek, tad arī mierīgi, glīši un rāmi savas dienas nodzīvos. Tie nebēdnieki un blēži top kaunā likti un cieš sāpes; tas taisns cilvēks sadzīvo godu un prieku, un ir pie saviem bērniem. [..]" (Struteles valsts likumi, 284)

Dzīvojot pēc Dieva un dabiskās kārtības likumiem un ievērojot morāles principus, balvā tiek saņemta „laime un labaklāšana", toties „nebēdnieki un blēži" saņem taisnīgu sodu. Šādā vienkāršotā veidā te izteikta dabisko tiesību doktrīnā būtiskā morāles loma, proti, dabiskajās tiesībās (pretstatā pozitīvajām tiesībām) tiek atzīta tiesību saistība ar morāli, un morāle tiek uzskatīta par galveno kritēriju, pēc kura vērtēt tiesības (Smiltēna 2009, 11).

Līdzīga taisnīguma mēraukla iekodēta arī folklorā, kur „taisnības jūtas dabū savu pilnīgu gandarījumu: labie un ļaunie saņem galā katrs savu pienācīgu algu" (Birkerts 1937, 346).

Vairāki Struteles muižas likumu panti uzskatāmi atklāj juridisko normu saistību ar morāles normām – tie vēršas pret zagšanu, pret vardarbību, pret slinkumu un nolaidīgu saimniekošanu:

„*Paņemtas un nozagtas, ir ceļā paceltās lietas ir jāatdod. Ja viņas jau izklaidītas, taču tās lietas vērts jāatlīdzina, un tam zagļam īpaša strāpe jānospriež*."

„*Kas ķildas ceļ – kas kaujas .. – tas ne ir taupāms, bet aši strāpējams pēc tās vainas lieluma un grūtības.*"

„*Tai saimei būs saimniekam un saimniecei tikuši paklausīt pie visiem mājas darbiem. Ja viens dēļ neklausīšanas un slinkuma no saimnieka apsūdzēts taptu, tam laba pārmācīšana no muižas būs gaidāma*."

Interesants faktors gan šajos likumos, gan juridiskajos tekstos vispār ir konkrēto reāliju atlase un klasifikācija jeb likuma sistemātika – tas, ko likumdevējs (šajā gadījumā – muižnieks) uzskatījis par nepieciešamu normēt un kāda veida un apjoma sankcijas noteicis likuma pārkāpējiem, sniedz vērtīgu kultūrvēsturisku liecību par attiecīgo periodu. Turklāt šī atlase būtiski ietekmē arī pašu tekstu, jo no likumā iekļautās realitātes daļas atkarīgs tas, kādi jēdzieni tajā jāizsaka un kuriem no tiem varbūt jāmeklē jauni vārdi (termini), un

tādējādi tieši šajās jomās īpaši attīstās un diversificējas leksika un noslīpējas sintaktiskie paņēmieni.

Amerikāņu tiesību vēsturnieks Pīters Gudrihs, pētot Anglijas tiesību vēsturi, uzskata, ka senie likumi ir kolektīvā juridiskā atmiņa, kurā glabājas tautas „nacionālais kods" (*national code*). Reizēm pavisam maza, it kā tīri tehniska detaļa var sniegt būtisku liecību. Viens no tādiem piemēriem atklāj seno britu attieksmi pret savu namu kā drošu cietoksni un neaizskaramu patvērumu („mans nams – mana pils") – Gudrihs min likuma normu, kas paredz, ka pat tad, ja šerifs ir likumīgi ienācis namā, viņa tiesības ielauzties istabā, kuras durvis ir slēgtas, var tikt apstrīdētas tiesā (Goodrich 1990, 215).

Bet ko par latviešiem liecina mūsu senākie likumi? No pāris teksta paraugiem vien, protams, nevar izdarīt vispārinājumu, tomēr Struteles muižas likumi liek aizdomāties par dažām tendencēm. Lielākoties katrs Struteles muižas likumu pants reglamentē vienu tiesisko situāciju, taču atsevišķām parādībām veltīti vairāki panti un tās reglamentētas sīkāk, kā arī par tām paredzētas bargākas sankcijas – tas galvenokārt attiecas uz zagšanu un dzeršanu. Jāpiemin, ka pret dzeršanas postu bija vērsti paši bargākie sodi – saimnieku varēja „pazemināt" kalpa kārtā un pat izlikt no mājām, bet tam, kurš lielas dzeršanas dēļ sabendēja veselību un tāpēc nomira, bija lemts „kā slepkavam pie savas paša miesas bez baznīcas pulksteņa zvanīšanas un bez dziedāšanas purvā apraktam tapt" (Struteles valsts likumi, 286).

Tomēr, pirms izdarīt pārsteidzīgus secinājumus par 18. gadsimta latviešu raksturu un dzīvesveidu, jāatceras, ka Struteles valsts likumu normas lielākoties ir aizliedzošas vai pienākumu uzliekošas normas, tātad likumsakarīgi, ka tajās tikusi veikta realitātes „negatīvā atlase", kas neļauj iegūt pilnīgu priekšstatu par visu attiecīgā perioda dzīves spektru. Tam nepieciešama plašāka juridisko tekstu materiāla izpēte.

Secinājumi

1. Latviešu juridiskie teksti rodas kā viens no 17. gadsimta beigu laicīgās literatūras žanriem, un to izcelsme, tāpat kā citu latviešu literatūras žanru rašanās, saistīta ar vācu tautības luterāņu mācītāju darbību.

2. Tāpat kā citi literatūras žanri, arī latviešu juridiskie teksti savos pirmsākumos ir tulkojumi no citām valodām, lielākoties vācu valodas, un populārākā tulkošanas metode līdz pat 19. gadsimta sākumam ir pārstāsts un lokalizācija.

3. Tādējādi pirmie juridisko tekstu tulkotāji būtībā ir arī pirmie šo tekstu interpretētāji, un tā ir principiāla atšķirība no mūsdienās pieņemtās juridisko tekstu tulkošanas teorijas un prakses.

4. Jau no pašiem pirmsākumiem ar juridiskajiem tekstiem saistīta recepcijas problēma, kuras cēlonis var būt gan tulkojuma zemā kvalitāte (burtisks avota valodas atdarinājums, nerespektējot mērķa valodas sistēmu), gan pašas tiesību nozares objektīva sarežģītība un juridiskās valodas tradīcijas.

5. Domājot par latviešu juridiskās valodas tradīciju, jāpatur prātā, ka mūsu juridiskās valodas vēsture faktiski ir tulkošanas vēsture (un kā tāda joprojām turpina attīstīties), kas neizbēgami nozīmē citu (svešu) lingvistisko tradīciju klātbūtni.

6. Viena no vēsturiskām pieejām juridiska teksta izstrādē, kas populāra arī mūsdienās, ir t. s. „skaidras valodas" pieeja, kura mudina veidot juridisku tekstu pēc iespējas vienkāršā, skaidrā un arī „ierindas lasītājam" saprotamā valodā, tomēr šie centieni pagaidām nesniedz gaidīto rezultātu.

7. Juridiska teksta sistemātika, proti, tas, ko un kā likumdevējs uzskata par normējamu, var sniegt vērtīgas kultūrvēsturiskas liecības par attiecīgo vēstures periodu un sabiedrību.

Avoti

Kara artikuli – KARA ARTIKULI, kurus 1683. gadā apstiprinājis Viņa Gaišība Visuvarenais Karalis un Kungs Kārlis XI, zviedru, gotu un vendu karalis. *Latvijas tiesību avoti: teksti un komentāri,* 2. sēj. Rīga : Juridiskā koledža, 2006, 316.–346. lpp.

Struteles valsts likumi – STRUTELES VALSTS LIKUMI, kas no manīm, Franc Alexander Eernsts Franck Struteles valsts dzimtskunga sadomāti. *Latvijas tiesību avoti: teksti un komentāri,* 2. sēj. Rīga : Juridiskā koledža, 2006, 284.–289. lpp.

Literatūra

Apīnis 2000 – Apīnis, Aleksejs. *Soļi senākās latviešu grāmatniecības un kultūras takās*. Rīga : Preses Nams, 2000.

Birkerts 1937 – Birkerts, P[ēteris]. *Ievads latvju tautas prātniecībā*. Rīga : autora izdevums, 1937.

Blūzma 2006 – **Blūzma, Valdis.** Laikmeta vispārējs raksturojums. 16. gs. otrās puses un 17. gs. valstiskie veidojumi Latvijas teritorijā, to tiesiskais statuss un likvidācijas cēloņi 18. gs. ritējumā. *Latvijas tiesību avoti: teksti un komentāri,* 2. sēj. Rīga : Juridiskā koledža, 2006.

Burima, Kačāne 2014 – **Burima, Maija, Kačāne, Ilze.** Žanroloģijas izaicinājumi. *Literārais teksts: žanru modifikācijas un naratīva specifika*. Komparatīvistikas almanahs Nr. 6 (35), Daugavpils : Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds „Saule", 2014.

Dīriķis 1860 – Dīriķis, B[ernhards]. *Latviešu rakstniecība*. Rīga : Ernsts Platess, 1860.

Dunsdorfs 1940 – Dunsdorfs, Edgars. Latvijas vēstures avoti Zviedrijas valsts arhīvā. *Latvijas Vēstures institūta žurnāls* Nr. 2, Rīga : [b.i.], 01.01.1940.

Frīde 1998 – Frīde, Zigrīda. Latviešu literatūras sākotne. *Latviešu literatūras vēsture* (zin. vad. V. Hausmanis). 1. sēj. Rīga : Zvaigzne ABC, 9.–110. lpp.

Frīde 2011 – Frīde, Zigrīda. *Ienest sveci istabā: latviešu literatūras veidošanās aspekti 19. gadsimta pirmajā pusē*. Rīga : LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2011.

Goodrich 1990 – Goodrich, Peter. *Languages of Law: From Logics of Memory to Nomadic Masks*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990.

Kalers 2007 – Kalers, Džonatans. *Literatūras teorija. Ļoti saistošs ievads*. [No angļu valodas tulkojis Haralds Matulis.] Rīga : ¼ Satori, 2007.

Lazdiņš 2006 – Lazdiņš, Jānis. *Kurzemes muižu likumi. Komentārs. Latvijas tiesību avoti: teksti un komentāri,* 2. sēj. Rīga : Juridiskā koledža, 2006.

Mattila 2006 – Mattila, Heikki E. S. *Comparative legal linguistics*. Aldershot : Ashgate 2006.

Ozols 1965 – **Ozols, Arturs.** *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga : Liesma, 1965.

Smiltēna 2009 – Smiltēna, Anda. *Tiesību un morāles saistība: tiesību pozitīvisma izpratne un kritika*. Maģistra darbs, Rīga : Latvijas Universitāte, 2009.

Švābe 1933 – Švābe, Arveds. Mūsu sodu likumu valoda. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, nr. 6–8, Rīga : A. Gulbja izdevniecība, 1933, 129.–144. lpp.

Švābe 1935 – **Švābe, Arveds.** Karaļa Kārļa XI kara sodu likums. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Rīga : A. Gulbja izdevniecība, 1935, 44.–135. lpp.

Tepfers 1933 – Tepfers, V[erners]. Pirmais kara sodu likumu teksts latviešu valodā. *Militārais Apskats* nr. 9, Rīga : Armijas štābs, 01.09.1933.

Zeids 1992 – Zeids, Teodors. *Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti*. Rīga : Zvaigzne, 1992.

THE ORIGIN OF LATVIAN LEGAL TEXTS

Summary

Latvian legal genre originated in the 17th century when first legal texts were published in Latvian. Likewise other genres, first Latvian legal texts were translations done by priests who used mainly German as the source language. The method used by translators at that time was not „legal translation" as we understand the concept today: it was rather digest or brief overview of the original, and the translator could freely add some comments or omit paragraphs which he regarded redundant. Thereby the translators became first interpreters of legal texts.

One of the oldest legal texts published in Latvian is „Kara artikuli" (Warfare Articles), adopted by Swedish King Karl XI in 1683, which comprised rules and code of conduct for soldiers of the Swedish army. Although translated into Latvian, the text and its message is incomprehensible for Latvian reader due to the poor quality of the translation.

The problem of comprehensibility and peculiar character of legal language emerged the day the first legal texts were born. And from the very dawn of legal writing and drafting there have been efforts to elaborate legal texts so as to make them clear and comprehensible for „ordinary people". As regards Latvian legal texts, there is an evidence of the first *corrigendum*: when mistakes were found in Latvian translation of local law (1809) (zemnieku likumi), the Russian emperor ordered to notify correction of the text in churches.

Nevertheless, the problem of comprehensibility persists even nowadays, and there have been numerous efforts to cope with the problem, but the results are still not satisfactory enough. The conservative character of legal language, the inertia of using traditional wordings and formulas is very strong. And, moreover, it should be kept in mind, that Latvian legal tradition is in fact tradition of translation which means that Latvian legal texts inevitably bear imprints of strange linguistic habits and interferences.

However, legal texts are very interesting and valuable source of information regarding national history, since the structure of legal norms and the particular subject-field can reveal customs, lifestyle and possible faults or „national code" of the time and the society.

Vēvere, Daira. Sociolingvistiskie novērojumi dažās tāmnieku izloksnēs. *Via scientiarum* : starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums. 3. laidiens. Sastādītājas I. Laizāne, I. Znotiņa. Ventspils, Liepāja : Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, 2016, 140.–147. lpp.

Daira VĒVERE (Latvijas Universitāte)

SOCIOLINGVISTISKI NOVĒROJUMI DAŽĀS TĀMNIEKU IZLOKSNĒS

Ievads

Laikā, kad dialekti mainās un pat zūd, dialektoloģijā aktuāli kļuvuši pētījumi ar sociolingvistisku ievirzi, kas palīdz noteikt izlokšņu prestižu, kā arī runas īpatnību lietojamību un noturīgumu.

Rakstā analizēti LU Latviešu valodas institūta projekta „Latviešu valodas dialekti 21. gadsimtā: sociolingvistisks aspekts" 2014. gadā iegūto aptauju rezultāti lībiskā dialekta tāmnieku Popes un Ugāles izloksnē, kur intervēti 6 vecākās (70–95 g. v.) un 4 vidējās paaudzes (48–59 g. v.) izlokšņu pārstāvji. Salīdzinājumam rakstā iekļauti arī 4 jaunākās paaudzes (17–29 g. v.) runātāju uzskati par savu Piltenes izloksni, kas ierakstīti 2012. gadā. Galvenie aptaujas jautājumi saistīti ar indivīda runu, ģimenes valodu, sarunu valodu publiskajā telpā, ar izpratni, kas ir izloksne, kas – dialekts, kas – literārā valoda, un attieksmi pret savas vai citas izloksnes runātāju.

Būtiski, ka intervētājs runā izloksnē, lai iedrošinātu informantus brīvi runāt savā dzimtajā izloksnē.

Katra intervija ierakstīta digitāli, un tas ļauj analizēt arī izlokšņu pārstāvju runas īpatnības, ne tikai veikt sociolingvistiskos vērojumus, tāpēc rakstā iekļauti izlokšņu piemēri tradicionālajā fonētiskajā transkripcijā.

Līdzīga rakstura pētījums veikts arī Lietuvā, tā rezultāti apkopoti izdevumā „XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas" (Lietuvių kalbos institutas 2014).

Vides ietekme uz indivīda runu

Jāatzīst, ka gandrīz visi informanti runā izloksnē. Tikai viena sieviete (dz. 1955. g.) Ugālē cenšas runāt literāri. To viņa pamato ar to, ka bērnībā viņai bijis aizliegts runāt izloksnē. Uz jautājumu, kādā valodā viņa runā savā ģimenē, atbild: ***latviski.*** Par runāšanu izloksnē sākumā minstinās, bet tad atzīst: ***vaŕbût atsevišķ̄ vârd, jâ, bet tâ diẽzgaṅ pareîz.*** Te izskan, ka runāt literāri nozīmē runāt pareizā valodā, runāt izloksnē – nepareizi?! Pareizāk esot izrunāt vārdus līdz galam, bet runāt bez galotnēm neesot nepareizi.

Neskatoties uz nostāju runāt literāri, ugālniece tomēr atzīst, ka ***kâdreîz jaû kaû˙kas pasprûk, kâc vârc jaû pasprûk***. Tas liecina par to, ka vide, kurā cilvēks dzīvo, tomēr ietekmē viņa valodu, lai arī kāda ir cilvēka nostāja pret runāšanu izloksnē.

Ugālniece nosauc vairākus apvidvārdus, piemēram, ***kobiš*** 'varde', ***koñmiš*** 'bļodiņa', ***pucene*** 'pīlādzis', ***ẽcs*** jeb ***ẽčkrũms*** 'kadiķis'. Lai arī ugālniece uzskata, ka izloksnē nerunā, viņa nosauc vietējo runai raksturīgās iezīmes: ***galuôtn̥s ceĥšas apraût; piŕms buŕta š parasti buŕtu n̥ ne-izrunâ – nesaka viņč, bet saka viš, nesaka meîtiņ, meîtiš; daŕbîps vâ:rc neluôk*** [a] ***– saka nevis es iẽšu, bet es iẽs.*** Uz jautājumu, kas ir izloksne, kas – dialekts, ugālniece atbild, ka ***izluôksn̥ uĥ dialekc i bûtîbâ viênc uĥ tas pac, tas iŕ valuôd, kas iŕ raksturîg kâdam̂...*** Sieviete novērojusi, ka ***dažreîz arî pat viênâm mãjâm atsevišķ̄ vaŕ bût, tuŕ runâ mazliêt atšķirîgi.***

Analizējot informantes izteikumus, tomēr var manīt vietējās izloksnes ietekmi. Ugālnieces valodā paralēli literārajām formām saklausāmas izloksnes īpatnības, piemēram, gala zilbju patskaņu redukcija. Arī pati ugālniece sarunas laikā atklāj, ka tomēr runā izloksnē: ***es pac a sêu̯ istiêk – nu jaû aîzgâi̯ ugâlniêk̄ dialekta.***

Pat ja cilvēks uzskata, ka izloksnē nerunā, vairāk atveroties sarunai, tomēr atklājas, ka izloksnes īpatnības viņa runā ir novērojamas. Tās nav tik dziļas kā citiem izloksnes pārstāvjiem, bet tipiskākās parādības tomēr ir saklausāmas.

Izloksne un profesija

Profesija mēdz iespaidot runāšanu izloksnē. Tā, piemēram, Ugāles bibliotekāre (dz. 1957. g.) atzīst, ka ģimenē runā izloksnē jeb „bez galotnēm", bet sabiedriskās vietās – literāri. Lai gan viņa tiek mudināta runāt izloksnē, sievietei ne līdz galam tas izdodas. Tas laikam tādēļ, ka intervija notiek viņas darbavietā, proti, bibliotēkā, kur ugālniece ikdienā pieradusi runāt literāri.

Uz jautājumu par ģimenes valodu, sieviete atbild, ka ***ģimenê, maĥ liêkas, ne˙viênc nepiêduômâ piê vârdiêm uĥ piê izluôksnes; kad iŕ kâc svešaîs nuô citas pusē, tad uzreîz kaû˙kâ tã valuôd, maĥ liêkas, ka izmaînâs tuômệr; vẹdẹkla maĥ iŕ jẹĩgau̯niêc̄, viņa runâ ļuôti pareîz, uĥ tad jaû aũtomâtisk̄ viņaî piêskaņuôjâs.*** Pēc šiem izteikumiem nosakāms, ka bibliotekāre nereti pielāgojas apkārtējo runai. Tas izskaidrojams ar to, ka ugālniecei literārā valoda ir otra saziņas forma blakus dzimtajai izloksnei.

Bibliotekāre raksturo Ugāles izloksnes dinamiku: ***es neteîkšu, ka tã bûtu tã piĩnīg tã izluôksne, tâda, kâda viņa iŕ vẹciêm ciĩvệkiêm, tuômệr tiê jaûnvârd nãkuš̄ klât, uĥ viss jaû tuômệr iŕ izmaînîjiês daũdz maz.***

Ugālniecei ir savi vērojumi, kāpēc izloksne mainās: ***uń vêl kas iŕ – ja vaĩrâk lasa, tad arî tã valuôd tuômę̂r aĩziêt.*** Sieviete ir jutusi negatīvu attieksmi pret sevi kā izloksnes runātāju: ***kad kâdreîz kaû˙kuŕ aĩzbraûc, es ęsu dziŕdêjusi, ka saka: kâ tu runâ?! tâ juõcîgi, vaî ne?! viņiêm tas izklaûsâs piĹnîgi aplam̂.***

Pielāgošanās citu runai, šķiet, vairāk raksturīga cilvēkiem, kuri ikdienā paralēli izloksnei runā literāri. Cilvēks, kurš vienmēr un visur runā izloksnē, tā runā jebkuros apstākļos – gan ar tuvi pazīstamiem, gan ar svešiem cilvēkiem.

Arī skolotājs ir profesija, kura „darba valoda" ir literārā.

Ugāles sākumskolas skolotāja (dz. 1967. g.) intervijā pārsvarā runā izloksnē. Uz jautājumu, kā viņa runā ar bērniem, atbild: ***ceńšuôs runat literâr, bet kad vaĩrâk tiêk runac, nuôteîkt, ka runa izluôksne ari.*** Tas liecina, ka izloksne ir spēcīgāka par literāro valodu. Viņa dalās savos novērojumos par skolotāju runu: ***skuõluôtaį ceńšas pareîz runat.*** Bērniem esot jāmāca runāt literāri: ***ja runa literâr, tad ceńšas preti runat literâr, tâ˙pat kâ mẽs te runajam̂ a tiêm bę̂rniêm, ceńšas jaû, ne jaû nu tâ, bę̂rniêm tač jâmâc i pareîz runat.*** Uz jautājumu, vai runāt izloksnē ir nepareizi, skolotāja atbild: ***it kâ nevaręt teîkt, ka izluôksn̥ i nepareîz.*** No dzimtās izloksnes īpatnībām nav vienkārši izvairīties, arī runājot literāri: ***sapuĹcês, pruôtam̂s, ka piêduômâ, kâ tu runa, bet nuôteîkt, ka, ja klaũsîtuôs uń iêrakstîtu tuô rûn, tad nuôteîkt bût izluôksn̥ kaût kuŕ parâdîtuôs.*** Sarunas gaitā skolotāja raksturo tipisku ne tikai Ugāles, bet tāmnieku izlokšņu kopīgo pazīmi: ***ta ka mẽs te smejamiês – iŕ tã vidêjâ dziḿ:t viš, muḿs tač dziḿ:ts nau̯ šini puse; sâkuḿskuõla vispâr nevaîdzę̂t mâcît bę̂rniêm dziḿ:ts.***

Ugālē intervēta arī ģeogrāfijas un vācu valodas skolotāja (dz. 1964. g.). Studējot Rīgā, viņai esot teikts, ka pirmajos kursos esot runājusi „nepareizi" un pēc tam, kad pazudusi tā ***vęńtiń̥ izluôksn̥***, viņai esot teikts: ***kapêc tu vaĩrs neruna?*** Savu valodisko identitāti viņa saista ar Ugāles izloksni: ***pati dziḿtâ valuôd mań i vęńtiń̥ valuôd.*** Savu izloksni ugālniece salīdzina ar kaimiņu Puzes izloksni: ***nu, pužiņiêm gań i citâdâk rûn, vîn̥ tâ garâk vęĹk tuôs vâ:rds, mẽs tik gâr nęvęĹk.*** Par savu izloksni viņa saka, ka ***ne˙viênc jaû neduômâ, vaî tã iŕ izluôksn̥ vaî nau̯, runâ viênkârš̄, tâ jaû nenuôruna, tagat mẽs izluôksne runas, tas taču te muḿs piêrasc.*** Izlokšņu īpatnības saglabājas, arī runājot literāri: ***iŕ jaû tã latviêš̄ literârâ valuôd, kuŕ saglabâ dažas tãs izluôksn̥s īpatnĩps, nu, druôši viên, ka izrunâjuôt vârdus uń garuôs, îsuôs pacskań̥s, platuôs, šaûruôs, galuôtn̥s.***

Varētu šķist, ka tieši izglītotāki cilvēki vairās no izloksnes, bet, analizējot intervijas ar skolotājiem, šis pieņēmums neapstiprinās. Drīzāk ilgstoša atrašanās prom no savas dzimtās vietas vai regulāra kontaktēšanās ar citu novadu pārstāvjiem veicina izloksnes nivelēšanos. Ar bērniem skolotāji

cenšas runāt literāri, lai gan parādās arī izloksnes iezīmes, kas liecina par spēcīgām „saknēm”, ko nevar tik viegli „izraut”.

Vecākās paaudzes izlokšņu pārstāvji

Vecākās paaudzes ugālnieki no savas izloksnes nevairās, arī runājot ar svešiniekiem: ***es neceńšas pareîz runat***, saka 1943. g. dzimis ugālnieks. ***jâ, es usskaī, tas nekâc kaûnc uń neguôc nau̯ – kâ es runai̯, tâ es runa; katra pagasta i sâu̯ valuôd.*** Tomēr var manīt, ka ugālnieka runai tāpat ir tendence tuvināties literārajai valodai. Par to liecina paralēlo formu lietojums: ***es runai̯ / es runa.***

Par savu izloksni ugālnieks saka: ***kâd vîņ iŕ, tâd iŕ, tâd vîņ i bijuš***, lai gan ***tâ jaû ceńšas runat pareîzâk***. Ar savu izloksni varot lepoties, jo ***tâ iŕ seńč te runajuš̄.*** Ugālnieks ir novērojis, ka citur dzīvojošie var atpazīt tāmniekus pēc viņu runas: ***Rīga ka kadreîz kaû'kuô praš kâd iêl, kâ kuŕ aĩzbraûc, ta vîņ jaû jût, nuô turiêns, smaĩd, ka nuô turiêns, tâ iŕ, jâ.*** Ugālnieka meita, kā pats saka, ***ceńšas runat modeŕnâk.*** Novērojis, ka bērni runā tā, kā runā Ugālē, nevis „tajā modernajā” valodā. Tas esot atkarīgs no vecākiem un izglītības līmeņa. Skolā esot jārunā gan literāri, gan izloksnē. Literārā valoda ir nepieciešama, jo laiki mainās, ***bet tuô veçuô, tuô jaû, kas jaû grib, kas ceńšas, tas jaû tuõ ģimene saglaba.*** Te izskan, ka izloksnes pastāvēšana lielā mērā ir atkarīga no ģimenes, proti, valodas pārmantojamībai ir būtiska loma izloksnes saglabāšanā.

1922. g. dzimusi ugālniece ***runa latvisк***, turklāt ***Kuŕzeme tik briẽsmiks akceńc nau̯, vîņ kaû'kâ nuôveĺk tuôs gâls, bet tuõ jaû sapruôt; valuôd tak tã paš̄ i***. Literārā valoda ***i tĩra latviêš̄ valuôd, tuŕ nau̯ akceńt ne nuô rajuôniêm, ne nuô kuô, tã i tĩra literâra latviêš̄ valuôd***. Izloksne esot ***tas, kâ tĩra valuôda neruna; visâ:ds tãs izluôksn̦s i, es neziń, veńtiń izluôksn̦ iŕ, uń kãc ta velĺ te iŕ, es nemaz viš neziń.*** Skolā katrs varot runāt, kā grib, tikai jāmāk lasīt, rakstīt pēc grāmatām, pēc literārās valodas: ***skuõla uń iêstâdes teu̯ jaruna tĩra latviêš̄ valuôde, uń tâ es sapruôt, ka tas i pareîz.*** Sabiedriskās vietās ugālniece runājot, kā prot: ***iêstâdes es runa, kâ es mâk.*** Ar svešiem sieviete runā izloksnē, ja nesaprot, lai uzrunājot kādu citu: ***sâu̯ valuôd i jaciên, bet akceńt katraḿ kâc iŕ, vaî tuŕ i, viņaḿ mãjas tâ runa, tapêc es vîņ netiêsa, es nekâc tiêsneš nau̯ – nedrîkst uõtr̦ tiêsat, katr̦s uzaûdzs, kâ viš grib, laî viš runa, tâ i vîņ darišań, ja tu nesapruôt, pagriêziês uń ej pruôm, vaî negrib saprast***. Popeniecei ir stingra nostāja pret dzimto runu: ***runa, kâ iŕ aû:dzs, viss iŕ pareîz, kaût tu aŕ akceńt runa, viênaĺg, ja tik têu̯ sapruôt, ja nesapruôt, mẽģiń pac kâ tu vaŕ tikt piê tuô ciĺvę̂k klât; ne jaû kûr katr̦ dẽl̦ mań bûs jamâcas neziń kâd valuôd, nę̂!***

1919. g. dz. popeniece, kaimiņienes mudināta runāt savā izloksnē, proti, „bez galotnēm”, saka: ***kâ tu tuõ maṅ vaŕ pateĩkt, kâ nuôraûi̯, nu, maṅ i jaruna tâ, kâ es runa.*** Arī ar svešiniekiem sarunājas Popes izloksnē: ***es ne˙maz tuõ neziṅ, ka maṅ bût ari citâdek jâ-adbiĺd, tâ es runa tagat aŕ juṁs***. Popeniece, kā pati saka, runā ***puõpisk̄***. Savu izloksni vērtē kā pašsaprotamu: ***muṁs jaû valuôd nemaînas, mẽs jaû tuõ nedziŕd, kâ mẽs runa, mẽs jau runa tâ, kâ mẽs runa, vaî mẽs iẽt veĩkala vaî kas.*** Popeniece min tipisku lībiskā dialekta iezīmi: ***viênigaîs, kas muṁs i, muṁs nau̯, mẽs ne-uzruna siẽviê:ts ne vîṇ, bet viš***. Sava pagasta valodu salīdzina ar kaimiņizloksnēm: ***Puze jaû ļuôti nuôrauī̯ galuôtn̦s, es neziṅ pa Ugâl, maṅ liêkas, ka Ugâl vis˙noŕmâlâk runa, tuŕ i tâd izglîtuôjuôš̄ ciĺvę̂k, nau̯ ta, ka mẽs.*** Dundagā esot atšķirīgi apvidvārdi, piemēram, ***rũžrãceṇ̂*** ‘cūkrāceņi’.

1929. g. dz. popeniece savu valodisko identitāti skaidro: ***kâ jaû mẽs te runa, tâ jaû mẽs te runa***. Par kaimiņu runu saka: ***añceniêkiêm pašiêm sau̯, pužiņiêm ari sau̯ valuôd, savâdâk tiê galuôtn̦ vaî kaût kâ tã izteĩksm̦.*** Arī lielpilsētā popeniece runā tā, kā runā, proti, savu valodu nemaina.

1944. g. dzimusī popeniece savā ģimenē runā ***ikdiênišk̄ puõpenisk̄*** un ***skaîtas kâ puõpiš***. Citur gan cenšas runāt literāri: ***kad kaût kuŕ braûc uṅ iẽt, nu gribas jaû nu runat pareîzak ari; bet mũs jaû tû˙lît vaŕ atšķiŕt.*** Mazbērni runājot „pareizi”. Pati ar svešiniekiem cenšas runāt literāri. Sabiedriskās vietās: ***veĩkala te jaû mẽs viênkâršâk, kâ iznâk, kâc tas pãrdevêi̯s iŕ; pãrvaĺde, nu, tuŕ nu bišķiṇ tâ pareîzâk runa, jâ, bet nu aŕ jaû paš̄ viêtejiê viš iŕ***. Ar mācītāju: ***nu, mẽs jaû runa pareîz aŕ vîṇ, ceṅšas pareîz runat, jâ, ja nu issprûk kâc vârc, tuŕ ne˙kuô nevaŕ darit – mẽs i puõpiṇ̂.*** Pēc šī izteikuma nojaušams, ka par savu identitāti nav jākaunas. Ar paziņām runā ***kâ katraṁ sanâk.*** Ar jauniešiem: ***kâ vîṇ runa pretiṁ, tâ es a viņiêm***. Šie izteikumi norāda, ka popeniece brīvi pāriet no izloksnes uz literārās valodas lietojumu. Sieviete uzskata, ka izloksne un dialekts esot viens un tas pats. Kaimiņu Ugāles izloksne esot vairāk „pužiņiem” līdzīga. Bez galotņu „noraušanas” popiņiem ***viš iŕ visuŕ, vaî viṇč i siẽviêt vaî vĩriêc, tas i viš.*** Biežāk runā savā izloksnē, tāpēc, ka ***tâ piêrasc i nuô bêrnips, tã valuôd i bijuš vis˙apkârt, kuŕ tik strâdai̯s iŕ,*** lai gan ***ârpus mãjaṁ ceṅšas runat pareîz; ka aĩzbraûc uz Veñcspiĺ piê dakteriêm, runai̯ pareîzi.***

Cita 1944. g. dzimusi popeniece par sevi saka, ka ir ***te˙pat puõpiṇč.*** Atceras: ***es kad aîzgâi̯ tehnikuma, tad jaû viš tik smejas pa maniṁ, ka jaû galuôtn̦s nuôrii̯.*** Šeit parādās citu novadu pārstāvju attieksme pret cita izloksni, kas nereti ir iemesls izvēlei runāt literāri. Uz jautājumu, vai visur un ar visiem runā izloksnē, sākumā saminstinās, tad atbild: ***vaŕbût, ka kaût kuŕ piê dakteriṁ, ka tâ citâdak, bet, nę̂, nę̂, piĺnig kâ runa, tâ runa.*** Par

jauniešu runu informante domā, ka ***puõpiņ̂, jâ, tâpat jaû viņi laîž***, bet varbūt tie, kas iet skolās, tomēr citādāk runā. Par Popes izloksnei raksturīgo popeniece uzskata: ***mum̂s i gal̂vẹnas tãs galuôtn̥s, tuõs jaû mẽs nuôrijam̂: es iẽt, tu iẽt, vîņ iẽt, nu mẽs iẽs; tã tač mũs dzim̂ta Kurzem̂.*** Par popenieku runu salīdzinājumā ar ventiņiem: ***es nezin̂, tas veñtiņč jaû mum̂s tuômệr tâ ĩsti nau̯, tiẽ ir̂ akal̂ drusk̄ citâdâk.***

Vecākās paaudzes pārstāvji parasti runā savā izloksnē, nepiemērojas citādi runājošajiem. Izņēmums ir tie, kuriem ir augstāks izglītības līmenis.

Jaunākās paaudzes Piltenes izloksnes pārstāvji

1982. g. dzimusī pilteniece uzskata, ka viņa runā ***pãrsvara pa veñtiņ̂.*** Arī ģimenē ***viš pa veñtiņ̂***. Studējot Liepājā, jauniete savu runu centusies pielāgot apkārtējai videi: ***skuõlâ mẽģin̂ tĩrâk, kojâs kâ ir̂, kâ pa veñtiņ̂ vaî kâ – jâ, pa veñtiņ̂ pãrsvara laĩkam̂ kojas.*** Piltenē jebkuros apstākļos viņa runā izloksnē – gan skolā, gan ārstniecības iestādē, gan citās sabiedriskās vietās. Jauniete par citiem pilteniekiem, kuri cenšas runāt literāri, saka: lai runājot, ja vien nav jāpiedomā, vai runā „pareizi". Pilteniece neuzskata, ka izloksne noteikti būtu jāsaglabā – katram jārunā, kā ērtāk.

Pilteniece, kura dzimusi 1988. gadā, saka: ***es ne'kad nau̯ mâceịs pareîz runat***. Viņa uzskata, ka runā venteniski: ***es runa veñtenisk.*** Pilteniece dalās savos novērojumos par piederību kādai izloksnei: ***izluôksn̥s, jaû, man̂ liêkas, piêlîp nuô tã, kur̂ tu dzîvuô.***

Ir jaunieši, kuri dzīvojot citā vidē, arī runā savā izloksnē, vismaz sākumā, līdz pielāgojas vai netiek saprasti, vai tiek pārprasti. Tā, piemēram, pilteniecei, studējot Jelgavā, ir gadījies, ka viņu nesaprot, jo par visiem, arī sievietēm, viņa, kā jau ierasts dzimtajās mājās, runājusi, lietojot vīriešu dzimti. Pēc šī gadījuma viņa esot sākusi piedomāt pie tā, kā runā. Izvairīšanās no pārpratumiem vai nesaprašanas var būt viens no izloksnes nivelēšanās iemesliem.

1993. g. dzimušais piltenieks ir bijis situācijā, kad cita novada pārstāvji pēc runas viņu identificē ar cilvēku no Ventspils novada: ***es bij Rĩgâ piê draûgiêm, un̂ vîņ uzreĩz pateîc, ka tu es̄ nuô Veñcpil̂s, juô pêc galuôtnem̂ vîņ uzreĩz tuõ vaî pateîkt.*** Lai gan jaunieša runā saklausāmas tipiskas izloksnes īpatnības, tajā ir jūtama literārās valodas ietekme, ko acīmredzot iespaidojusi kontaktēšanās ar citu novadu pārstāvjiem. Runāt literāri neesot viegli: ***ja grib runât ar̂ galuôtnem̂, tad pagaîdam̂ baîg jâpiêduõmâ ir̂.*** Jaunietim ir savs redzējums par Piltenes izloksni nākotnē: ***tiẽ, kas jaû te paliks, vîņ jaû arî tâ runâs, viņiêm jaû ne'kas nemaînîsiês.***

Uz jautājumu, vai vēlas izloksni savā runā saglabāt, 1994. g. dzimusī jauniete atbild: ***es grib, laî saglaba, tapêc, ka, ja, piêmệraṃ̂, vîṇ izmiŕs tã valuôd, tas nebûs ta ka tã iêzîm, ka tiẽ i tiêš̄ veñtiṇ̂, nu, nepazîs tâ. ja bûs tikaî viê:n valuôd, tas nebûs iñtresañt vaĩrak.*** Viņa nekaunas par savu identitāti: ***es itiṇ̂ nemaz nekaûnas. ta, ka citreîz runa aŕ kâdiêm rĩdziniêkiêm, vîṇ citreîz tâ humôr pêc pasak̄: teu̯ tâc dĩvaînc akceñc iŕ, bet maṇ̂ atkaĴ liêkas dĩvaînc vîṇ akceñc, ka vîṇ runa aŕ visaṃ̂ galuôtnem̂ uṇ̂ tik pareîz.***

Ir jābūt spēcīgai personībai, lai izloksni savā runā saglabātu arī vidē, kur ikdienā nav saskarsmes ar sava novada pārstāvjiem. Tomēr visbiežāk cilvēki neapzināti pielāgojas apkārtējo runai.

Nobeigums

Izlokšņu nivelēšanās novērojama teju jau gadsimtu, kad to sekmējušas skolas, baznīcas, grāmatas, iedzīvotāju migrācija (Endzelīns 1951, 9).

Pēdējo gadu laikā bez skolām un migrācijas izloksnes stipri ietekmē plašsaziņas līdzekļi. Vairākas izlokšņu īpatnības izzūd līdz ar paaudzēm, tāpēc ļoti būtiski ir tās nodot nākamajām paaudzēm (Stafecka 2013, 253).

Mūsdienās izloksnēs ir novērojamas paralēlformas, kas liecina par to, ka izloksne mijas ar literāro valodu. Šī parādība novērojama arī vecāko paaudžu runātājiem.

Viens no apstākļiem izloksnes īpatnību noturīgumam un „dziļumam" ir izglītības līmenis, otrs – cilvēka vecums. Labi izglītots cilvēks biežāk un ilgāk ir bijis prom no savas dzimtās vietas, kas var iespaidot viņa runu. Vecākās paaudzes cilvēki savu runu mazāk pielāgo apkārtējai videi, viņu valoda nav tik elastīga kā jauniešiem, kam ir plašākas iespējas komunikācijai ar citu novadu pārstāvjiem. Arī tādu profesiju pārstāvjiem kā bibliotekāriem, skolotājiem ir tendence izloksni pakļaut literārās valodas normām, kas nereti atstāj iespaidu arī uz ikdienas runu.

Cilvēks parasti neaizdomājas par savu izloksni, tās vērtību, viņam tā ir pašsaprotama parādība. Dialektologiem ir jābūt misijas apziņai, lai šo valodas bagātību „iekonservētu", jo izloksnes nenoliedzami mainās un pat zūd. Jāfiksē tas, kas vēl ir saglabājies.

Literatūra un avoti

Endzelīns 1951 – Endzelīns, Jānis. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.

Stafecka 2013 – Stafecka, Anna. Latviešu valoda: dialekti un izloksnes. *Latviešu valoda*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 253.–266. lpp.

Lietuvių kalbos institutas 2014 – Lietuvių kalbos institutas. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas.* Žemėlapiai ir jų komentarai. Vilnius : Briedis, 2014.
2012. gadā iegūtie audiomateriāli Piltenē.
2014. gadā iegūtie audiomateriāli Ugālē un Popē.

SOCIOLINGUISTIC OBSERVATIONS IN SOME SUBDIALECTS OF *TĀMNIEKI*

Summary

Dialects change and disappear, therefore, it is necessary to record and research them. Sociolinguistic observations have become increasingly topical in dialectology nowadays. They help to elucidate the importance and usage of subdialects.

The aim of the paper is to describe a sociolinguistic situation of the subdialects of *Pope*, *Ugāle* and *Piltene* nowadays. Sociolinguistic questionnaires and scientific expeditions were used to accomplish the aim of the research. The answers to the questionnaires are analyzed in the paper.

It can be concluded that the majority of people, especially seniors, do not avoid speaking a subdialect. A part of young people try to speak the standard Latvian instead, because they use new technologies and communicate with people from another regions. It is proved that the subdialects of *Pope*, *Ugāle* and *Piltene* are still spoken, but endangered.

Znotiņa, Inga. Otrās baltu valodas apguvēju korpusa morfoloģiska anotēšana. *Via scientiarum* : starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums. 3. laidiens. Sastādītājas I. Laizāne, I. Znotiņa. Ventspils, Liepāja : Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, 2016, 148.–160. lpp.

Inga ZNOTIŅA (Liepājas Universitāte, Rīgas Stradiņa universitāte)

OTRĀS BALTU VALODAS APGUVĒJU KORPUSA MORFOLOĢISKA ANOTĒŠANA

Ievads

Viena no korpuslingvistikas metožu galvenajām priekšrocībām ir datora spēja liela apjoma datu kopumā ātri atrast noteiktus elementus un veikt ar tiem saistītos aprēķinus. Taču, tā kā dators jebkādus datus uztver kā simbolu virkni, ierīce nespēj tos interpretēt, kā to spēj cilvēks. Tāpēc arī iespējas apstrādāt tekstu korpusu ir ierobežotas, ja vien netiek pievienota papildu informācija, kas datoram ļauj atpazīt noteiktas parādības arī tad, ja tās ir grūtāk nosakāmas vai formāli neatšķiras.

Šāda papildinformācija var būt divējāda: marķēšana (angļu val. *markup*) un anotēšana (angļu val. *annotation*). Termini *marķēšana* un *anotēšana* Latvijā dažkārt tiek lietoti sinonīmiski, taču šajā rakstā tie tiek šķirti, vadoties pēc angļu valodniecībā nostiprinājušās tradīcijas: par *marķēšanu* uzskatāma meta-informācijas pievienošana tekstam (piem., teksta valoda, autora dzimtā valoda utt.), turpretim *anotēšana* ir teksta interpretēšana – tā ir lingvistiskas analīzes rezultātu (piem., vārda sastāva, palīgteikumu veida) pievienošana korpusā iekļautajam tekstam (par šo šķīrumu sk. McEnery, Hardie 2012, 29). Šajā rakstā par marķēšanu sīkāk netiek runāts, uzmanība pievērsta tikai anotēšanai.

Datus (korpuslingvistikā – korpusu) var anotēt pēc dažādiem principiem. Tāpat kā lingvistisku analīzi var veikt dažādos valodas līmeņos, arī tekstus var anotēt atbilstoši šiem līmeņiem. Anotējot korpusa datus, tiek izmantota tagu (angļu val. – *tag*) sistēma atbilstoši veiktajai analīzei. Jebkādas lingvistiskas analīzes, kas paredz veikt kādu klasifikāciju, rezultāti ir transformējami anotējumā. Klasifikācijai nav jābūt pilnai un visaptverošai: piem., ja attiecīgajā korpusā paredzēts pētīt darbības vārdus, tad arī var anotēt tikai tos, nevis visas vārdšķiras – tā var ietaupīt resursus, ko patērē anotēšana. Tātad par klasifikāciju ir uzskatāma arī opozīcija „piemīt kāda pazīme" : „nepiemīt šī pazīme" un dažādas tās variācijas – piem., „vārds ar priedēkli" : „vārds bez priedēkļa". Valodas elementi, kuriem attiecīgā pazīme nepiemīt, var netikt anotēti – sal.:

1. <bez pried>***Blakus*** <ar pried>***sapucētajai*** <bez pried>***mājai*** <ar pried>***neglīti*** <ar pried>***izskatījās*** <bez pried>***maza*** <bez pried>***būdiņa***[1]**.**
2. ***Blakus*** <ar pried>***sapucētajai mājai*** <ar pried>***neglīti*** <ar pried>***izskatījās maza būdiņa***.

Balstoties valodas līmeņu principā, ļoti populāra korpuslingvistikā ir morfoloģiskā anotēšana. Šim anotēšanas veidam un īpaši tā izmantojumam otrās baltu valodas apguvēju korpusā ir veltīts šis raksts. Tas aplūko morfoloģisko anotēšanu korpuslingvistikā un min, kas jāņem vērā, šādi anotējot valodas apguvēju korpusus. Izrietot no minētā, tiek skaidrota morfoloģiskās anotēšanas paveidu izvēle otrās baltu valodas apguvēju korpusam.

1. Morfoloģiskās anotēšanas paveidi

Morfoloģiskā anotēšana balstās morfoloģijā kā valodniecības apakšnozarē, tāpēc, lai noskaidrotu, pēc kādiem principiem šī anotēšana tiek veikta, jāzina, ko aplūko morfoloģija. Saskaņā ar valodas līmeņu teoriju morfoloģijas līmenis ir „valodas apakšsistēma, kuru veido morfēmu un gramatisko formu kopums to savstarpējās attieksmēs" (VPSV 2007, 241). Savukārt morfoloģija ir „valodniecības apakšnozare, gramatikas daļa, kurā pēta valodas morfoloģisko sistēmu – morfēmu struktūru un funkcijas, gramatiskās kategorijas, gramatisko formu veidošanu" (turpat, 240–241). Tiesa, morfoloģijas robežas nav īsti skaidri nosakāmas. Tradicionāli pieņemts, ka morfoloģijā ietilpst arī vārddarināšana un morfēmika (MLLVG 1959, 75–76; Kalnača 2004, 8), tomēr par šo jautājumu tiek diskutēts (sk. Urbutis 1978, 35–39; Miliūnaitė 2003, 20–21). Kamēr daži autori min, ka tās var izdalīt arī atsevišķi atkarībā no pētījumu rakstura (Miliūnaitė 2003, 21), citi uzskata, ka gan vārddarināšana, gan morfēmika būtu skatāmas kā patstāvīgas valodniecības apakšnozares līdzās morfoloģijai (sk. LVG 2013, 138, 190, 300). Interesanti, ka, piem., LVG minēts, ka „iezīmējas arī tendence nošķirt morfēmiku kā patstāvīgu valodniecības apakšnozari", kā piemēru minot Andras Kalnačas darbu „Morfēmika un morfonoloģija", taču minētajā grāmatā – gluži pretēji – uzsvērts, ka „Mūsdienu lingvistikā morfēmika **netiek** [izcēlums mans – I. Z.] uzskatīta par patstāvīgu valodniecības nozari, tā ietilpst morfoloģijā kā īpaša tās daļa [..]" (Kalnača 2004, 8). Šī raksta nolūks nav iesaistīties diskusijā, tāpēc šeit ievērots tradicionālais iedalījums, proti, vārddarināšana un morfēmika ir uztvertas par morfoloģijas daļām. Toties kā

[1] Šeit un turpmāk piemēros sniegti vienkāršoti tagi, lai piemērs būtu pēc iespējas vieglāk saprotams. Šie tagi neietilpst nekādā esošā sistēmā. Visi tagi attēloti stūrainajās iekavās: <tags>. Tā kā mērķis ir tikai anotēšanas principu ilustrēšana, nolemts neizmantot esošās sistēmas, kurās lietoto tagu nozīme būtu atsevišķi jāskaidro.

morfoloģijas daļa netiek aplūkota morfonoloģija, kurai latviešu un lietuviešu valodniecībā līdz šim nav skaidras piederības fonētikai, morfoloģijai vai savam atsevišķam valodas līmenim.

Korpuslingvistikā morfoloģiskajai anotēšanai tāpat nav skaidru robežu, tās ir atkarīgas no izpratnes un korpusa valodas. Piem., seno portugāļu valodas tekstu korpuss tiek raksturots kā morfoloģiski anotēts, piebilstot, ka anotējumā ir šķirtas: 1) vārdšķiras; 2) gramatiskās kategorijas, piem., dzimte un skaitlis; 3) diakritiskās zīmes; 4) interpunkcija (Britto u. c. 1999). Atbilstoši latviešu valodas aprakstiem tikai pirmie divi šķīrumi ietilptu morfoloģiskajā anotējumā. Savukārt Silviāne Greindžere (*Sylviane Granger*) kļūdu anotēšanai franču valodas apguvēju korpusā piedāvā klasifikāciju, kurā starp citām kļūdu grupām ir arī trīs atsevišķas grupas: morfoloģijas kļūdas, gramatikas kļūdas un sintakses kļūdas. Tādas kategorijas kā dzimte, skaitlis, persona u. c. šeit nav iekļautas morfoloģijā, bet gan atsevišķi gramatikā (Granger 2003, 468). Latviešu valodnieki savukārt morfoloģiju un sintaksi uzskata par gramatikas daļām (sk., piem., Kalme, Smiltniece 2001, 4), tāpēc šāds dalījums nebūtu lietojams. Lai arī S. Greindžeres piedāvātais nav morfoloģiskas anotēšanas, bet gan kļūdu anotēšanas kategoriju kopums, tas labi ilustrē dažādību uzskatos par to, kas būtu anotējams kā morfoloģiska parādība.

Atbilstoši morfoloģijas aptvertajam parādību lokam, kā to raksturo latviešu un lietuviešu valodnieki, morfoloģiskajai anotēšanai var tikt izdalīti šādi paveidi: morfēmu anotēšana; pamatformu anotēšana; vārdšķiru anotēšana; vārdformu anotēšana; vārddarināšanas celmu anotēšana. Tālāk tie raksturoti sīkāk.

1.1. Morfēmu anotēšana

Ja, kā skaidrots iepriekš, morfēmiku uzskata par morfoloģijas daļu, tad viens no morfoloģiskās anotēšanas paveidiem ir morfēmu anotēšana. Korpusu anotējot pēc šāda principa, tags tiek piešķirts nevis vārdam, bet morfēmai, vai nu tikai to nosaucot, vai arī raksturojot pēc kādām pazīmēm, piem.:

<sakn>***Vis***</sakn><gal>***s***</gal> <sakn>***mež***</sakn><gal>***s***</gal>
<pried>***ne***</pried><pried>***no***</pried><sakn>***deg***<sakn><gal>***a***</gal>**.**

Tiesa, morfēmu anotēšana nav sevišķi izplatīta. Valodās, kurās vārda sadalīšana morfēmās ir sarežģīta, šādi anotēt korpusu būtu nesamērīgi grūti attiecībā pret ieguvumu no anotētā korpusa.

1.2. Pamatformu anotēšana

Pamatformu jeb lemmu anotēšana ir ļoti izplatīts anotēšanas paveids. Tas nosaka, ka katram anotējamam vārdam tiek noteikta pamatforma – darbības vārda nenoteiksme, lietvārda vienskaitļa nominatīvs utt., piem.:

<kur>***Kur*** <tu>***tu*** <likt>***liki*** <mans>***manu*** <krekls>***kreklu?***

Šeit gan jāpiebilst, ka pamatformu anotēšana arī ne vienmēr tiek uzskatīta par morfoloģiskās anotēšanas paveidu un dažkārt tiek minēta atsevišķi. Tomēr morfoloģiskai anotēšanai ar to ir ciešs sakars – morfoloģiskā analīze, kas tālāk ved pie morfoloģiskās anotēšanas, sākas ar pamatformas noteikšanu, tāpēc nereti, ja korpusā ir anotētas morfoloģiskās vārda pazīmes, ir anotētas arī pamatformas (sk., piem., Daudaravičius u. c. 2007).

Tomēr, atšķirībā no pārējiem morfoloģiskās anotēšanas paveidiem, kuru noderīgums galvenokārt parādās morfoloģiskas dabas pētījumos (kā, piem., Arkadiev, Pakerys [*manuskripts*]), pamatformu anotēšanai ir ļoti plašs lietojuma lauks, jo tā atvieglo datu meklēšanu, atlasi un aprēķinus pēc meklējamā vārda, neliekot pētniekam atsevišķi noteikt un meklēt visas šī vārda iespējamās formas. Piem., meklējot šādi anotētā korpusā vārdu *vecis,* tiktu atrasti visi piemēri, kuros ir šis vārds neatkarīgi no locījuma: *veci, večos, vecim, večus* utt., turklāt, ja anotēšana veikta pareizi, netiktu atrasts homonīms *veci* (īpašības vārda *vecs* vīriešu dzimtes daudzskaitļa nominatīvs). Tas nozīmē, ka neatkarīgi no tā, kādā valodas līmenī tiek veikts pētījums, ja ir nepieciešams atrast visus kāda noteikta vārda lietojumus, šis anotējums darbu krietni atvieglo.

1.3. Vārdšķiru anotēšana

Vārdšķiru anotēšana paredz noteikt vārda atbilstību noteiktai vārdšķirai un to atbilstoši anotēt. Pēc izvēles var anotēt arī sīkākas apakšgrupas, piem., vietniekvārdus iedalot personu vietniekvārdos, piederības vietniekvārdos, norādāmajos vietniekvārdos utt.; sal.:

1. <vietnv>***Es*** <darbv>***nedošu*** <vietnv>***viņam*** <vietnv>***tavu*** <lietv>***grāmatu!***
2. <vietnv-pers>***Es*** <darbv>***nedošu*** <vietnv-pers>***viņam*** <vietnv-pieder>***tavu*** <lietv>***grāmatu!***

Lai noteiktu vārdšķiras, ir nepieciešams noteikt katra vārda pamatformu, tāpēc vārdšķiru anotēšana bieži vien tiek veikta kopā ar pamatformu anotēšanu (sk., piem., Panunzi u. c. 2004).

Vārdšķiru anotēšana nereti netiek dēvēta par morfoloģisko anotēšanu, bet gan minēta atsevišķi (pētījumos angļu valodā – *part of speech* jeb *POS annotation*). Latviešu un lietuviešu valodniecībā tomēr vārdšķiras tiek uzskatītas par morfoloģiskām kategorijām (sk., piem., Paegle 2003, 25; LVG 2013, 317; DLKG 1997 55–59; u. c.), un nav skaidra pamata tās nodalīt atsevišķi. Jāpiebilst arī – parasti netiek uzsvērts, ka vārdšķiru anotēšana nebūtu morfoloģiskās anotēšanas paveids, tāpēc var pieņemt, ka vismaz daļā gadījumu tā par tādu tiek uzskatīta, lai arī virskategorija netiek pieminēta.

1.4. Vārdformu anotēšana

No pirmā acu uzmetiena vārdformu anotēšana šķiet tā pati morfēmu anotēšana, tomēr, lai arī pastāv cieša saistība, atšķirības starp abiem anotēšanas

veidiem ir ievērojamas. Anotējot morfēmas, tiek atzīmētas vārdu daļas un/vai to pazīmes, bet vārdformu anotēšanas gadījumā runa ir par visai vārdformai piemītošām pazīmēm. Nereti tās ir ierasti nosakāmās gramatiskās kategorijas, piem., lietvārda gadījumā – dzimte, skaitlis un locījums. Tātad atšķirība starp morfēmu un vārdformu anotēšanu ir uzskatāma, sal.:

1. <sakn>***Andr***</sakn><gal>***is***</gal> <sakn>***ir***</sakn> <sakn>***Ilz***</sakn>-<gal>***es***</gal> <sakn>***vīr***</sakn><gal>***s***</gal>.
2. <vīrdz vsk nom>***Andris*** <tagadne īstenizt viensk 3pers>***ir*** <sievdz vsk ģen>***Ilzes*** <vīrdz vsk nom>***vīrs***.

Tāpat kā citos gadījumos, arī anotējot vārdformas, nav noteikti jāanotē pilnīgi visas kādam vārdam iespējamās kategorijas, ja pētījumam tas nedod labumu vai dod maz labuma. Tomēr, ja korpusu ir iecerēts izmantot arī nākotnē, ir vērts to apsvērt, jo bieži vien papildus ieguldāmais darba apjoms ir salīdzinoši neliels. Šī paša iemesla dēļ reizēm korpusu anotētāji apvieno vārdformu anotēšanu ar vārdšķiru un pamatformu anotēšanu, jo ir jānosaka arī pamatforma, lai noteiktu vārdformas kategorijas, savukārt vārdšķira ir jānosaka kaut vai tikai tādēļ, lai saprastu, kuras gramatiskās kategorijas uz konkrēto vārdu ir attiecināmas.

1.5. Vārddarināšanas celmu anotēšana

Ja par morfoloģijas daļu uzskata arī vārddarināšanu, tad viens no morfoloģiskās anotēšanas paveidiem ir arī vārddarināšanas celmu anotēšana (angļu val. – *stemming*). Tas nozīmē, ka, atšķirībā no pamatformu anotēšanas, tiek anotēti celmi, kas var būt kopīgi vairākiem vārdiem, piem.:

<brauk>***Braukātājs*** <brauk>***nobrauca no*** <brauk>***uzbrauktuves uz*** <brauk>***brauktuves***.

Arī šim anotēšanas veidam, līdzīgi kā pamatformu anotēšanai, pielietojums nereti tiek rasts ārpus vārddarināšanas un arī morfoloģijas robežām – vārddarināšanas celmu anotēšana, īpaši automātiska anotēšana, var tikt izmantota, piem., tematiskas meklēšanas sistēmu uzlabošanā (Kreslins 1996, 23).

2. Morfoloģiskā anotēšana latviešu un lietuviešu korpuslingvistikā

Latviešu korpuslingvisti morfoloģiskajai anotēšanai ir pievērsušies darbā ar *Līdzsvaroto mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusu*. Šis korpuss ir automātiski morfoloģiski anotēts ar īpašu programmrīku, kas katram vārdam pievieno tā pamatformu un attiecīgās vārdformas morfoloģiskās pazīmes (Levāne-Petrova 2011, 188; u. c.). Latviešu valodai ir tapis arī morfoloģisko pazīmju kopums, kas ir izveidots Latvijas Universitātes Matemātikas un

informātikas institūtā[1]. Lietuviešu valodnieki līdzīgi strādā ar *Mūsdienu lietuviešu valodas korpusu* (Rimkutė u. c. 2009; u. c.).

Anotēšanu var veikt automātiski, pusautomātiski vai manuāli. Tā kā morfoloģiskā sistēma katrai valodai atšķiras, arī morfoloģiskā anotēšana ir valodspecifiska, un automātiskie un pusautomātiskie anotēšanas rīki jāpielāgo vai no jauna jārada katrai valodai. Daži rīki ir radīti arī latviešu valodas apstrādei (Skadiņa 2010). Ir pieejams gan automātisks rīks vārddarināšanas celmu anotēšanai (Kreslins 1996, Eger, Sējāne 2010), gan morfoloģiskais analizators, kurš nosaka gan katra vārda pamatformu, gan vārdšķiru, gan arī attiecīgās gramatiskās kategorijas (Paikens 2008). Arī lietuviešu valodai ir morfoloģiskās analīzes rīks *Lemuoklis* (Zinkevičius 2000).

Valodas apguvēju korpusos morfoloģiskā anotēšana nav plaši izplatīta. Galvenokārt uzmanība pievērsta vārdšķirām – Zigrīda Vinčela ar angļu valodas automātisko anotēšanas rīku *CLAWS* vārdšķiras ir anotējusi savā angļu valodas apguvēju korpusā (Vinčela 2011), savukārt latviešu valodas apguvēju korpusā tās anotētas LVASA pētījumā (Kalnbērziņa u. c. 2011). Ir runāts arī par morfosintaktisku anotējumu franču valodas apguvēju korpusā (Kazlauskienė 2015), taču nav precizēts, pēc kādiem kritērijiem tas veikts.

3. Valodas apguvēju korpusu morfoloģiska anotēšana

Viens īpaši būtisks faktors valodas apguvēju korpusu morfoloģiskajā anotēšanā ir tas, ka valodas apguvēju korpusu anotēšana parasti jāveic manuāli. Tā kā apguvēju tekstos mēdz būt īpaši daudz dažādu noviržu no sagaidāmajiem un algoritmos ietvertajiem likumiem, automātiskās anotēšanas rīku pielāgošana var prasīt iegūstamajam labumam neadekvāti daudz resursu. Tas lielā mērā attiecas arī uz morfoloģisko anotēšanu, jo, apgūstot kādu valodu, īpaši ja šai valodai ir plaša un daudzveidīga morfoloģiskā sistēma, liela daļa kļūdu ir tieši nepareizu vārdformu lietojumā (piem., *es nācīju* ‘nācu’ *uz istabu*) vai nepareizā pareizu vārdformu lietojumā (piem., *es nedzeru piena* ‘pienu’).

Kļūdas mēdz būt ļoti dažādas, nereti – grūti paredzamas, līdz ar to sarežģījot tādu anotēšanas rīku pielāgošanu, kas ir paredzēti pareiza teksta anotēšanai. Tiesa, ar laiku tas varētu mainīties: iespējams, balstoties valodas apguvēju korpusu datos, kļūdu tipus un to rašanos varētu izpētīt tik pilnīgi, lai ievērojami uzlabotu automātisku vai pusautomātisku morfoloģiskās anotēšanas rīku efektivitāti arī darbā ar apguvēju tekstiem.

Vineta Rūtenberga un Vita Kalnbērziņa, runājot par valodas apguvēju korpusa manuālu anotēšanu[1], piebilst, ka „tas ir ārkārtīgi sīkumains un

[1] Pieejams tiešsaistē: *http://www.semti-kamols.lv/doc_upl/TagSet.pdf*

laikietilpīgs uzdevums, it sevišķi zemākajos valodas apguves līmeņos(..)[2]" (Kalnbērziņa, Rūtenberga 2013, 124). Grūtību iemesls ir īpaši augsts variāciju skaits. Jau anotējot literārā valodā rakstītus tekstus, jārisina, piem., homonīmijas radīti jautājumi (sk., piem., Rimkutė 2006). Anotējot kļūdainus tekstus, nereti nav viegli izprast, kāda morfēma vai forma domāta vai pat ko autors vēlējies pateikt. Tāpēc, anotējot valodas apguvēju korpusu, īpaši jāņem vērā anotēšanai pamatā piemītošā subjektivitāte – jebkura anotēšana zināmā mērā ir anotētāja interpretācija. To gan var ierobežot, piesaistot vairākus anotētājus un aprēķinot to vienprātību (sk., piem., Bermingham, Smeaton 2009).

Katrs no šiem faktoriem daļēji nosaka to, ka valodas apguvēju korpusiem, sevišķi zemākā valodas prasmju līmenī, ir vēlams izvēlēties vienkāršāk veicamus anotēšanas paveidus, piem., pamatformu anotēšanu (pretstatā, piem., morfēmu anotēšanai).

4. Otrās baltu valodas apguvēju korpusa morfoloģiska anotēšana

Otrās baltu valodas apguvēju korpusā[3] ir iekļauti teksti, kurus rakstījuši pieauguši studenti, mācīdamies otro baltu valodu (latvieši – lietuviešu, lietuvieši – latviešu valodu) iesācēju līmenī. Korpuss nav paredzēts kādam vienam noteiktam pētījumam, bet gan pēc iespējas vispusīgai baltu starpvalodas[4] pētniecībai. Tas ietekmē arī morfoloģiskās anotēšanas paveidu izvēli.

Tālāk skaidrotas katra morfoloģiskās anotēšanas paveida ieviešanas iespējas otrās baltu valodas apguvēju korpusā, ilustrējot tos ar tekstu fragmentiem no šobrīd publiski pieejamā neanotētā paraugkorpusa lietuviešu valodā.

Morfēmu anotēšana otrās baltu valodas apguvēju korpusā būtu grūti veicama. Jau pats par sevi tas, kā minēts, ir samērā sarežģīts morfoloģiskās anotēšanas paveids, taču minētajā korpusā turklāt daļa tekstu ir tapuši, autoriem vēl esot pašā valodas apguves sākumposmā – pirmajā semestrī. Līdz ar to ir bieži sastopami gadījumi, kuros noteiktu morfēmu robežas nav skaidri nosakāmas, piem.:

Aš mėgstu <u>šviežiųs</u> produktus. 'Man patīk svaigi produkti.'

---

[1] Tiesa, šajā gadījumā pētnieces runā par sintaktisku anotēšanu, taču šo apgalvojumu var attiecināt arī uz morfoloģisku pazīmju manuālu anotēšanu.

[2] Šeit un turpmāk autores tulkojums – I.Z.

[3] Pieejams tiešsaistē: *http://www.esamkorpuss.wordpress.com*

[4] Ar *baltu starpvalodu* šeit domāta starpvaloda, kas veidojas, personai ar vienas baltu valodas zināšanām, apgūstot otru baltu valodu.

Šajā teikumā vārdā *šviežiųs* ir izplūdusi galotnes robeža: vai šeit ir viena nepareizi veidota vīriešu dzimtes daudzskaitļa akuzatīva galotne? Varbūt – tāpat kļūdaina ģenitīva galotne? Varbūt divas galotnes, kāds akuzatīva un ģenitīva hibrīds? Droši vien var atrast dažādus argumentus par labu vienam vai citam variantam un atrast šķietami atbilstošāko variantu, taču tas prasa laiku un iedziļināšanos. Tālab, ja šādu piemēru ir daudz, kā tas ir iesācēju tekstos, anotēšanas process tiek ļoti apgrūtināts. Sevišķi, ja to neprasa kāda konkrēta pētījuma vajadzības, ir vēlams izvairīties no anotēšanas, kas prasa izvērstu analīzi lielā skaitā gadījumu. Tāpēc, par spīti potenciālai lietderībai, pieņemts lēmums otrās baltu valodas apguvēju korpusā morfēmas vismaz sākotnēji neanotēt.

Pamatformu anotēšana ir vieglāk veicama. Lai arī bieži sastopamas kļūdas, parasti tomēr nav grūti noteikt, kāds vārds tekstā ir domāts. Tekstus rakstot, studentiem ir bijušas pieejamas vārdnīcas un cita veida palīgmateriāli, tomēr vārdu krājums iesācēju līmenī nav sevišķi plašs, toties ir daudz dažādu formu – gan pareizu, gan kļūdainu, piem., lūk, daži teikumi no viena teksta:

1. <mano>***Mano*** <mama>***mamma*** <būti>***yra*** <labai>***labai*** <teigiamas>***teigiama***, <retai>***retai*** <matyti>***matau*** <ji>***ją*** <liūdnas>***liūdną***. ‘Mana mamma ir ļoti pozitīva, reti redzu viņu bēdīgu.’
2. <su>***Su*** <savo>***savo*** <mama>***mamo*** <galėti>***galiu*** <kalbėti>***kalbėti*** <apie>***apie*** <visas>***visą***, <aš>***aš*** <ta>***tai*** <patikėti>***patikiu*** <paslaptis>***paslaptis***, <nes>***nes*** <žinoti>***žinau,*** <kad>***kad*** <ji>***ji*** <niekas>***nieką*** <tas>***tuos*** <papasakoti>***nepapasakįs.*** ‘Ar savu mammu varu runāt par visu, es tai uzticu noslēpumus, jo zinu, ka viņa nekam tos nepastāstīs.’
3. <žinoti>***Žinau,*** <kad>***kad*** <mama>***mama*** <žinoti>***žina,*** <kad>***kad*** <ji>***ji*** <irgi>***irgi*** <aš>***man*** <galėti>***gali*** <patikėti>***patikėti*** <paslaptis>***paslaptis.*** ‘Zinu, ka mamma zina, ka viņa arī man var uzticēt noslēpumus.’
4. <aš>***Aš*** <visāda>***visada*** <imti>***imu*** <galva>***galvoje*** <mama>***mamo*** <požiūris>***požiūrį,*** <nes>***nes*** <tai>***tai*** <dažnai>***dažniausiai*** <būti>***yra*** <tiesa>***tiesa.*** ‘Es vienmēr ņemu galvā mammas viedokli, jo tas visbiežāk ir taisnība.’[1]

Kā redzams, četros teikumos četras reizes lietots vārds *mama* ‘mamma’ trīs dažādās formās: *mamma, mamo* un *mama*. Turklāt tikai pēdējā no minētajām formām atbilst lietuviešu literārajai valodai, pārējās uzskatāmas par kļūdainām. Protams, tās vienalga var atrast, ievadot programmas meklēšanas logā *mam* ar atbilstošu aizstājējzīmi (*wildcard*), taču šādi var atrast arī

[1] Šajos piemēros īsuma dēļ pamatformas ir norādītas kā tagi, nevis viena vispārīga taga atribūti.

neatbilstošus rezultātus, piem., ja students vārda *mane* ‘mani’ vietā kļūdīdamies rakstījis *mame*. Ja korpusā ir anotētas pamatformas, formu dažādība un kļūdas meklēšanā grūtības nerada.

Tāpat gan šajā piemērā labi redzams, ka, kā jau minēts, nozīmīga loma anotēšanā ir arī interpretācijai. 2. un 4. teikumā vārdiem *tai* ir pievienotas dažādas pamatformas – *ta* ‘tā’ un *tai* ‘tas (vispārīgā nozīmē, nekatrā dzimtē)’. Turklāt 2. teikumā, iespējams, nozīme bijusi iecerēta tuvāk *tai* formai vai pat *jai* – personas vietniekvārda *ji* ‘viņa’ datīva formai. Tātad šeit jāpaļaujas uz anotētāja intuīciju.

Ņemot vērā plašās izmantojuma iespējas, pēc šī principa otrās baltu valodas apguvēju korpusu anotēt būtu vēlams, taču, anotēto materiālu izmantojot, noteikti jāņem vērā interpretācijas subjektivitātes faktors, jo šī korpusa izveidei pieejamie resursi vismaz sākumā neļauj piesaistīt vairākus anotētājus, kā minēts iepriekš.

Vārdšķiru anotēšana, līdzīgi kā pamatformu anotēšana, ir diezgan vienkārša. Kā jau minēts – ja tiek anotētas pamatformas, tad vārdšķiras noteikt nav sarežģīti. Piem., izmantojot iepriekš pamatformu anotēšanu ilustrējušo tekstu, nav grūti aizstāt pamatformas ar vārdšķiru tagiem:

1. <vietniekv>***Mano*** <lietv>***mamma*** <darbv>***yra*** <apstv>***labai*** <īpv>***teigiama***, <apstv>***retai*** <darbv>***matau*** <vietniekv>***ją*** <īpv>***liūdną***.
2. <priev>***Su*** <vietniekv>***savo*** <lietv>***mamo*** <darbv>***galiu*** <darbv>***kalbėti*** <priev>***apie*** <vietniekv>***visą***, <vietniekv>***aš*** <vietniekv>***tai*** <darbv>***patikiu*** <lietv>***paslaptis***, <saikl>***nes*** <darbv>***žinau***, <saikl>***kad*** <vietniekv>***ji*** <vietniekv>***nieką*** <vietniekv>***tuos*** <darbv>***nepapasakįs.***

Šāds anotējums ļauj veikt pētījumus, meklējot pēc vārdšķiras. Ja vajadzīgs, var arī apvienot abus anotējuma veidus vienā datnē. Lai to izdarītu, veido sarežģītākus tagus, kurās ietilpst dažāda informācija, piem.:

<pamatf=mano vārdšķ=vietniekv>***Mano*** <pamatf=mama vārdšķ=lietv>***mamma*** <pamatf=būti vārdšķ=darbv>***yra*** <pamatf=labai vārdšķ=apstv>***labai*** <pamatf=teigiamas vārdšķ=īpv>***teigiama***, <pamatf=retai vārdšķ=apstv>***retai*** <pamatf=matyti vārdšķ=darbv>***matau*** <pamatf=ji vārdšķ=vietniekv>***ją*** <pamatf=liūdnas vārdšķ=īpv>***liūdną***.

Tā kā katrs vārds pieder vienai vārdšķirai, šāds anotējums visbiežāk nesašaurinās meklējumu pēc vārda (piem., pēc vaicājuma *mano* tiks atrasts vienāds rezultātu skaits neatkarīgi no tā, vai būs norādīts, ka jāmeklē tikai vietniekvārdi). Tomēr anotējums var palīdzēt homonīmijas gadījumos, piem., latviešu valodas vārdu pārī *plāns* (lietvārds; piem., *dzīvokļa plāns*) un *plāns* (īpašības vārds; piem., *plāna grāmata*).

Otrās baltu valodas apguvēju korpusā vārdšķiru anotēšana būtu vēlama līdz ar pamatformu anotēšanu. Izveidojot īsāku un parocīgāku tagu sistēmu, abus anotējumus var arī apvienot.

Vārdformu anotēšana ir sarežģītāka. Kā jau norādīts šī darba 2.4. apakšnodaļā, tā ir cieši saistīta ar morfēmu noteikšanu, un gadījumos, kad morfēmas nav skaidri nosakāmas, arī vārdformu noteikšana ir apgrūtināta. Piem., jau minētajā teikumā:

Aš mėgstu <u>šviežius</u> produktus.

Tā kā nav skaidrības, kādai galotnei šeit būtu jābūt, arī locījums nav īsti skaidrs. Tiesa, šķiet, autors ir zinājis, ka *mėgstu* lieto ar akuzatīvu, jo šādā locījumā ir lietojis vārdu *produktus*, taču it sevišķi iesācēju rakstītos tekstos ir iespējams arī nekonsekvents locījumu lietojums.

Jāatzīst, ka daļā tekstu, kas rakstīti otrajā valodas apguves semestrī, ir maz šāda tipa kļūdu vai pat to nav vispār, tomēr, anotējot visu otrās baltu valodas apguvēju korpusu, šis anotēšanas paveids nebūtu uzskatāms par primāru.

Vārddarināšanas celmu anotēšana valodas apguvēju korpusos nav ierasta prakse. Iespējams, tam iemesls ir neskaidrība par ieguvumu no šāda darba. Tas gan daļēji izriet no pamatformu anotēšanas, tāpēc nav tik sarežģīts kā, piem., morfēmu anotēšana, tomēr nav īsti skaidrs, kāds nozīmīgs labums tiktu gūts, anotējot, piem., šādi:

<staig>***Staiga*** <vis>***visas*** <suk>***pasisuka*** <prieš>***priešingai.*** ‘Pēkšņi viss apgriežas otrādi.’

Tā kā otrās baltu valodas apguvēji mācību iestādēs, kurās tapuši korpusā iekļautie teksti, leksiku apgūst, kā pamatvienību uztverot leksēmu, nevis celmu, nez vai celms būtu nozīmīgākā anotējamā kategorija. Lai arī noteikti ir rodams ieguvums arī no šāda anotēšanas veida, tas nešķiet primārs otrās baltu valodas apguvēju korpusa gadījumā.

Secinājumi

Morfoloģiskā anotēšana, tāpat kā citu veidu anotēšana, balstās korpusa tekstu analīzē. Tātad morfoloģiskās anotēšanas gadījumā tā ir morfoloģiskā analīze. Anotēšanas paveidu saraksts ir atkarīgs no tā, kas tiek uzskatīts par morfoloģijas pētāmo objektu. Pieņemot, ka līdz ar vārdšķirām un formveidošanu morfoloģijā ietilpst arī morfēmika un vārddarināšana, var izdalīt piecus morfoloģiskās anotēšanas paveidus: morfēmu, pamatformu, vārdšķiru, vārdformu un vārddarināšanas celmu anotēšanu.

Gan Latvijā, gan Lietuvā morfoloģiskajai anotēšanai pētnieki ir pievērsušies; ir gan korpusi, kas anotēti pēc morfoloģijas principiem, gan arī rīki automātiskai anotēšanai. Tiesa, šāds anotējums nav sevišķi izplatīts

minētajās valstīs tapušajos valodas apguvēju korpusos. Plašā nestandarta variāciju klāsta dēļ valodas apguvēju korpusu anotēšana jāveic manuāli.

Otrās baltu valodas apguvēju korpusam vispiemērotākie morfoloģiskās anotēšanas paveidi ir pamatformu anotēšana un vārdšķiru anotēšana. Tā kā korpuss satur iesācēju tekstus, kuros ir daudz noviržu, lietojot šādi anotētu korpusu, jāņem vērā subjektīvās interpretācijas ietekme.

Saīsinājumi

LVASA – Latvijas valodu skolotāju asociācija

LVG – Latviešu valodas gramatika

Bibliogrāfija

1. **Arkadiev, Pakerys [*manuskripts*] – Arkadiev, Peter, Pakerys, Jurgis.** Lithuanian morphological causatives: A corpus based study. To appear in *Argument Structure and Diathesis in Baltic*. Eds. Axel Holvoet, Nicole Nau.
2. **Bermingham, Smeaton 2009 – Bermingham, Adam, Smeaton, Alan F.** A study of inter-annotator agreement for opinion retrieval. *Proceedings of the 32nd international ACM SIGIR conference on Research and development in information retrieval*. New York : ACM, 2009, pp. 784–785.
3. **Britto u. c. 1999 – Britto, Helena, Galves, Charlotte, Ribeiro, Ilza, Augusto, Marina, Scher, Ana Paula.** Morphological Annotation System for Automatic Tagging of Electronic Textual Corpora: from English to Romance Languages [skatīts 02.02.2015.]. *Proceedings of the 6th International Symposium of Social Communication*. Santiago de Cuba : University of Oriente, 1999. Pieejams tiešsaistē: *www.tycho.iel.unicamp.br/~tycho/pesquisa/artigos/BRITTO_HetalFase1a.pdf*
4. **Daudaravičius u. c. 2007 – Daudaravičius, Vidas, Rimkutė, Erika, Utka, Andrius.** Morphological annotation of the Lithuanian corpus. *ACL '07 Proceedings of the Workshop on Balto-Slavonic Natural Language Processing: Information Extraction and Enabling Technologies*. Prague : Association for Computational Linguistics, 2007, pp. 94–99.
5. **DLKG 1997 –** *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Trečiasis pataisytas leidimas. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
6. **Eger, Sējāne 2010 – Eger, Steffen, Sējāne, Ineta.** An Ensemble of Classifiers Methodology for Stemming in Inflectional Languages: Using the Example of Latvian. *Human Language Technologies – The Baltic Perspective*. Amsterdam : IOS Press, 2010, pp. 217–224.
7. **Granger 2003 – Granger, Sylviane.** Error-tagged learner corpora and CALL: A promising synergy. *CALICO Journal* 20 (3), pp. 465–480.

8. **Kalme, Smiltniece 2001 – Kalme, Vilma, Smiltniece, Gunta.** *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija.* Lokāmās vārdšķiras. Liepāja : LiePA, 2001.
9. **Kalnača 2004 – Kalnača, Andra.** *Morfēmika un morfonoloģija.* Rīga : LU akadēmiskais apgāds, 2004.
10. **Kalnbērziņa, Rūtenberga 2013 – Kalnbērziņa, Vita, Rūtenberga, Vineta.** Syntactic indicators of language acquisition levels in English and French written language learner corpora [viewed on 17.01.2014.]. *Lublin Studies in Modern Languages and Literature* 37. Available online: *http://www.lsmll.umcs.lublin.pl/issues/37-2013/8kalnberzina.pdf*
11. **Kalnbērziņa u. c. 2011 – Kalnbērziņa, Vita, Lokmane, Ilze, Kunda, Tatjana, Vinčela, Zigrīda, Baiža, Kristīne.** *Latviešu valodas apguves kvalitāte mazākumtautību skolās*. Rīga : LVASA, 2011.
12. **Kazlauskienė 2015 – Kazlauskienė, Vitalija.** Daiktavardinis žodžių junginys kaip gramatinės kompetencijos įsisavinimo elementas prancūzų kalbos baigiamojo egzamino rašto darbuose. Santrauka konferencijai *Darnioji Daugiakalbystė: kalba, kultūra, visuomenė* 2015 m. gegužės 29–30 d. Kaunas : Vytauto Didžiojo universitetas, 2015.
13. **Kreslins 1996 – Kreslins, Karlis.** *A stemming algorithm for Latvian.* Doctoral thesis. Loughborough : Loughborough University, 1996.
14. **Levāne-Petrova 2011 – Levāne-Petrova, Kristīne.** Morfoloģiski marķēta valodas korpusa izmantošana valodas izpētē. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* : rakstu krājums, 15 (1), Liepāja, LiePA, 2011, 187.–193. lpp.
15. **LVG 2013 –** *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013.
16. **McEnery, Hardie 2012 – McEnery, Tony, Hardie, Andrew.** *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*. Cambridge, New York : Cambridge University Press, 2012.
17. **Miliūnaitė 2003 – Miliūnaitė, Rita.** *Lietuvių kalbos gramatikos norminimo pagrindai*. Vilnius : Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2003.
18. **MLLVG 1959** – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika I.* Fonētika un morfoloģija. Rīga : LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.
19. **Paegle 2003 – Paegle, Dzintra.** *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. 1. daļa. Rīga : Zinātne, 2003.
20. **Paikens 2008 – Paikens, Pēteris.** Lexicon-Based Morphological Analysis of Latvian Language. *Proceedings of the 3rd Baltic Conference on Human Language Technologies.* Vilnius : Vytautas Magnus University, Institute of the Lithuanian Language 2008, pp. 235–240.
21. **Panunzi u. c. 2004 – Panunzi, Alessandro, Picchi, Eugenio, Moneglia, Massimo.** Using PiTagger for Lemmatization and PoS Tagging of a

Spontaneous Speech Corpus: C-Oral-Rom Italian [viewed on 17.01.2014.]. *Proceedings of the 4th LREC Conference* Paris : ELRA, 2004. Available online: *http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.124.7175&rep=rep1 &type=pdf*

22. **Rimkutė 2006 – Rimkutė, Erika.** *Morfologinio daugiareikšmiškumo ribojimas kompiuteriniame tekstyne*. Daktaro disertacija. Kaunas : Vytauto Didžiojo universitetas, 2006.
23. **Rimkutė u. c. 2009 – Rimkutė, Erika, Valskys, Vidas, Vaskelienė, Jolanta.** Lietuvių kalbos leksemų morfologinis anotavimas: ypatumai ir sunkumai. *Kalbų studijos*, Nr. 15, 63–70 psl.
24. **Skadiņa 2010 – Skadiņa, Inguna.** Vienota valodas resursu un tehnoloģiju infrastruktūra *Clarin*. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* : rakstu krājums, 14 (2). Liepāja : LiePA, 2010, 299.–305. lpp.
25. **Urbutis 1978 – Urbutis, Vincas.** *Žodžių darybos teorija.* Vilnius : Mokslas, 1978.
26. **Vinčela 2011 – Vinčela, Zigrīda.** Linguistic Variation in EFL Students-Composed Virtual Texts in Different Registers. *Corpus Linguistics Conference 2011*, Birmingham, 20–22 July 2011 : Proceedings.
27. **VPSV 2007** – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca.* Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.
28. **Zinkevičius 2000 – Zinkevičius, Vytautas.** *Lemuoklis* – morfologinei analizei. *Darbai ir dienos*, Nr. 24. 2000, 245–274 psl.

MORPHOLOGICAL ANNOTATION OF A LEARNER CORPUS OF THE SECOND BALTIC LANGUAGE

Summary

One of the most popular annotation types in corpus linguistics is morphological annotation. It is also popular in Latvia and Lithuania, albeit not much used in learner corpora here. General corpora of both languages have been morphologically annotated, and automatic tools for morphological analysis of both languages have been created. Five subtypes of morphological annotation can be divided. Lemmatization and part of speech annotation would also be a good choice for the learner corpus of the second Baltic language, while morphemic annotation, inflection (word form) annotation and stemming are not seen as a priority for it.

Some important factors include the large amount of various errors which make this kind of corpora rather unfitting for automatic annotation. Besides, every kind of annotation can be, to some extent, subjective, and, the more varieties of errors there are, the more intuitive the annotation process may become. This, in turn, can make the resulting annotated corpus less objectively reliable for research.

Štekerhofa, Solvita. Tiesību zinātņu speciālistu valodas iezīmes. Recenzija. *Via scientiarum* : starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums. 3. laidiens. Sastādītājas I. Laizāne, I. Znotiņa. Ventspils, Liepāja : Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, 2016, 161.–163. lpp.

Solvita ŠTEKERHOFA (Ventspils Augstskola)

TIESĪBU ZINĀTŅU SPECIĀLISTU VALODAS IEZĪMES
Recenzija

Cīrule, Ilze. Tiesību zinātņu speciālista valoda profesionālajā komunikācijā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* : rakstu krājums, 19 (2). Red. kolēģijas vadītāja Benita Laumane. Krājuma atb. red. Linda Lauze. Liepāja : LiePa, 2015, 32. – 40. lpp. ISSN 1407-4737

Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte jau divdesmit vienu gadu organizē starptautisku zinātnisku konferenci „Vārds un tā pētīšanas aspekti", kurā nolasītie referāti tiek publicēti ar tādu pašu nosaukumu izdotā zinātnisko rakstu krājumā. Latviešu valodniecībā, šķiet, šis ir vienīgais rakstu krājums, kas sasniedzis divdesmit gadu slieksni. Krājums ieņem nozīmīgu vietu latviešu valodniecībā ne tikai ar latviešu valodniecībā nozīmīgu personību publikācijām, bet arī ar jauno valodnieku pirmajiem darbiem. Krājumā ir pārstāvētas visas valodniecības nozares un apakšnozares, tajā skaitā lietišķā valodniecība, pie kuras pieskaitāms Ilzes Cīrules raksts „Tiesību zinātņu speciālista valoda profesionālajā komunikācijā".

Juridiskā valoda un tās funkcionēšanas pētniecība ir aktuāla latviešu valodniecībā. Līdz šim latviešu tiesību zinātņu speciālistu valoda galvenokārt aplūkota dažādās ar tiesību zinātni saistītās publikācijās (Švarcs 2010, Vincovskis 1999) un plašākos darbos, kas paredzēti tiesību zinātņu studentiem (Broka, Džohansens 2010). 20. gadsimta 60. gadu beigās Līna Birziņa publicēja divus rakstus par juridiskās valodas izkopšanu (Birziņa 1966, Birziņa 1967).

Šis ir otrais raksts, kurā autore pievērsusies juridiskajai valodai kā īpatnējai valodas parādībai – iepriekšējais pētījums publicēts 2008. gadā (Cīrule 2008). Raksta garums ir deviņas lappuses, ieskaitot avotu un literatūras sarakstu un kopsavilkumu angļu valodā. Raksts strukturēts loģiski, taču bez precīzāka dalījuma nodaļās, nobeigumā norādīti pētījuma secinājumi uzskaitījuma formā. Aplūkotajā pētījumā autore uzsver tiesību zinātņu speciālistu komunikācijas pamatuzdevumu, norādot ticamas, viegli uztveramas svarīgas informācijas nozīmi nozares speciālistu valodā. Par raksta mērķi ir

izvirzīta tiesību zinātņu speciālistu runātās un rakstītās valodas izpēte komunikācijā ar sabiedrību, un centieni atklāt, cik efektīva ir šāda komunikācija. Autore, apkopojot vairāku tiesību zinātņu speciālistu (Tamāras Gubajevas, Alberta Pigolkina, Borisa Spasova, Vladimira Isakova) izvirzītās tiesību zinātņu speciālistu valodas iezīmes, akcentē piecas galvenās profesionālās komunikācijas iezīmes: **oficiālums, vienkāršība, skaidrība, saprotamība** un **pareizums**. Pietrūkst I. Cīrules personīgā vērtējuma un analīzes, šeit ļoti būtu noderējuši valodas materiāla piemēri.

Ilzei Cīrulei ir labi izdevies apkopot dažādu nozares zinātnieku atzinumus par to, kādai būtu jābūt juridiskajai valodai[1], diemžēl pētījumā neradu atbildi uz darba mērķī norādīto, kāda ir šī tiesību zinātņu speciālistu valoda profesionālajā komunikācijā. Šo vēlamo, bet ne esošo norāda arī I. Cīrule pati: „Kādi valodas līdzekļi jāizmanto, kā ir jāuzraksta teksts tiesību zinātņu speciālistam, lai to varētu uzskatīt par **skaidri**[2] un saprotami uzrakstītu?"(Cīrule 2015, 37). Tas liek domāt, ka sākotnēji pētījuma autore bija domājusi uz šo jautājumu paraudzīties no cita skatpunkta, bet, apkopojot teorētiskos materiālus, kaut kāda iemesla dēļ palikusi pie vēlamās, nevis esošās tiesību zinātņu speciālistu valodas.

Ņemot vērā, ka I. Cīrule galvenokārt izmantojusi literatūru krievu valodā, norādītie citāti ir pašas autores brīvs tulkojums latviešu valodā. Ar tulkojumiem, kuros parādās valodas materiāla piemēri vai kādas noteiktas sintaktiskas konstrukcijas, ir jāuzmanās, jo tas, kas ir attiecināms uz krievu valodu, var nebūt attiecināms uz latviešu valodu. Šajā gadījumā raksta autore citē T. Gubajevas veidotos norādījumus, kuros teikts: „3) nav ieteicams lietot daudzus apzīmētāja palīgteikumus vienu aiz otra, kā arī lietvārdus ģenitīva locījumā, piemēram, *klāt neesošā sieva, bērna māte* utt." (Cīrule 2015, 39). Šeit otrajā piemērā *bērna māte* ir lietots ģenitīvs, lai norādītu piederību.

Raksta valoda atbilst zinātniskajam valodas stilam, taču būtu vietā neliels komentārs par 34. lpp. lietoto vārdu savienojumu *masu saziņas līdzekļi.* Gribētos, lai rakstā tomēr tiktu lietots LZA TK apstiprinātais termins *plašsaziņas līdzekļi.*

Aplūkotais temats ir interesants un joprojām līdz galam neizpētīts, tāpēc atliek vien cerēt, ka I. Cīrule turpinās darbu pie iesāktā materiāla, papildinot to ar reālu tiesību zinātņu speciālistu valodas materiālu, tādējādi secinot, cik lielā mērā vēlamie kritēriji īstenojas praksē.

---

[1] Pasvītrojums mans – S. Š.

[2] Citātā saglabāts oriģināla izcēlums.

Bibliogrāfija

Birziņa 1966 – **Birziņa, Līna**. Izkopsim juridiskos izteicienus un terminus. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 2. laidiens. Rīga : 1966, 65. – 70. lpp.

Birziņa 1967 – **Birziņa, Līna.** Turpināsim sarunu par juridiskiem terminiem un izteicieniem. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 3. laidiens. Rīga : 1967, 100. – 105. lpp.

Cīrule 2008 – Cīrule, Ilze. Juridiskais teksts, tā valoda : [referāts 10. starptautiskajā zinātniskajā konf. „Sabiedrība un kultūra" Liepājas Universitātē (2007. g. 26.–27. apr.)] *Sabiedrība un kultūra*, 10.[sēj.] (2008), 478.–483.lpp.

Cīrule 2015 – Cīrule, Ilze. Tiesību zinātņu speciālista valoda profesionālajā komunikācijā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* : rakstu krājums, 19 (2). Red. kolēģijas vadītāja Benita Laumane. Krājuma atb. red. Linda Lauze. Liepāja : LiePa, 2015, 32. – 40. lpp.

Broka, Džohansens 2010 – **Broka, Baiba**, **Džohansens, Stīvens.** *Juridisko tekstu rakstīšana un analīze* : mācību līdzeklis tiesību zinātņu studentiem. 4. papild. izd. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2010.

Švarcs 2010 – Švarcs, Ludvigs. Valoda kā izteiksmes līdzeklis jurisprudencē : [par organizācijas „ELSA Latvija" rīkoto juristu diskusiju par valodas nozīmi jurisprudencē]. *Jurista Vārds*, Nr. 19 (2010, 11. maijs), 11. lpp.

Vincovskis 1999 – Vincovskis, Egils. Par pareizu un loģisku juristu un likumdevēju valodu : [par terminu precizitāti]. *Latvijas Vēstnesis*, 1999, 28. okt. 3. lpp.

Znotiņa, Inga. Brīvības un prieka klimatā. Intervija ar Akselu Holvūtu. *Via scientiarum* : starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums. 3. laidiens. Sastādītājas I. Laizāne, I. Znotiņa. Ventspils, Liepāja : Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, 2016, 164.–168. lpp.

Inga ZNOTIŅA (Liepājas Universitāte)

BRĪVĪBAS UN PRIEKA KLIMATĀ
Intervija ar Akselu Holvūtu

Habilitētais doktors, Viļņas Universitātes profesors Aksels Holvūts (*Axel Holvoet*) Latvijas jaunajiem valodniekiem ir pazīstams ne vien kā monogrāfijas „Vispārīgās sintakses pamati" (2012) autors, bet arī kā viesmīlīgs namatēvs nu jau par leģendāru tradīciju kļuvušajā Viļņas Universitātes rīkotajā valodniecības vasaras skolā Salās, Lietuvā. Aicinājām profesoru uz sarunu par šo ikgadējo pasākumu.

Vasarās Salās sastopas visai raiba publika gan pārstāvēto valstu, gan vecuma ziņā. Kā sākotnēji bija iecerēts – vai Salu vasaras skola galvenokārt ir domāta jaunajiem valodniekiem vai tiem, kas ir jau uzkrājuši pieredzi šajā nozarē?

Sākotnēji mēs nezinājām, kas pieteiksies un vai vispār kāds pieteiksies, bet domājām, protams, vispirms par jaunajiem zinātniekiem, kuru zinātkāre sniedzas tālāk par to, kas ir dzirdams universitāšu auditorijās. No šīsdienas viedokļa un ar vairāk nekā desmit gadu pieredzi var teikt, ka skola ir domāta visiem valodniekiem, kam zinātniski meklējumi patīk sevis pašu dēļ. Apakšējā robeža laikam ir maģistrantūra – nevienu negribu atbaidīt, bet bakalaura pakāpes studentiem lekciju temati var būt vēl mazliet par grūtiem –, un augšējās robežas nav, bet atbrauc, protams, pārsvarā jauni zinātnieki.

Viss turpinās jau trīspadsmit gadu. Vai pa šo laiku ir radušās kādas tradīcijas?

Noteikti. Skola norit pēc pastāvīga scenārija, tikai temati visnotaļ mainās. Vasaras skolas ietvaros notiek arī konferences, kur katrs var nolasīt referātu par jebkādu valodniecības tematu un saņemt konstruktīvus komentārus un atsauksmes. Nāk klāt arī vēl koncertu tradīcija. 2005. gadā mūsu vasaras skolas laikā uzstājās Kauņas stīgu kvartets. Mūziķiem Salas tā iepatikās, ka viņi sāka braukt katru gadu. Pēc tam piebiedrojās Baltijas ģitāru kvartets, vieni mūziķi atveda citus, un tā izveidojās ikgadējs mūzikas festivāls, ko atbalsta Lietuvas Kultūras ministrija. Ir izveidojies vesels kolektīvs, kas rūpējas par

mūsu vasaras skolu un uzņemas lielu daļu organizatoriskā darba. Darbojas asociācija *Academia Salensis* ar kolēģi Vaivu Žeimantieni (*Vaiva Žeimantienė*) priekšgalā, ar nolūku sakopot centienus mūsu vasaras skolas labā; sevišķi aktīvas ir kolēģes Benita Rjaubiene (*Benita Riaubienė*) un Aukse Razanovaite (*Auksė Razanovaitė*). Man pašam paliek praktiski vairs tikai lektoru meklēšana un programmas sastādīšana, pārējais notiek pats par sevi. Var teikt, ka jau ir nodibinājusies tāda kā Salu republika, kurai jau ir sava himna, savas paražas un, protams, savs patriotisms.

Varbūt Jūs ar kolēģiem esat – gluži otrādi – novērojuši kaut ko, kas ir izmainījies, sevišķi, ja salīdzina ar pašu sākumu?

Jā, pašā sākumā mēs vairāk diskutējām par leišu valodas gramatikas jautājumiem, jo bija iecerēts strādāt pie jaunas, mūsu laikiem piemērotas leišu valodas gramatikas. Šī ideja netika turpināta, jo vecākās paaudzes lituānisti uz leišu gramatikas atjaunošanas ideju neskatījās sevišķi labvēlīgi. Bet no tiem laikiem ir palicis nosaukums – *Academia Grammaticorum Salensis* jeb „Salu gramatiķu akadēmija". Ar laiku uz Salām sāka braukt arvien vairāk ārzemju valodnieku – gan baltisti, gan tādi, kam mūsu programma vienkārši likās pievilcīga –, un tagad pārsvars ir vispārīgajai valodniecībai, kaut gan konferences referātos bieži vien tiek apcerēti baltu valodu jautājumi.

Salu vasaras skolas apraksts ir sniegts tās mājaslapā, un šī droši vien arī nav ne tuvu pirmā intervija, kurā par to stāstāt. Bet ja Jums tagad būtu īsi jāpastāsta savam studentam, kas ir Salu vasaras skola, lai ieinteresētu viņu nākamgad piedalīties, ko Jūs teiktu?

Es teiktu, ka uz Salām ir vērts braukt tāpēc, ka tur var apjēgt, kas ir valodniecība kā zinātnes nozare. Studentiem bieži vien liekas, ka zinātne balstās uz autoritāšu atklātām patiesībām. Īstenībā tas ir mūžīgs dialogs, kur visi ir vienlīdzīgi, tie ir meklējumi, kas nekad nenoved pie galīgās patiesības. No rīta viens lektors klāsta savas teorijas, pēcpusdienā cits pauž gluži pretējo, visi dūšīgi izstrīdas, bet vakarā draudzīgi pulcējas pie alus kausa, vērojot, kā saule riet pār ezeru. Turklāt pamācoši ir redzēt, kā cilvēki veltī savu dārgo vasaras laiku tam, lai klausītos lekcijas par lingvistiku, un tas nemaz nenotiek piespiedu kārtā. Zinātniskajam darbam jābūt priekam, un tas var uzplaukt tikai brīvības un prieka klimatā.

Kā vispār radās ideja par vasaras skolu?

2003. gadā biju iegriezies Salās kopā ar sievu, lituānisti Ginu Kavaļūnaiti (*Gina Kavaliūnaitė*), kura netālu no turienes ir dzimusi un tur ir pavadījusi daļu bērnības gadu. Mēs aplūkojām muižas ēku, kur savulaik par

skolotāju bija strādājis viņas tēvs, jo padomju laikos tur bija skola. Skola bija nupat kā slēgta, nebija skaidrs, kas ar muižu notiks. Tur un tad mēs nolēmām tajā muižā rīkot vasaras skolas. Bija pazīstami pārsvarā jauni valodnieki, kam patika pulcēties un diskutēt par valodniecības tematiem. Mēs nezinājām, kas no šīs idejas iznāks, bet veiksme pārsniedza mūsu cerības. Ar laiku pasākums tapa arvien plašāks un starptautiskāks, no leišu valodas pārgājām pie angļu valodas. Pienāca klāt vēl koncertu cikli. Skatoties atpakaļ, rodas zināms gandarījums, ka mazā ciematā, kur autobuss pietur labi ja divreiz nedēļā, izdevies sarīkot starptautisku pasākumu, un vakaros apkārtnes iedzīvotāji var kopā ar skolas dalībniekiem par brīvu klausīties no galvaspilsētas atbraukušu mūziķu koncertus.

Kā Jūs izvēlaties lekciju tematus un lektorus?

Stingri noteiktas tematikas nav, bet, gadiem ejot, ir nodibinājusies diezgan stipra tipoloģiska ievirze. Mūsu dalībniekiem patīk tipologu lekcijas, jo tās bieži vien palīdz viņiem pašu pētītos jautājumus apcerēt plašākā tipoloģiskā perspektīvā, tur ir tieša saistība ar viņu pašu darbiem. Pēdējos gados Salās ir pasnieguši tādi pazīstami tipologi kā Estens Dāls (*Östen Dahl*) no Stokholmas, Andrejs Maļčukovs (*Andrej Malchukov*) no Maincas, Kēss Hengevelds (*Kees Hengeveld*) no Amsterdamas un citi. Laiku pa laikam mēs arī ielūdzam kāda teorētiskās lingvistikas virziena pārstāvi, lai Salās pastāsta par sevis piekopto teorētisko modeli (piem., kognitīvo gramatiku, konstrukciju gramatiku u. tml.), jo tas arī paplašina redzesloku. Izvēloties lektorus, cenšos novērtēt ne tikai to, vai viņi var pasniegt kaut ko jaunu un saistošu, bet arī to, vai izskatās pēc tādiem, kas varētu iejusties Salu vasaras skolas gaisotnē, jo tā ir diezgan īpatnēja, ļoti brīva un neformāla...

Vai Jūsu paša zinātnisko darbību ietekmē tas, kas ir noticis vai pārrunāts Salās? Vai gadās, ka uzzināt sev kaut ko pilnīgi jaunu un noderīgu?

Protams. Es katru gadu kaut ko jaunu piemācos klāt. Turklāt, iegremdējoties Salu gaisotnē, rodas jauna ierosme un jaunas domas. Bet jāatzīstas, ka ne vienmēr tieku līdzi. Pēdējos gados ir bijis daudz lekciju un praktisku nodarbību, kas bija veltītas korpusa datu novērtēšanas un statistiskās apstrādes programmu izmantošanai lingvistiskos pētījumos. Tās mūsu klausītājiem mēdz būt ļoti aktuālas un interesantas. Priecājos, ka jaunie zinātnieki iegūst jaunas maņas, bet pats turpinu strādāt ar tradicionālākām metodēm.

Kas no Salās notiekošā Jums pašam šķiet visinteresantākais?

Man pašam bija interesanti un patīkami vērot, kā radās kopība, kas pulcējas ap Salām. Piedalīšanās mūsu pasākumā akadēmiskajai karjerai nav nozīmīga, tātad acīmredzot vienojošais elements ir kāds cits – prieks par spēli ar idejām, par diskusiju brīvību, par zinātni atrautībā no akadēmiskajām hierarhijām, apziņa, ka zinātnieka meklējumi nekad nebeidzas, arī pēc zinātniskā grāda sasniegšanas. Jāpriecājas, ka tādas lietas vēl eksistē citēšanas indeksu laikmetā. Tādas kopīgās pilnveidošanās un diskusiju vides radīšana, iespējams, ir mūsu galvenais sasniegums.

Ar ko Salu vasaras skola atšķiras no citām? Kas ir īpašs tieši Jūsējai?

Vasaras skolas palaikam notiek lielos akadēmiskos centros, lielam dalībnieku skaitam, programmas mēdz būt ļoti intensīvas, un dalības maksas – augstas. Mūsu vasaras skolas ir mazas (ap 60 dalībnieku), tā ir zinātnes un izklaižu (peldēšanās, pastaigu, koncertu, vakaru pie ugunskura u. tml.) kombinācija, un piedalīšanās ir lēta – tā kā mūs finansē Lietuvas valsts iestādes, dalības maksa ir neliela, bet piedāvājums – kvalitatīvs. Sevišķu ērtību gan nav. Turklāt atmosfēra ir daudz atraisītāka. Pazūd akadēmiskās hierarhijas, nav docēšanas no katedras.

Cik plaši vai pieticīgi pārstāvēta Salās parasti ir Latvija? Vai ir kādas īpaši aktīvas valstis?

Palaikam jau sagaidām katru gadu kādu nelielu dalībnieku grupu no Latvijas, bet gribētos, lai brauktu vairāk. Mēs jau sen domājam, ka vajadzīga ciešāka sadarbība ar Latviju. Šogad Salās lekcijas par formālo semantiku lasīja prof. Jurģis Šķilters no Latvijas Universitātes, un mēs norunājām turpmāk cieši sadarboties. Tad nu esmu pateicīgs Jums un Jūsu rakstu krājumam par iespēju izplatīt informāciju par Salām. Es te domāju, piem., par doktorantiem, kas varētu mums pastāstīt par saviem pētījumiem un saņemt atsauksmes. Vispār Salās ir pārstāvētas daudzas valstis, laikam visvairāk jaunu zinātnieku pie mums atbrauc no Krievijas, jo Krievijā ir stipra tipoloģija un turklāt ne mazums cilvēku, kas interesējas par baltu valodām. Bet sagaidām dalībniekus arī no attālākām zemēm, piem., no Izraēlas.

Kādu valodniecības apakšnozaru pārstāvjiem šis pasākums ir visinteresantākais?

It sevišķi tipologiem un tiem, kas baltu valodas vai arī kādas citas valodas pēta plašākā tipoloģiskā perspektīvā. Bet ierobežojumu nav. Var atbraukt un nolasīt referātu par sociolingvistikas vai lietišķās valodniecības

tematu un tāpat saņemt noderīgus padomus, konstruktīvu kritiku un jaunu ierosmi, jo publika ir vienmēr labvēlīga un ar plašu interešu loku, turklāt atmosfēra ir vienmēr brīva un draudzīga.

Cik nozīmīga, Jūsuprāt, ir Salu vasaras skolas vieta kopējā valodniecības attīstībā šobrīd?

Mūsu vasaras skola ir maza, un starptautiskajā mērogā tās īpatsvars, protams, nevar būt liels, bet mēs turamies līdzi aktuālajām lingvistikas norisēm un pārstāvam solīdu zinātnisku līmeni. Bet baltu valodniecībai mēs esam, manuprāt, svarīgs ideju ģenerators, tāpat mēs cenšamies Lietuvā ierosināt jaunu uzskatu par valodniecību. Mēs nenoliedzam tradicionālās filoloģijas – dialektoloģijas, onomastikas u. tml. – sasniegumus un to nozīmi, bet cenšamies ieviest apziņu, ka arī piedalīšanās starptautiskajā teorētiskās valodniecības diskursā ir nepieciešama. Lietuvā joprojām ir cilvēki, kas uzskata, ka mūsdienu teorētiskā lingvistika šejienes valodniekiem neesot aktuāla, jo svarīgākais esot piekopt nacionālo identitāti. Bet kāpēc gan to identitāti un baltu valodas kā tās sastāvdaļu nevarētu pētīt, balstoties uz jaunākajām atziņām un metodēm? Es domāju, ka šīs mūsu idejas varētu būt aktuālas arī Latvijai.

Kādi ir Jūsu plāni nākotnē? Vai ir kāds īpašs mērķis, ko gribētos sasniegt?

Ieceru man ir daudz, iespējams, ka vēl kādreiz uzrakstīšu kādu grāmatu par leišu vai latviešu valodas sintaksi vai morfosintaksi, bet vispār mani pētījumi ir diezgan neprognozējami. Novēroju kādu interesantu leišu vai latviešu valodas parādību, iešaujas galvā doma, kā to izskaidrot, un par to iznāk raksts kādā žurnālā, pēc tam aizraujos ar citu tematu. Turklāt docēšana un projekti aizņem daudz laika un lielākiem individuāliem darbiem neatliek vaļas. Bet Salu vasaras skola laikam turpināsies tikmēr, kamēr Salu muiža nebūs sabrukusi.